

**VERTAALPRINCIPES VAN DE 'AMSTERDAMSE
SCHOOL' EN DE STATENVERTALING**

**EEN KWALITATIEVE EN THEOLOGISCHE
VERGELIJKING**

ELEONORA DOROTHEA HOF

Abstract

The 'Amsterdam School' forms a heterogeneous movement within Dutch theology. Its emphasis lies on exegesis, biblical theology and Bible translation. Their thought is influenced by Buber en Rosenzweig, Barth, Miskotte and Breukelman. This thesis attempts to spell out their distinctive ideas and presuppositions about Bible translation. A key idea is that theology precedes translation. This presupposition is tested through a comparison of translations. On first sight, the Dutch Statenvertaling has a lot in common with the 'Amsterdam' approach, but through a careful examination the differences and similarities between both translation traditions are formulated.

VRIJE UNIVERSITEIT AMSTERDAM

**VERTAALPRINCIPES VAN DE ‘AMSTERDAMSE
SCHOOL’ EN DE STATENVERTALING**

**EEN KWALITATIEVE EN THEOLOGISCHE
VERGELIJKING**

EEN THESIS INGEDIEND IN GEDEELTELIJKE VERVULLING VAN DE EISEN VOOR
DE GRAAD

“MASTER OF THEOLOGY”

SUBPROGRAM BIBLE TRANSLATION

IN HET DEPARTEMENT SYSTEMATISCHE THEOLOGIE

BEGELEIDER: PROF.DR. J. DUBBINK

ELEONORA DOROTHEA HOF

AMSTERDAM

JUNI 2009

Inhoudsopgave

Abstract.....	2
Inhoudsopgave.....	4
Voorwoord.....	6
Introductie.....	7
I. De ‘Amsterdamse School’.....	10
Ontstaan en inspirators.....	10
J. L. Palache (1886-1944).....	10
M. A. Beek (1909-1987).....	11
F. H. Breukelman (1916-1993).....	11
K. H. Miskotte (1894-1976) en K. Barth (1886-1968).....	12
M. Buber (1878-1965) en F. Rosenzweig (1886-1929).....	13
Hedendaagse vertegenwoordigers.....	14
Amsterdamse universiteiten.....	14
Publicaties en organisaties.....	14
Amsterdamse Cahiers.....	14
De Dirk Monshouwerstichting voor Bijbelse Theologie, Exegese en Liturgie.....	15
Societas Hebracia Amstelodamensis.....	15
Bijbels-Theologisch werkgezelschap.....	15
Stichting Breukelman.....	15
K.A. Deurloo (1936).....	16
P. Oussoren (1943).....	16
J. Dubbink (1958).....	17
Richtingen.....	17
Liturgisch lezen van de Schrift.....	17
Politiek lezen van de Schrift.....	17
II. Opvattingen van de ‘Amsterdamse School’.....	19
Exegese.....	19
Grondtekst en Letztgestalt.....	20
Motiefwoorden (Leitwortstil).....	20
Onhistorische teksten.....	21
Pars pro toto.....	23
Literatuurwetenschap.....	23
Bijbelse Theologie.....	24
Grondwoorden.....	24
Simplex cognitio Dei.....	25
Drie gestalten van het Woord.....	25
Bijbelvertalen.....	25
Canon.....	26
Ongewijzigde tekst.....	27
Idiolect vertaalmethode.....	27
Grondwoorden.....	29
Kolometrische weergave.....	30
Niet voor de eeuwigheid.....	31
Vorm en inhoud.....	32
III. Invloed van theologie op vertalen.....	34
Psalm 114.....	34
Versie 1967.....	34

Versie 1981	35
Versie 1986	35
Vertaling NBG-51	36
Verschillen in de vertalingen	36
Paratext	37
Grammatica	37
Woordkeus	38
Conclusie	39
Markus 2:1-12	39
Versie 1990	39
Versie 2000	40
Vertaling NBG-51	41
Verschillen in de vertalingen	42
Paratext	42
Grammatica	42
Woordkeus	43
Conclusie	44
IV. Vertaalprincipes van de Statenvertaling en latere ontwikkelingen	45
Statenvertaling	45
Synode van Dordrecht	45
Vertaalproces	47
Theologie van de Statenvertaling	47
Conclusie	48
Latere ontwikkelingen	49
Gereformeerde vertaalprincipes	50
Conclusie	53
V. Vergelijking tussen gereformeerde en ‘Amsterdamse’ vertaalopvattingen	54
Bespreking opvattingen over gereformeerde en ‘Amsterdamse’ opvattingen	54
F.H. Breukelman	54
Th. A. W. van der Louw	56
J. van Bruggen	57
Conclusie	57
Overeenkomsten	58
Theologie vóór vertalen	58
Eenheid van de Schrift	58
‘Het luistert nauw’	59
Conclusie	60
Verschillen	60
Letterlijkheid	60
Vorm en inhoud	61
Historiciteit	62
Motiefwoorden versus ‘loca probantia’	63
Het geschrevene versus het beschrevene	63
Definitief versus tijdelijk	64
Conclusie	64
Conclusie	66
Bibliografie	71

Voorwoord

In hett tweede jaar van mijn studie theologie maakte ik kennis met de ‘Amsterdamse School’ door de colleges Systematische Theologie van prof.dr. J. Hoek aan de Evangelische Theologische Faculteit te Leuven. Sinds die kennismaking ben ik gefascineerd geraakt door deze richting in de theologie. Sindsdien heb ik ook aardig wat boeken en vertalingen verzameld afkomstig ‘uit Amsterdam’ die ook bij mijn thesis behulpzaam zijn geweest.

Het is een voorrecht geweest om een thesis te schrijven over de ‘Amsterdamse School’ tijdens het eerste jaar dat ik in Amsterdam woon. In deze stad liggen de wortels van de Amsterdamse benadering in de theologie. Toch ben ik zeker nog geen echte Amsterdammer, met een flatje in de Bijlmer. Maar mijn huisgenoten waren aangenaam gezelschap tijdens de pauzes. En genieten van het uitzicht op de 9de verdieping is een ideale manier om nieuwe inspiratie op te doen.

Ik wil graag mijn ouders bedanken voor de grote hoeveelheid boeken die zij voor mij hebben weten op de kop te tikken die te maken hebben met mijn onderwerp. Zonder hen zou ik nu niet in het bezit zijn van onder andere het eerste deel van de Amsterdamse Cahiers, het proefschrift van Deurloo en het eerste deel van de Bijbelse theologie van Breukelman. Het kenmerk van een theoloog is immers een oneindige liefde voor boeken, maar vooral voor hét Boek, dat zo krachtig is dat het inspireert tot een niet aflatende stroom andere boeken.

Ook bedank ik mijn begeleider, prof.dr.J. Dubbink. Als bijzonder hoogleraar vanwege de Dirk Monshouwerstichting, opvolger van K.A.Deurloo en “gematigd vertegenwoordiger van de ‘Amsterdamse School’” was hij uiteraard zeer goed op de hoogte van alles wat er speelt ‘in Amsterdam’. Het perspectief van binnenuit heb ik als waardevol ervaren.

Amsterdam Zuid-Oost,
Juni 2009
Eleonora Hof

Introductie

Nederlandse Bijbelvertalingen staan sterk in de belangstelling. Het aantal verschillende vertalingen is moeilijk telbaar, maar het zijn er erg veel.¹ Sinds 2004 probeer ik een complete verzameling op te bouwen van wat er sinds 1900 verschenen is aan vertalingen. Het gebeurt nog regelmatig dat ik op een boekenmarkt een onbekende vertaling aan mijn collectie kan toevoegen.² Op dit moment wordt er gewerkt aan de Herziene Statenvertaling en in de vijf jaar na het verschijnen van de Nieuwe Bijbelvertaling is veel gediscussieerd over haar kwaliteiten. Bijbelvertalen is een onderwerp dat elke praktiserende christen aangaat: iedereen wordt in de eredienst geconfronteerd met een bepaalde vertaling en kiest al dan niet bewust een vertaling om zelf uit te lezen. Omdat de meeste christenen met meerdere vertalingen in aanraking komen, hebben veel christenen ook een mening over vertalen. Een veelgehoord discussiepunt gaat over de mate van letterlijkheid van verschillende vertalingen. Vaak leeft de opvatting dat hoe letterlijker een vertaling is, hoe betrouwbaarder deze vertaling ook is.

Zowel de Statenvertaling als de Naardense Bijbel valt het predikaat ‘letterlijk’ ten deel. De Naardense Bijbel wordt dan ook graag gelezen in kringen waarbinnen de Statenvertaling als standaardvertaling geldt. Toch is het ontstaansmilieu van beide vertalingen zeer verschillend. De Statenvertaling vindt haar ontstaan in het 17de eeuwse protestantisme, terwijl de Naardense Bijbel te positioneren valt binnen de zogenoemde ‘Amsterdamse School’. Deze twee stromingen zijn onderwerp van onderzoek in deze thesis.

Deze thesis is geschreven binnen het vakgebied van de systematische theologie. Voor zowel de theologen van de Amsterdamse school als voor de hedendaagse gereformeerde theologen die in de traditie van de Statenvertaling willen staan, gaat theologie vooraf aan het vertalen. Vertaalwerk wordt nooit in een vacuüm verricht maar is altijd bepaald door een bepaald Vorverständnis. Deze thesis doet onderzoek naar de theologische opvattingen die in beide tradities een rol spelen bij het vertaalwerk. Deze thesis heeft daarom een systematisch-theologische spits. Toch is de thesis grotendeels interdisciplinair. Zij is geschreven binnen de master ‘Bible Translation’ vindt daardoor ook haar basis in de vertaalwetenschap.

De methodologie van deze thesis steunt op twee pijlers. Als belangrijkste methode kan de literatuurstudie genoemd worden. Binnen de ‘Amsterdamse School’ is er veel geschreven en geprobeerd is om aan de breedte van deze literatuur recht te doen. Door de verwerking van veel literatuur krijgt men een oog voor wat er gezegd wordt, op welke manier er geargumenteed wordt en ook wat er níet behandeld wordt. Opvallend is hierbij de afwezigheid van een systematisch, integrerend perspectief door vertegenwoordigers van de ‘Amsterdamse School’ zelf. Daardoor steunt deze thesis op veel bronnen waaruit verschillende fragmenten zijn samengevoegd tot één overkoepelend perspectief. Literatuurstudie wordt ook toegepast in het deel van de

¹ De bibliografie van Jaakke en Tuinstra somt alle vertalingen op sinds de Statenvertaling (1637) tot aan 1969. Deze lijst beslaat ruim 70 pagina’s. Bij mijn weten bestaat er geen volledig overzicht voor de periode na 1969. A.W.G. Jaakke en E.W. Tuinstra (eds.), *Om een verstaanbare bijbel: Nederlandse bijbelvertalingen na de Statenbijbel* (Haarlem: Nederlands Bijbelgenootschap; Brussel: Belgisch Bijbelgenootschap, 1990), p.294-369.

² De groei van mijn collectie is te volgen op mijn blog, <http://www.nederlandsebijbels.nl>.

scriptie dat handelt over de Statenvertaling en vertalen voor gereformeerd Nederland. De literatuur hierover heeft een meer systematisch karakter dan de literatuur die over de ‘Amsterdamse School’ handelt en daardoor werd er verhoudingsgewijs minder literatuur in rekening genomen.

De tweede pijler wordt gevormd door zelfstandig onderzoek dat meerdere vertalingen met elkaar vergelijkt. Het onderzoek spitst zich toe op de vraag in hoeverre de theologie van de ‘Amsterdamse School’ haar vertalingen beïnvloedt. Daarom worden twee vertalingen van Deurloo en Monshouwer vergeleken met een referentievertalings, namelijk de NBG-51. Deze vergelijking vindt plaats op meerdere niveaus, namelijk op het niveau van de paratext, grammatica en woordkeus.

De hoofdvraag is als volgt:

“Wat zijn de verschillen en overeenkomsten tussen de ‘Amsterdamse School’ en de gereformeerde vertaalopvatting met betrekking tot de gebruikte vertaalprincipes en achterliggende theologische inzichten?”

De indeling van de thesis is als volgt: In het eerste hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de ‘Amsterdamse School’. Het doel is om een beter begrip te krijgen van de belangrijkste facetten van deze beweging. Hieronder worden de inspirators en hedendaagse vertegenwoordigers verstaan, maar ook de verschillende richtingen, publicaties en werkterreinen. Na het eerste hoofdstuk dat een overzicht wil geven, gaat het tweede hoofdstuk de diepte in. Er wordt onderzoek gedaan naar de opvattingen van de ‘Amsterdamse School’ met betrekking tot exegese, bijbelse theologie en bijbelvertaalwerk. Deze genoemde volgorde sluit aan bij het denken van de ‘Amsterdamse School’ zelf. Vanuit een diepgaande exegese van de bijbelse teksten kan een bijbelse theologie worden opgebouwd. De bijbelse theologie vormt vervolgens het ‘Vorverständnis’ waaruit de bijbelse teksten vertaald worden. Het derde hoofdstuk vormt tenslotte de afsluiting van het deel over de ‘Amsterdamse School’. Volgens deze beweging gaat theologie vooraf aan het vertalen. Daarom is het logisch om te veronderstellen dat de theologie de vertaling ook beïnvloedt. Deze uitspraak wordt getoetst aan twee vertalingen, zowel uit het Oude als Nieuwe Testament. Het vierde hoofdstuk valt uiteen in twee delen. Ten eerste onderzoekt het de vertaalprincipes en de theologie van de Statenvertalers. De Statenvertaling is nog steeds in gebruik en heeft voor veel gereformeerde gelovigen een referentiefunctie. In het tweede deel is er aandacht voor het hedendaagse denken over bijbelvertalen in gereformeerd Nederland. In het vijfde hoofdstuk komen de verschillende lijnen samen. Hier wordt een vergelijking gemaakt tussen de vertaalprincipes van de ‘Amsterdamse School’ en de gereformeerde opvattingen. Het hoofdstuk valt uiteen in een behandeling van de verschillen en de overeenkomsten.

Het doel van de thesis is om een zinvolle vergelijking te bieden tussen deze beide benaderingen van de bijbelse tekst. Op het eerste gezicht lijken beide vertaalwijzen veel overeenkomsten te hebben. De thesis wil uiteraard verder kijken dan ‘het eerste gezicht’ en door een diepteanalyse de achterliggende theologische opvattingen beschouwen. Hierdoor is een gefundeerd oordeel mogelijk over de verschillen en overeenkomsten tussen beide benaderingen.

Voor een beter begrip van de hoofdvraag volgt hieronder een definitie van de belangrijkste begrippen:

‘Amsterdamse School’: “De ‘Amsterdamse School’ is een heterogene stroming binnen de Nederlandse theologie. Zij is ontstaan aan de Universiteit van Amsterdam. Haar nadruk ligt op exegese, bijbelse theologie en bijbelvertaalwerk.” Deze beschrijving vormt de eerste zin van het eerste hoofdstuk. Omdat met de ‘Amsterdamse School’ een heterogene en complexe stroming aangeduid wordt, is het eerste hoofdstuk een onderzoek naar de formele kenmerken van de ‘Amsterdamse School’ en het tweede hoofdstuk een onderzoek naar haar materiële kenmerken.

‘gereformeerde vertaalopvatting’: De orthodox-protestantse richting binnen gereformeerd Nederland die haar wortels heeft liggen bij het gebruik van de Statenvertaling. Enerzijds beseft ze dat het ongewijzigd handhaven van de Statenvertaling in deze tijd niet meer mogelijk is, anderzijds staat ze kritisch tegenover de NBV. Deze stroming wordt in hoofdstuk 4 preciezer gedefinieerd.

‘vertaalprincipe’: Een vertaalprincipe is een formulering van hetgeen de vertaler wezenlijk acht in een vertaling. Een vertaalprincipe gaat terug op achterliggende opvattingen over het vertaalwerk. Deze opvattingen kunnen zich bevinden op verschillende terreinen, zoals de theologie, de literatuurwetenschap, de filosofie en de esthetica. Een vertaalprincipe is te onderscheiden van een vertaalafpraak, omdat laatstgenoemde vooral een praktische component heeft.

I. De 'Amsterdamse School'

Ontstaan en inspirators

De 'Amsterdamse School' is een heterogene stroming binnen de Nederlandse theologie. Zij is ontstaan aan de Universiteit van Amsterdam. Haar nadruk ligt op exegese, bijbelse theologie en bijbelvertaalwerk.

Dit inleidende hoofdstuk wil een antwoord bieden op de vraag naar het ontstaan van de 'Amsterdamse School' en behandelt haar inspirators en haar belangrijkste hedendaagse vertegenwoordigers. De 'Amsterdamse School' wordt tussen aanhalingstekens geschreven, omdat de vertegenwoordigers van deze richting geen homogene groep vormen. Daarom zal in dit hoofdstuk voornamelijk aandacht zijn voor de individuele personen die op grond van hun verwante ideeën gerekend worden tot de 'Amsterdamse School'.

J. L. Palache (1886-1944)

J. L. Palache was vanaf 1924 hoogleraar in de "Taal- en Letterkunde der Semietische volken, de Israëlitische Oudheden en de uitlegging van het Oude Testament".³ In 1925 sprak hij bij zijn inauguratie de rede uit, getiteld: "Het karakter van het Oudtestamentisch verhaal". Deze rede heeft grote invloed gehad op de 'Amsterdamse School'. Palache betoogt hierin op grond van zijn kennis van de Semitische taal en cultuur dat het verhaal in het oude Oosten de meest geliefde manier was om een bepaalde gedachte tot uitdrukking te brengen. De historiciteit van het verhaal is hierbij van ondergeschikt belang en men stond vrij tegenover eerdere overleveringen. Herhalingen en schijnbare tegenstrijdigheden zijn bij het vertellen en componeren van verhalen niet problematisch. Na verloop van tijd wordt het verhaal tot traditie en wordt de traditie tot werkelijkheid.⁴ Deze conclusie van Palache ging lijnrecht in tegen het historisch-kritische milieu van zijn tijd, omdat hij geen bewijs zag van de vermeende piëteit en het conservatisme die de schrijvers van het Oude Testament betracht zouden hebben tegenover een oudere overlevering.⁵ Van hem is ook het onderscheid tussen de ontstaansgeschiedenis en de bestaansgeschiedenis van de tekst. Zijn kritiek op de historisch-kritische methode spitste zich toe op het feit dat deze methode de ontstaansgeschiedenis verabsoluteerde ten koste van de bestaansgeschiedenis van de tekst.⁶

Professor Palache was Joods, en als gevolg daarvan werd hij tijdens de bezetting uit zijn functie ontheven en uiteindelijk gedeporteerd naar het kamp Theresienstadt, waar hij in 1944 vermoord is. Tijdens de oorlog werd zijn leerstoel bekleed door een hoogleraar die zijn gevolgde lijn niet oppakte. Na de oorlog greep prof. M.A. Beek terug op zijn inzichten.

³ J.L. Palache, 'Het karakter van het Oud-Testamentisch verhaal', in: *Opera Minora; Sinai en Paran* (Leiden: Brill, 1959) p.10.

⁴ Palache, 'Het karakter van het Oud-Testamentisch verhaal', p.31-32.

⁵ Palache, 'Het karakter van het Oud-Testamentisch verhaal', p.35.

⁶ Palache, 'Het karakter van het Oud-Testamentisch verhaal', p.18.

M. A. Beek (1909-1987)

M.A. Beek wordt beschouwd als de “werkelijke geestelijke opvolger” van Palache.⁷ Hij was van 1946 tot 1974 hoogleraar in Hebreeuwse taal- en letterkunde en Oude Testament aan de Universiteit van Amsterdam. In 1968 publiceert hij een belangwekkend artikel: ‘Verzadigingspunten en onvoltooide lijnen in het onderzoek van de oud-testamentische literatuur’.⁸ Dit artikel maakt deel uit van een themanummer van het tijdschrift *Vox Theologia*, waarin voor de eerste keer vier Amsterdamse theologen zich presenteren met een kenmerkende gezamenlijke visie op het probleem van de hermeneutiek en de exegese.⁹ Beek beargumenteert dat er een ‘verzadigingspunt’ bestaat wat betreft de historische kritiek, omdat het “in aanmerking komende [voor kritisch onderzoek, EDH] oudtestamentische materiaal nu wel uitgeput is zonder dat er een bevredigend antwoord is gevonden”.¹⁰ De onvoltooide lijnen bevinden zich in het werk van onder meer Palache en Buber en Rosenzweig; hun bijdragen kunnen waardevolle inzichten leveren voor de Oudtestamentische wetenschap.¹¹ Beeks opvatting over de Bijbel is gebaseerd op twee belangrijke vooronderstellingen: “a) de thematische eenheid van het Oude Testament en b) de verkondigende functie van deze teksten”. Deze premissen zijn de grondbeginselen geworden voor de brede stroom van theologische reflecties die bekend zijn geworden onder de naam ‘Amsterdamse School’.¹²

In 1961 werd de *Societas Hebraica Amstelodamensis* (SHA) opgericht. Beek was hierbij een belangrijke initiator. Dit werkgezelschap bestaat nog steeds en speelde een rol in het samenbrengen van diverse wetenschappers en het stimuleren van het onderlinge gesprek.

F. H. Breukelman (1916-1993)

F.H.Breukelman wordt wel de “stuwende kracht” achter de ‘Amsterdamse School’ genoemd.¹³

Hij is hervormd predikant geweest in Ritthem en Simonshaven en maakte in 1968 de overstap naar de Universiteit van Amsterdam als wetenschappelijk hoofdmedewerker. Hier heeft hij tot aan zijn pensioen in 1981 gewerkt.¹⁴ In de jaren 1952-1954 publiceerde hij een aantal opstellen, waarin hij zeer scherpe kritiek uitte op

⁷ K.A.D. Smelik, ‘Vertellingen in de Hebreeuwse Bijbel’, in: K.A. Deurloo (ed.), *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 9 (Kampen: Kok, 1988) p.9. Tijdens de oorlogsjaren werd A.W. Groenmans aangesteld als de opvolger van Palache. Irene E. Zwiep, ‘Tussen Godgeleerdheid en Letteren: joodse studies aan de Universiteit van Amsterdam’, in: P.J. Knegtman en P. van Rooden, *Theologen in ondertal: godgeleerdheid, godsdienstwetenschap, het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam* (Zoetermeer: Meinema, 2003) p.117, noot 27.

⁸ M.A. Beek, ‘Verzadigingspunten en onvoltooide lijnen in het onderzoek van de oud-testamentische literatuur’, *Vox Theologica* 38 (1968).

J. Siebert-Hommes, ‘De “Amsterdamse School”’, in: P.J. Knegtman en P. van Rooden, *Theologen in ondertal: godgeleerdheid, godsdienstwetenschap, het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam* (Zoetermeer: Meinema, 2003) p.181.

¹⁰ Beek, ‘Verzadigingspunten en onvoltooide lijnen’, p.6.

¹¹ Beek, ‘Verzadigingspunten en onvoltooide lijnen’, p.13. Zie voor een bespreking van het artikel: R. Oost, *Omstreden Bijbeluitleg: Aspecten en achtergronden van de hermeneutische discussie rondom de exegese van het Oude Testament in Nederland: Een bijdrage tot gesprek* (Kok: Kampen, 1986) p.15-17.

¹² Siebert-Hommes, ‘De “Amsterdamse School”’, p.183.

¹³ B. Maarsingh, ‘De Amsterdamse School’, *Theologia Reformata* 25 (1982) p.90.

¹⁴ N. Bakker, ‘Woord vooraf’, in: N. Bakker (ed.), *Eén zo’n mannetje: Frans Breukelman en zijn invloed op tijdgenoten* (Kampen: Kok, 2004) p.8.

de Nieuwe Vertaling (1951).¹⁵ Deze (relatief vroege) kritiek is erg belangrijk geweest bij het ontwikkelen van een concordante manier van vertalen.¹⁶

Breukelman wist zich sterk beïnvloed door Miskotte, Barth en Buber en Rosenzweig. R. Oost maakt deze invloed op deze manier inzichtelijk: “De lijnen van Buber (“Botschaft”), Barth (“Offenbarung”) en Miskotte (“Naam”) worden door Breukelman exegetisch en bijbels-theologische doorgetrokken (“Debarim”).”¹⁷ Breukelman plaats grote nadruk op het éne beslissende ‘dabar’ van God, dat geschiedt, waarin God zich eenmaal en beslissend naar de mensen heeft toegewend.¹⁸ Hierbij heeft hij steeds de prediking op het oog: zijn exegetische was gericht op toepassing in de gemeente.¹⁹

Buber en Rosenzweig hebben hem beïnvloed in zijn opvattingen over de kolometrische weergave van Bijbelteksten. Lezers moeten weer hoorders van het woord worden, omdat uiteindelijk al het woord gesproken woord is. Concordant vertalen en het gebruik van kolometrie zijn hierbij onmisbaar.²⁰

K. H. Miskotte (1894-1976) en K. Barth (1886-1968)

K.H. Miskotte en K. Barth zullen hier samen behandeld worden, omdat Miskotte het gedachtegoed van Barth in Nederland heeft geïntroduceerd. Miskotte wordt wel de grote inspirator genoemd van de ‘Amsterdamse School’,²¹ en K.A. Deurloo meent dat als men iemand als ‘vader’ van de ‘Amsterdamse School’ zou moeten aanwijzen, dat Miskotte zou zijn.²²

Een kerngegeven in het werk van Barth is zijn afwijzing van natuurlijke godskennis ten gunste van het benadrukken van de kennis van God door openbaring. Dit betekent dat er ruimte komt voor een directe focus op het getuigenis van de Schrift. Barth legde ook de nadruk op het drievoudige karakter van het Woord, namelijk als eerste zoals geopenbaard in Jezus Christus, ten tweede zoals opgeschreven in de Schrift en ten derde zoals verkondigd door de gemeente vanuit de Schrift.²³ Miskotte heeft de ‘simplex cognitio Dei’ van Barth serieus genomen. Hij schreef het ‘Bijbels ABC’²⁴ waarin hij benadrukt dat de onuitsprekelijke Naam van God centraal staat, maar dat God zich bekend maakt door zijn woorddaden, zijn debharim.²⁵ Deze woorddaden zijn opgeschreven in de Schrift (als tweede gestalte van het Woord) en blijven staan in hun vreemdheid en Hebreeuwse eigenheid. Om ze te kunnen verstaan is

¹⁵ Zie voor de exacte verwijzingen: C. Houtman, *Nederlandse vertalingen van het Oude Testament: hun ontstaan, karakter en ontvangst* (‘s Gravenhage: Boekencentrum, 1980) p.49.

¹⁶ K.A.D Smelik, ‘Idiolecte of formeel-equivalente vertalingen’, in: H.W. Hollander (ed.), *Spectrum van Bijbelvertalingen* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1994) p.94.

¹⁷ R. Oost, *Omstreden Bijbeluitleg*, p. 93.

¹⁸ A. van Nieuwpoort, ‘Er wil iets gezegd worden!’, in: N.Bakker (ed.), *Één zo’n mannetje: Frans Breukelman en zijn invloed op tijdgenoten* (Kampen: Kok, 2004) p.153. K. Meijer, ‘Hartstocht voor de christelijke gemeente’, in: N.Bakker (ed.), *Één zo’n mannetje: Frans Breukelman en zijn invloed op tijdgenoten* (Kampen: Kok, 2004) p.86.

¹⁹ Siebert-Hommes, ‘De “Amsterdamse School”’, p.186.

²⁰ F.H. Breukelman, *Schriftlezing* (Bijbelse Theologie 1; Kampen: Kok, 1980) p.38, 46, 51.

²¹ G.H. ter Schegget, ‘Miskotte, inspirator, voortrekker’, in: K.A. Deurloo en R. Zuurmond (eds.), *De Bijbel maakt school: Een Amsterdamse weg in de exegetische* (Baarn: Ten Have, 1984) p.83.

²² K.A. Deurloo, ‘De zogenaamde “Amsterdamse School”’, in: A.F.J. Klijn (ed.), *Inleiding tot de studie van het Nieuwe Testament* (Kampen: Kok, 1982) p.165.

²³ G. Kalsbeek, ‘De Bijbel als tweede gestalte van het Woord’, in: A. van Nieuwpoort en R. Zuurmond, *De beproeving: over de Nieuwe Bijbelvertaling* (Om het levende woord 15; Kampen: Kok, 2005) p.115.

²⁴ K.H. Miskotte, *Bijbels ABC* (Amsterdam: Ten Have, 1941-1966).

²⁵ Ter Schegget, ‘Miskotte, inspirator, voortrekker’, p.87.

het noodzakelijk om het taaleigen van het Hebreeuws te bestuderen en te respecteren.²⁶ Door de Schrift als tweede gestalte van het Woord te erkennen kan deze Schrift grondig bestudeerd worden (o.a. in de exegese) en kan ook de verbinding met de gemeente gehandhaafd blijven.

Een ander aspect van Miskotte's denken dat door de 'Amsterdamse School' is opgenomen is dat theologie als academische discipline ondeelbaar is. Om praktische redenen kan zij opgesplitst worden, maar alle delen moeten steeds vruchtbaar zijn voor het geheel.²⁷

M. Buber (1878-1965) en F. Rosenzweig (1886-1929)

In 1961 verscheen de 'Verdeutschung der Schrift', waar vanaf 1925 door M. Buber en F. Rosenzweig aan gewerkt was.²⁸ In 1929 overleed Rosenzweig aan amyotrophe lateraalsclerose²⁹, waarop Buber de vertaling voortzette volgens de principes die ze samen hadden bepaald. Deze vertaling en achterliggende principes zijn zeer invloedrijk geweest binnen de 'Amsterdamse School'. Het vertaalprincipe heeft Buber zelf op deze manier verwoord:

*“Diese Übertragung ist darauf angelegt, die für die rechte Aufnahme und das rechte Verständnis des Textes grund wichtigen Eigentümlichkeiten des hebräischen Originals in Wortwahl, lautlichen Entsprechungen, Satzbau und Rythmus so getreu wiederzugeben, als es die deutsche Sprache ihrer Eigentümlichkeit nach gestattet.”*³⁰

Hieraan ten grondslag ligt de diepe overtuiging: “Alles Wort ist gesprochenes Wort.”³¹ Door het gesproken karakter van de woorden te erkennen wordt het woord van God aan de mens gevonden, waarna de mens antwoordt op deze boodschap.

Buber en Rosenzweig legden ook de nadruk op de eenheid van de Schrift. Ze ontkenden de complexe ontstaansgeschiedenis niet, maar ze concentreerden zich op de eenheid van R, de Redactor, die zij beschouwden als Rabbenu.³² Daarbij gingen ze uit van de overgeleverde Hebreeuwse tekst, in principe zonder emendaties.³³

Deze concentratie op de overgeleverde tekst komt duidelijk terug bij de 'Amsterdamse School'. Ook de nadruk op het woord als gesproken woord en de grote aandacht voor de taal- en tekstkenmerken van het Hebreeuws is terug te vinden. Beek schrijft hierover: “Het voordeel van de methode Buber-Rosenzweig is een analyse van het woordgebruik, stijl en structuur, die rekening houdt met het eigen karakter van het object.”³⁴ Ondanks deze bewondering zijn er ook verschillen tussen Buber en

²⁶ Ter Schegget, 'Miskotte, inspirator, voortrekker', p.89.

²⁷ R. Zuurmond, 'A Man of Letters: Karel Deurloo as a Theologian', in: J.W. Dyk (ed.), *Unless some one guide me...* FS Karel Deurloo (Amsterdamse Cahiers voor Exegese van de Bijbel en zijn Tradities. Supplement Series 2; Maastricht: Shaker, 2001) p.7.

²⁸ De volgorde van verschijning van de verschillende boeken is complex. Breukelman geeft het volgende overzicht: *Die fünf Bücher der Weisung* ¹1926, ²1930, ³1954, ⁴1956; *Die Bücher der Geschichte* ²1955; *Bücher der Kündigung* ²1958; *Die Schriftwerke* ²1962. F.H. Breukelman, 'De kerkvader Hiëronymus en het grondbeginsel van bijbelvertaling of: "De optimo genere interpretandi"', over de beste wijze van (bijbel)vertalen', <http://members.lycos.nl/Breukelm/Hieronimus.pdf>, p.1.

²⁹ M.A. Beek, 'Achtergronden van Martin Bubers Bijbelvertaling', *Vox Theologica* 23 (1953) p.65.

³⁰ F.H. Breukelman en B.P.M. Hemelsoet, 'Van "Nieuwe Vertaling" naar "Groot Nieuws": Over het grondbeginsel van bijbelvertalen', in: K.A. Deurloo (ed.), *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 6 (1985) p.11-12.

³¹ N.A. van Uchelen, 'Bijbeluitleg volgens de zg. "Amsterdamse School", of Een goede verstaander heeft alleen aan het hele Woord genoeg', *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 79 (1979) p.205.

³² 'Rabbenu' betekent 'onze meester'. Beek, 'Achtergronden van Bubers Bijbelvertaling', p.67.

³³ Beek, 'Achtergronden van Bubers Bijbelvertaling', p.65.

³⁴ M.A. Beek, 'Verzadigingspunten en onvoltooide lijnen in het onderzoek van de oud-testamentische literatuur', *Vox Theologica* 38 (1968) p.12.

Rosenzweig en de ‘Amsterdamse School’ te noemen. Laatstgenoemden leggen minder of geen nadruk op het etymologiserend vertalen.³⁵ De vertaling van de godsnaam met ‘ER’ wordt bekritiseerd door Beek, en is ook nooit overgenomen met een Nederlands equivalent. De vertaling met ‘ER’ is namelijk ook geïnspireerd door de ‘Ich-Du’ filosofie van Buber.³⁶ Ondanks de frequente verwijzingen binnen publicaties van de ‘Amsterdamse School’ naar de ‘Verdeutschung’ van Buber en Rosenzweig, is de filosofie van Buber opmerkelijk afwezig.

Hedendaagse vertegenwoordigers

In het bovenstaande zijn enkele historische lijnen getrokken en belangrijke inspirators en voortrekkers van de ‘Amsterdamse School’ beschreven. Dit gedeelte behandelt de belangrijkste hedendaagse vertegenwoordigers. Om het kader te schetsen waarin deze vertegenwoordigers werken, wordt eerst de huidige situatie aan de Amsterdamse universiteiten beschreven. Ook worden de verschillende publicaties waarin de ‘Amsterdamse School’ zich presenteert behandeld. Dit geeft een overzicht van hoe de ‘Amsterdamse School’ op dit moment naar buiten treedt.

Amsterdamse universiteiten

Zoals blijkt uit de karakterisering van Palache, Beek en Breukelman, is de ‘Amsterdamse School’ altijd nauw verbonden geweest met de Universiteit van Amsterdam. De kerkelijke opleiding hier werd beëindigd in 2001 en in 2002 werd ook de opleiding klassieke theologie stopgezet. Dit betekende dat de thuisbasis van de ‘Amsterdamse School’ opgeheven werd. Maar in 2003 werd Deurloo hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam vanwege de Dirk Monshouwerstichting.³⁷ In 2006 werd deze positie overgenomen door J. Dubbink.

Publicaties en organisaties

Amsterdamse Cahiers

Vanaf 1980 tot 1997 verscheen elk jaar één ‘Amsterdams Cahier voor exegese en bijbelse theologie’. Deurloo, B. Hemelsoet, F. Hoogewoud en R. Zuurmond hadden het initiatief genomen voor deze cahiers. De redactie was in handen van Deurloo. Het doel van deze cahiers was om exegetisch materiaal aan te bieden waardoor theologen een dieper inzicht konden krijgen in de bedoeling van de Schrift. Onder exegese wordt verstaan “de gestalte van de tekst zoals de bijbel die aan de lezer aanbiedt” en onder bijbelse theologie de samenhang in de diversiteit van de Schriften.³⁸ Door middel van een drietal (bekende) citaten van Buber, Beek en Breukelman werd in het eerste cahier het ‘richtsnoer’ gegeven voor de cahiers.³⁹

Vanaf 1999 ging de reeks verder onder de naam ‘Amsterdamse cahiers voor exegese van de bijbel en zijn tradities’ onder redactie van J.W. Dyk, P.J. van Midden, K. Spronk

³⁵ Met uitzondering van Pieter Oussoren, die bijv. *mitsraim* (traditioneel vertaald met Egypte) vertaalde met ‘angstland’. Ondertussen heeft hij deze werkwijze genuanceerd.

³⁶ Beek, ‘Achtergronden van Bubers Bijbelvertaling’, p.71-72.

³⁷ Zie ook het artikel in Trouw: L. Dros, ‘Deurloo’s dakloze school keert terug’, 29 juni 2006, <http://www.trouw.nl/archief/article1314581.ece?all=true> (accessed 11 maart 2009).

³⁸ K.A. Deurloo (ed.) ‘Achterflap’, *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 10 (Kampen: Kok,1989).

³⁹ Opnieuw aangehaald in: K.A. Deurloo (ed.) ‘Woord vooraf’, *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 10 (Kampen: Kok,1989) p.7.

en G.J. Venema. Elke bundel heeft als thema één bijbelboek. Ook verschijnt er een ‘supplement serie’ in het Engels.

De Dirk Monshouwerstichting voor Bijbelse Theologie, Exegese en Liturgie

Deze stichting is in 2001 opgericht en draagt de naam van Dirk Monshouwer. Hij was theoloog, predikant en bijbelwetenschapper. Hij heeft veel betekend voor de bijbelse theologie door publicaties op het grensvlak van eredienst en bijbelwetenschap, stond aan de wieg van meerdere tijdschriften (Interpretatie, De Eerste Dag) en was jarenlang de sleutelfiguur bij het maken van het Oecumenisch Leesrooster. Hij overleed in 2000 op 52-jarige leeftijd. De Monshouwerstichting stelt zichzelf ten doel “het vervaardigen en doen vervaardigen van Bijbelvertalingen ten dienste van eredienst en leerhuis”.⁴⁰ De website www.schriftlezing.nl speelt hierin een belangrijke rol. Op deze website worden vertalingen gepubliceerd die door twee vertaalteams vervaardigd zijn. De gepubliceerde vertalingen volgen het oecumenische leesrooster en staan open voor discussie.

Societas Hebraica Amstelodamensis

In 1961 werd de ‘Societas Hebraica Amstelodamensis’ opgericht. De leden hiervan zijn Hebraïsten en Oud-Testamentici. In 2001 vierde de SHA haar 40-jarig jubileum.⁴¹ Momenteel zijn er twee vertaalgroepen bezig⁴², die zich toeleggen op het vertalen van de Tenach. In het artikel ‘Chronicle: A Bible Translation to be read aloud’⁴³ is een uitgebreid overzicht te vinden van de gemaakte vertalingen. De laatste twee vertalingen, namelijk van Hooglied en Genesis, werden uitgegeven met naast de vertaling de Hebreeuwse tekst.

Bijbels-Theologisch werkgezelschap

In 1996 werd op initiatief van Deurloo het Bijbels-Theologisch werkgezelschap opgericht. Vanaf 2000 ligt de focus niet meer primair op Amsterdam, maar op geheel Nederland. Het doel is om een betrekking tussen de bijbels-theologische en de theologisch-dogmatische discussie tot stand te brengen. Van 1993 tot 2002 verschenen er delen van de serie ‘Om het levende Woord’, een Bijbels-theologische en dogmatische serie.⁴⁴ Medio 2009 is het Bijbels-Theologisch werkgezelschap opgeheven. De conferenties op het Hydepark zullen nog wel voortgezet worden.

Stichting Breukelman

De Stichting Breukelman is in 1993 opgericht en heeft als doel de nalatenschap van Breukelman te beheren. Zij streeft ernaar om werk dat nog niet is uitgegeven maar wel relevant is voor publicatie te redigeren en beschikbaar te maken. Ook is er een audiovisueel archief beschikbaar met voordrachten en lezingen van Breukelman. De werken zijn ondergebracht in het Historisch Documentatiecentrum voor het

⁴⁰ <http://schriftlezing.nl/index.php?who=JMJOe44o5FD4JDA20v65&go=15&single=19> (accessed 10 maart 2009)

⁴¹ Ter gelegenheid hiervan is deze bundel uitgegeven: A. Verheij, ‘“Commune ardore ad litteras hebraicas inflammati”: bij het veertigjarig jubileum van de Societas Hebraica Amstelodamensis’ (Amsterdam: Societas Hebraica Amstelodamensis, 2001).

⁴² Siebert-Hommes, ‘De ‘Amsterdamse School’, p.191.

⁴³ J.L. Blok-van den Boogert, ‘Chronicle: A Bible Translation to be read aloud’, in: J.W. Dyk (ed.), *Unless some one guide me...* FS Karel Deurloo (Amsterdamse Cahiers voor Exegese van de Bijbel en zijn Tradities. Supplement Series 2; Maastricht: Shaker, 2001), p.375-386.

⁴⁴ U.Bauer, ‘Amsterdamer Schule’, <http://www.bibelwissenschaft.de/wibilex/das-bibellexikon/details/quelle/WIBI/zeichen/a/referenz/10000///cache/65c4105abd/#h2> (accessed 10 maart 2009).

Nederlandse Protestantisme aan de VU te Amsterdam en daar zijn ze vrij toegankelijk. Op de website van de stichting zijn enkele documenten beschikbaar gemaakt.⁴⁵

K.A. Deurloo (1936)

K.A. Deurloo is tegenwoordig nog steeds de belangrijkste representant van de ‘Amsterdamse School’.⁴⁶ In 1975 volgde hij Beek op als hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam. In 1996 maakte hij de overstap naar de kerkelijke opleiding van de UvA, waar hij Zuurmond opvolgde. Deurloo weet zich beïnvloed door zowel Beek, Breukelman, Miskotte en Barth. Van Breukelman leerde Deurloo de waarde van Joodse exegetische en hermeneutiek en nam hij de overtuiging over dat theologie als discipline in wezen ondeelbaar is. Ook deelde hij met Breukelman een scherp oog voor textuele details en voor de structuur van literaire eenheden.⁴⁷ In 1967 promoveerde hij bij Beek met een proefschrift dat als titel had: ‘Kaïn en Abel: onderzoek naar exegetische methode inzake een “kleine literaire eenheid” in de Tenakh’. Ook promoveerden in de loop der tijd verschillende ‘leerlingen’ bij hem.

J. Siebert-Hommes vat zijn grote betekenis samen: “In zijn persoon kwamen de literair-exegetische, de bijbels-theologische, de liturgisch-vernieuwende en de politieke component bij elkaar. Voor elk van deze is hij van vernieuwende betekenis geweest.”⁴⁸ Deurloo’s betekenis beperkte zich echter niet tot de academia, maar hij heeft, alleen of met anderen, veel gepubliceerd over thema’s die belangrijk zijn voor de geïnteresseerde gelovige.⁴⁹ Op het moment is Deurloo bezig met een ‘Kleine Bijbelse Theologie’ waarvan tot nu toe drie delen verschenen zijn. Op dit dogmatisch-theologisch vlak is hij van betekenis geweest omdat hij de literair-exegetische lijnen van onder andere Palache en Beek heeft verbonden met bijbels-theologische thema’s zoals die aan de orde komen bij Barth, Miskotte en Breukelman.

P. Oussoren (1943)

P. Oussoren is bekend geworden als vertaler van de ‘Naardense Bijbel’, die in 2004 verscheen. De Naardense Bijbel is het resultaat van jarenlang vertaalwerk ten behoeve van de verkondiging in de gemeente. Oussoren schrijft: “Om gemeentepredikant te kunnen zijn móest ik uit Hebreeuws en Grieks gaan vertalen – en iets doen met de eigenaardigheden van de grondtekst.”⁵⁰ Twee kenmerken onderscheiden de Naardense Bijbel van andere vertalingen binnen de ‘Amsterdamse School’: de weergave van de godsnaam met ÉNE en het consequent gebruik van de tegenwoordige tijd in narratieve teksten. Aan de andere kant deelt Oussoren de sterke voorkeur voor de kolometrische weergave.

De Naardense Bijbel heeft een vrij grote bekendheid gekregen en wordt vaak geroemd vanwege de concordante weergave. Kritiek is er onder andere op het gebruik

⁴⁵ <http://members.lycos.nl/Breukelm/stichtbreuk.htm> (accessed 29 juni 2009).

⁴⁶ Bauer, ‘Amsterdamer Schule’.

⁴⁷ Zuurmond, ‘A Man of Letters’, p.4.

⁴⁸ Siebert-Hommes, ‘De “Amsterdamse School”’, p.184.

⁴⁹ Een uitgebreide bibliografie bevindt zich in het Festschrift voor K.A. Deurloo. Deurloo heeft zich niet beperkt tot volwassenen, hij heeft ook voor kinderen geschreven. F.J. Hoogewoud en J. Deurloo-Sluijter, ‘Bibliography Karel Adriaan Deurloo’, in: J.W. Dyk (ed.), *Unless some one guide me...* FS Karel Deurloo (Amsterdamse Cahiers voor Exegese van de Bijbel en zijn Tradities. Supplement Series 2; Maastricht: Shaker, 2001) p.393-416.

⁵⁰ P. Oussoren, ‘In de gemeente werken en bijbelvertalen’, in: A. van Nieuwpoort en R. Zuurmond, *De beproeving* (Kampen: Kok, 2005) p.136.

van de tegenwoordige tijd in narratieve teksten. Ook binnen de ‘Amsterdamse School’ zijn er zowel lovende als kritische reacties te horen.⁵¹

J. Dubbink (1958)

Sinds 2006 bekleedt J. Dubbink de leerstoel vanwege de Dirk Monshouwerstichting aan de Vrije Universiteit. Hij noemt zichzelf “een gematigd vertegenwoordiger” van de ‘Amsterdamse School’.⁵² In 1997 promoveerde hij aan de Universiteit van Amsterdam bij Deurloo op een proefschrift over theologische vragen rond het boek Jeremia. Hij maakt deel uit van de redactie van de Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie. Zijn huidige onderzoek spitst zich toe op de vraag naar de openheid of geslotenheid van Judea ten tijde van de Tweede Tempel.⁵³

Richtingen

De diversiteit van de ‘Amsterdamse School’ bestaat erin dat er verschillende ‘richtingen’ zijn te onderscheiden. Dit wil zeggen: verschillende vakgebieden en disciplines waarbinnen het gedachtegoed van de ‘Amsterdamse School’ in meerdere of mindere mate wordt uitgedragen. Voor de verdere opbouw van deze thesis zijn niet alle richtingen even belangrijk, maar toch is het goed om zicht te krijgen op de situering in het geheel.⁵⁴

Liturgisch lezen van de Schrift

Een belangrijk accent dat binnen de ‘Amsterdamse School’ gelegd wordt is het besef dat de Schrift verkondiging is en dat theologische arbeid daarom ook ten dienste staat van de verkondiging in de gemeente. Hierbij speelt ook de erkenning een rol dat “Alles Wort ist gesprochenes Wort.” De Schrift is dus primair bedoeld om gehóórd te worden, ook binnen de gemeente. Deze factoren leiden tot een liturgisch lezen van de Schrift. Vooral J. Boendermaker en Monshouwer hebben gewerkt in deze richting. De prof. van der Leeuwstichting en de Dirk Monshouwerstichting zetten deze liturgische belangstelling voort.

Politiek lezen van de Schrift

Barth en Miskotte waren politiek betrokken in de zin dat zij beiden het grote gevaar van het Nazisme onderkenden en ervoor gewaarschuwd hebben. Na de Tweede Wereldoorlog sympathiseerden sommigen met het marxisme en probeerden hiermee een verbinding tot stand te brengen met de Bijbelse theologie van Barth, Miskotte en Breukelman. Zo schrijft W. van der Spek over het politieke lezen van de Bijbel: “Met de Naam des Heren is de politieke betekenis van de Bijbellezing gegeven omdat de

⁵¹ Zie ook T. Willigenburg en J. Dubbink, *Van aanschijn tot zaaizaad: in gesprek met de vertaler van de Naardense Bijbel* (Vught: Skandalon, 2007).

⁵² In persoonlijk gesprek.

⁵³ http://www.godgeleerdheid.vu.nl/De_faculteit/index.cfm/home_page.cfm/subsectionid/AA2841DC-BF5D-E36D-D62093F13ED456A2/fileid/1E3746E8-E8CB-2E9F-411C344774C03D35/pageid/0B09F838-FC8C-4080-B5958D2680611D02 (accessed 11 maart 2009).

⁵⁴ De indeling in richtingen is ontleend aan het artikel van U. Bauer, ‘Amsterdamer Schule’. Het artikel noemt ook Oude Testament & Bijbelse Theologie. Deze twee richtingen vormen een zeer belangrijke component van de ‘Amsterdamse School’. In het bovenstaande (onder inspirators en hedendaagse vertegenwoordigers) zijn deze richtingen al uitgebreid behandeld, en ook in de verdere scriptie zal hier aandacht aan geschonken worden, daarom laten we de behandeling hiervan nu liggen.

Naam de kwalifikatie ‘God’(=macht) wel draagt maar er niet door gedragen wordt.”⁵⁵ Vertegenwoordigers van deze richting zijn R. Reeling Brouwer en D. Boer. Alhoewel tegenwoordig het marxisme geen rol van betekenis meer speelt, blijft een linkse onderstroom aanwezig.

Opvallend afwezig in de behandeling van de richtingen is een ‘Nieuwtestamentische richting’. Dit is merkwaardig omdat juist bij Barth sterk het accent op de christologie ligt.⁵⁶ Een reden hiervoor kan zijn de nadruk van leermeester Miskotte op het Oude Testament. Hij heeft het ‘tegoed’ hiervan zeer breed uitgewerkt. Toch ontbreekt de belangstelling voor het Nieuwe Testament niet geheel. Een voorbeeld is het proefschrift van A. van Nieuwpoort over Lukas.⁵⁷

⁵⁵ W. van der Spek, ‘Exegese en Politiek’, in: K.A. Deurloo en R. Zuurmond (eds.), *Een Amsterdamse weg in de exegese* (Baarn: Ten Have, 1984) p.108.

⁵⁶ Zie het volgende artikel: L. Lagendijk, ‘Frans Breukelman: opstand tegen de scepsis’, in: R. Zuurmond, N. Bakker en T.de Boer (eds.), *De Bijbelvertaling* (Om het levende woord 9; Kampen: Kok, 1999) p.145-150.

⁵⁷ A. Nieuwpoort, *Tenach opnieuw: over het Messiaanse tegoed van het evangelie naar Lukas* (Amsterdam: Van Gennep, 2006).

II. Opvattingen van de ‘Amsterdamse School’

Dit hoofdstuk beschrijft de opvattingen van de ‘Amsterdamse School’ op het gebied van de exegese, de bijbelse theologie en het vertalen. De volgorde waarin deze drie elementen behandeld worden is van belang. De exegese staat aan het fundament van het werk van de ‘Amsterdamse School’. Vanuit de exegese wordt een bijbelse theologie opgebouwd, die zich echter weer steeds onder kritiek laat stellen van de exegese. De bijbelse theologie vervolgens is invloedrijk bij het vertaalwerk. Bijbelvertalen is een vorm van exegese, en op deze manier staan alle drie de onderdelen met elkaar in verbinding en zijn ze niet van elkaar los te maken.

Het is belangrijk om te bedenken dat de opvattingen van de ‘Amsterdamse School’ geen homogene geheel vormen. In dit hoofdstuk zijn de hoofdlijnen aangeduid, maar door individuele personen kunnen er verschillende nadrukken worden gelegd. Daarom bestaat dit hoofdstuk uit een aaneenschakeling van verschillende thema’s die van belang zijn bij de drie deelonderwerpen.

Exegese

“Er is immers maar één wijze waarop men een tekst werkelijk kan benaderen, nl. door bereid te zijn te luisteren, volgens de elementaire regels die voor iedere menselijke ontmoeting behoren te gelden.”⁵⁸ Aldus K.A. Deurloo, in zijn proefschrift over Kaïn en Abel, waarin hij een ‘kleine literaire eenheid’ in de Tenakh exegetiseert. Dit luisteren naar wat de tekst wil zeggen vindt plaats in de exegese, en gebeurt inderdaad volgens bepaalde elementaire regels. Dit hoofdstuk richt de aandacht op deze regels waarlangs de exegese vruchtbaar kan zijn. Immers, door te luisteren naar de tekst, treedt de hoorder binnen in de hermeneutische cirkel waarbinnen het adagium geldt: ‘scriptura scripturae interpretis’. Het geheel wordt begrepen uit de delen, en de delen uit het geheel. Uiteindelijk worden door deze wisselwerking de contouren van een bijbelse theologie duidelijk.⁵⁹

De exegeet richt zich altijd op de eigenheid van één specifiek gedeelte. Elke pericop vormt de ‘testcase’ voor algemene feiten en theorieën van de exegeet. Want Barth’s uitspraak moet serieus genomen worden: “latet periculum in generalibus”.⁶⁰ Daarom zal deze verhandeling over de exegese ook niet zonder concrete voorbeelden kunnen waarin de algemene tendensen geïllustreerd worden. Als voorbeeldartikel is genomen: ‘Hebreeuwse vrouwen brengen “leven” voort (Exodus 1:19)’ door J. Siebert-

⁵⁸ K.A. Deurloo, *Kaïn en Abel: onderzoek naar exegetische methode inzake een 'kleine literaire eenheid' in de Tenakh* (Amsterdam: Ten Have, 1967) p.17.

⁵⁹ Zoals Breukelman het verwoordde in een vaak aangehaalde uitspraak: ‘Bij het verklaren van bijbelse teksten komt vanzelf een steeds vollediger ‘bijbelse theologie’ uit de exegese van teksten te voorschijn en omgekeerd gaat de uit de exegese van teksten te voorschijn komende bijbelse theologie op haar beurt fungeren als hermeneutische horizon, waarbinnen de exegese moet worden verricht’. F.H. Breukelman, *Schriftlezing* (Bijbelse Theologie 1; Kampen: Kok, 1980) p.9.

⁶⁰ Letterlijk: ‘er schuilt een gevaar in algemeenheden’. K.Barth, *Kirchliche Dogmatik* (II/2; Zürich: EVZ Verlag, 1959) p.51. Aangehaald in K.A. Deurloo en G.J. Venema, ‘Exegesis According to Amsterdam Tradition’, in: K.A. Deurloo (ed.), *The Rediscovery of the Hebrew Bible* (Amsterdam Cahiers for Exegesis and Biblical Tradition Supplement Series 1; Maastricht: Shaker, 1999) p.10.

Hommes.⁶¹ Dit artikel illustreert op een duidelijke manier de verschillende nadrukken die gelegd worden in de exegese.

Grondtekst en Letztgestalt

De aandacht van de Amsterdamse exegeet richt zich eerst en vooral op de ‘Letztgestalt’ en ‘Jetztgestalt’ van de tekst. Dit is de tekst zoals die overgeleverd is in de synagoge en de Masoretische traditie. Men spreekt liever van grondtekst dan van brontekst omdat het woord brontekst de suggestie werkt van een open bron waar meerdere mogelijkheden uit voortvloeien.⁶² De consequentie voor de exegese is dat men aanneemt dat de tekst betekenis heeft op de manier zoals het geschreven staat. Dit is geen vanzelfsprekendheid, omdat veel andere exegeten bij tekstuele problemen snel hun toevlucht nemen tot de versiones, oude vertalingen of emendaties. P. van Midden noemt het een verschil met andere benaderingen dat het meest in het oog springt: “in Amsterdam” houdt men het langer uit met de gegeven tekst.⁶³ De achtergrond van dit principe is voor een deel hermeneutisch-theologisch. De vooronderstelling is namelijk dat het niet gepast is dat de lezer de tekst aanpast aan wat hij wenselijk acht, maar dat het precies andersom is: de lezer moet zich aan de tekst aanpassen.⁶⁴ Het verklaren van de Schrift begint dus bij de overgeleverde ‘Letztgestalt’ en gaat dan verder met de morfologie van de tekst. De centrale vragen die hierbij aan de orde komen zijn de vraag naar het ‘wat’ van de tekst en het ‘hoe’ van de tekst.⁶⁵

Deze nadruk op het overgeleverde Hebreeuws wordt geïllustreerd in de exegese door Siebert-Hommes van Exodus 1:19.⁶⁶ Zij richt zich op het woord *הַיְיֹוֹת*, dat een hapax legomenon is. Ze somt de verschillende vertalingen op die gegeven worden door de oude vertalingen en Targums, maar concludeert dat deze tekort hebben gedaan aan de “eigenstandigheid van de Hebreeuwse grondtekst”.⁶⁷ In plaats daarvan kiest ze ervoor om het woord te interpreteren naar aanleiding van parallelen binnen de perikoop en binnen de Hebreeuwse Bijbel.

Motiefwoorden (Leitwortstil)

Het woord ‘Leitwortstil’ is afkomstig van M. Buber en F. Rosenzweig en vormt een belangrijk kenmerk van de exegese binnen de ‘Amsterdamse School’. Het gebruik van motiefwoorden veronderstelt de eenheid van de Schrift. Deze eenheid is namelijk een voorwaarde om tot zinvolle verbanden te komen tussen de woorden. Ook veronderstelt dit een relatieve eenheid in betekenis van de motiefwoorden. Alleen als de betekenis niet fundamenteel is veranderd kan dit principe toegepast worden. Dit veronderstelt

⁶¹ J.C. Siebert-Hommes, ‘Hebreeuwse vrouwen brengen “leven” voort (Exodus 1:19)’, in: K.A. Deurloo (ed.), *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 11 (Kampen:Kok, 1992) p.23-34.

⁶² K.A. Deurloo, ‘Bijbels-theologische principes achter bijbelvertaalwerk’, lezing uitgesproken op de vertalersdag van de Dirk Monshouwerstichting, 13 maart 2009 te Ede.

⁶³ P. van Midden en K.A. Deurloo, ‘De Bijbel op zijn Amsterdams’, in: K. Spronk (ed.), *De Bijbel vertaald: De kunst van het kiezen bij het vertalen van de bijbelse geschriften* (Zoetermeer: Meinema; Kapellen: Pelckmans, 2007) p.168.

⁶⁴ B.J. Diebner, ‘De besnijdenis van Mozes in het boek Exodus: Een geval dat om verklaring vraagt’, in: K.A. Deurloo (ed.), *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 10 (Kok: Kampen, 1989) p.21.

⁶⁵ P. van Midden, ‘de Bijbel op zijn Amsterdams’, p.167.

⁶⁶ De vertaling van J.C. Siebert-Hommes:

‘Want, niet als de Egyptische vrouwen
zijn de Hebreeuwse;

voorwaar, zij zijn *הַיְיֹוֹת*.’

⁶⁷ Siebert-Hommes, ‘Hebreeuwse vrouwen brengen “leven” voort (Exodus 1:19)’, p.25.

weer het ontstaan van de Schrift in een relatief korte periode. Als de Schrift in een periode van meer dan 1000 jaar is ontstaan dan is betekenisverschuiving logisch, want deze betekenisverschuiving maakt deel uit van de ontwikkeling die alle natuurlijke talen doormaken. Slechts als de Schrift in een korte tijd ontstaan is of een ingrijpende redactie heeft doorgemaakt, is een relatieve betekenseenheid mogelijk.

De motiefwoorden bieden een sleutel tot het verstaan van de teksten. Ook wijzen zij op de kerygmatische betekenis. Omdat verondersteld wordt dat de bijbelschrijvers bewust gebruik gemaakt hebben van motiefwoorden, kunnen verschillende schrifgedeeltes met elkaar in verband worden gebracht. Dit principe geldt op verschillende niveaus: zowel gedeeltes uit hetzelfde bijbelboek als gedeeltes uit verschillende boeken kunnen onderzocht worden op een zinvolle samenhang.

Een belangrijke vraag is hoe bepaald kan worden welke woorden motiefwoorden zijn met een eigen theologische betekenis, en welke woorden deze betekenis niet hebben. Deurloo merkt hierover op dat het niet gaat om het tellen van woorden, maar om het wegen van de woorden.⁶⁸ Als de woorden door middel van ‘close reading’ gewogen worden, dan ontvouwt er zich een zinvolle samenhang. De motiefwoorden laten zich vinden vanuit de tekst zelf, maar laten zich niet opleggen aan de tekst.

Siebert-Hommes maakt ook gebruik van motiefwoorden in haar exegese. Zij geeft in vogelvlucht een overzicht van het het woord *חַיִּים*, zowel binnen de bredere context van de Schrift als binnen het boek Exodus. Op grond van dit overzicht concludeert zij dat het gebruik van *חַיִּים* niet gezien moet worden als een woord dat een uitspraak doet over de “act van het baren” maar verbonden is met “de narratieve functie van het begrip ‘leven’ in dit verhaal”.⁶⁹

Onhistorische teksten

De bijbelse teksten hebben geen documentair karakter maar zijn monumentaal. Dat wil zeggen dat de tekst zich presenteert in de eigen tijd en ruimte in plaats van verslag doet van iets uit een andere tijd en ruimte.⁷⁰ In de exegese ligt de nadruk dan ook op de eigen woordwereld die de teksten weten op te roepen, en niet op een onderzoek naar de historiciteit.

Voor deze nadruk op het onhistorische karakter van de Schrift zijn een aantal verschillende redenen gegeven. Volgens K.A.D. Smelik krijgt de vraag naar de historiciteit van een verhaal in de oud-oosterse literatuur nauwelijks aandacht.⁷¹ De taal van de Bijbel stelt geen belang in een strikte historiciteit en laat de lezer afrekenen met het westerse vooroordeel dat iets alleen waar kan zijn als het ook historisch is.⁷² Ook werd er in het verleden te weinig rekening mee gehouden dat een schrijver die zijn vak goed verstond in staat was om een ‘literaire werkelijkheid’ te creëren die zeer reëel overkomt, en zelfs reëler over kan komen dan een historisch betrouwbare weergave. Iets

⁶⁸ K.A. Deurloo, ‘Bijbels-theologische principes achter bijbelvertaalwerk’, lezing uitgesproken op de vertalersdag van de Dirk Monshouwerstichting, 13 maart 2009 te Ede.

⁶⁹ Siebert-Hommes, ‘Hebreeuwse vrouwen brengen “leven” voort (Exodus 1:19)’, p.32.

⁷⁰ Dit geldt primair voor gedichten, maar geldt mutatis mutandis voor de Bijbel als geheel. N.A. van Uchelen, ‘Bijbelexegese en literaire kritiek’, *Vox Theologica* 38 (1968) p.20.

⁷¹ K.A.D. Smelik, ‘De Hebreeuwse Bijbel als historische bron’, in: K.A. Deurloo (ed.), *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 8 (Kok: Kampen, 1987) p.12.

⁷² K.A. Deurloo, *Waar gebeurd: over het onhistorisch karakter van bijbelse verhalen* (Baarn: Ten Have, 1981) p.29.

wat reël en werkelijkheidsgetrouw overkomt, hoeft daardoor niet dwingend echt gebeurd te zijn.⁷³

Verder is er aandacht voor het eigen karakter van de teksten: ze hebben namelijk een leerkarakter. Als er historische ‘feiten’ een rol spelen in een verhaal, dan zijn ze ondergeschikt aan de rol van de verkondiging.⁷⁴ De verkondiging is iets wat zich in het heden afspeelt en blijft afspelen, en daarom mogen de teksten nooit *verleden* worden. Gods grote daden in de geschiedenis moeten namelijk telkens weer tegenwoordig gesteld worden.⁷⁵ Vooral in de opstanding is deze nadruk zichtbaar. Jezus’ opstanding behoort niet tot het verleden, want zijn opstanding is *nu* werkelijkheid en grijpt vooruit op de toekomst.⁷⁶ Deze laatste zin toont het engagement van de exegese. De uitspraak dat Jezus’ opstanding *nu* werkelijkheid is, heeft in strikte zin geen exegetisch, maar een dogmatisch karakter. Deze betrokkenheid kan positief geëvalueerd worden, omdat zij ook de relevantie van de exegese voor de huidige tijd kan zien. Tegelijkertijd ligt hier ook een zwakte ten aanzien van de wetenschappelijkheid: men is als het ware voorbij het punt van de afstandelijkheid gekomen en neemt de teksten waar vanuit een eigen engagement.

Dat de nadruk valt op het onhistorische karakter van de Bijbelse verhalen, wil niet zeggen dat dit voor de gehele Schrift geldt. Sommige gedeeltes, bijvoorbeeld in Jeremia, zijn wel te gebruiken als historische bron.⁷⁷

De consequenties van deze benadering voor de exegese zijn aanzienlijk. Wanneer een gedeelte namelijk niet historisch is, dan heeft de schrijver er bewust voor gekozen om een verhaal op een bepaalde manier vorm te geven. Wanneer een gedeelte wel historisch is, dan was er als het ware maar één mogelijkheid voor de schrijver om het verhaal op te tekenen: de manier waarop het historisch gebeurd is.⁷⁸ Met een onhistorisch karakter heeft een schrijver in principe oneindig veel mogelijkheden. Daarom is er één vraag van het grootste belang: waarom staat het er zoals het er staat, en waarom staat het er niet anders?⁷⁹

Ook komt er ruimte voor het onderzoek naar het verkondigende aspect van de tekst. Deze verkondiging strekt zich uit over alle niveaus van de tekst. Een belangrijk onderdeel van historisch onderzoek vormen de namen. Dit geldt zowel voor topografische als persoonsnamen. Ook in een onhistorische benadering is er ruimte voor onderzoek naar de betekenis van deze namen, maar worden deze namen op een theologische manier gedeut. Als een verhaal zich bijvoorbeeld afspeelt in Jeruzalem, dan ligt de focus niet op de ‘aardrijkskundige’ plaats Jeruzalem, maar dan klinken er allerlei noties mee uit ander verhalen, zoals bijvoorbeeld het verhaal over het hemelse Jeruzalem in Openbaring. Eigennamen hebben vaak een duidelijke, religieuze betekenis, zoals de theofore namen.

⁷³ Smelik, ‘De Hebreeuwse Bijbel als historische bron’. Dit inzicht is ook in de hedendaagse filosofie van de kunst gemeengoed. Vergelijk bijv. de rol van het ‘punctum’ bij Roland Barthes.

⁷⁴ U. Bauer, *כל-הבררים האלה* *All diese Worte : Impulse zur Schriftauslegung aus Amsterdam : expliziert an der Schilfmeererzählung in Exodus 13,17 - 14,31* (Europäische Hochschulschriften. Reihe 23; Frankfurt am Main: Lang, 1991) p.343.

⁷⁵ Deurloo, ‘Waar gebeurd’, p.30.

⁷⁶ Deurloo, ‘Waar gebeurd’, p.99. Hoewel geen letterlijk citaat, zijn de cursiveringen van het origineel overgenomen.

⁷⁷ Deurloo, ‘Waar gebeurd’, p.73.

⁷⁸ Dit sluit natuurlijk niet uit dat er meerdere gezichtspunten zijn om één gebeurtenis te interpreteren. Een schrijver tekent de gebeurtenissen op vanuit zijn of haar perspectief, en dit sluit andere interpretaties niet uit.

⁷⁹ Smelik, ‘de Hebreeuwse Bijbel als historische bron’, p.21.

Pars pro toto

De exegetische regel van het ‘pars pro toto’ speelt een belangrijke rol en heeft ook een hermeneutisch en theologisch karakter. Zij speelt een belangrijke rol bij K.H. Miskotte, bij F.H. Breukelman en ook Deurloo⁸⁰ refereert aan dit principe. Breukelman verwoordt het principe als volgt:

“Het gaat in de bijbelse teksten over wat er geschiedde tussen God en Israël op ארץ, die Hij hun gaf. De geschiedenis van God met Israël op het land, dat Hij hun gaf, is pars pro toto de geschiedenis van God-met-ons allen בכל הארץ, op de ganse aarde.”⁸¹

De regel kan op twee niveaus toegepast worden. Ten eerste is het principe bruikbaar op tekstniveau. Als een tekst iets meedeelt over Gods handelen, dan wordt hiermee zijn totale handelen bedoelt. J. Muis geeft het voorbeeld van Psalm 113:6,7 waar staat dat God de geringe opricht. Hiermee zijn dan al zijn daden te karakteriseren. Het tweede niveau is systematischer: “Gods geschiedenis met Israël is zijn geschiedenis met alle volken.”⁸²

Literatuurwetenschap

De exegetische methoden van de ‘Amsterdamse School’ zijn niet in een vacuüm ontwikkeld, maar baseren zich op de zogenaamde ‘autonomiebewegingen’ in de literatuurwetenschap en de structuuranalyse. De autonomiebeweging beschouwt een literair werk als een taalmonument omdat een werk zichzelf presenteert in de opbouw en samenhang van de middelen die een taal aanbiedt. De naam ‘autonomiebeweging’ slaat niet terug op het autonome van de beweging maar op de autonomie van de tekst: het is een zelfstandig werk. De literatuur doet zich kennen als een eenheid. Om een literair werk te kunnen interpreteren is structuuranalyse de belangrijkste factor. Structuur is de “manier waarop in een literair werk een wereld wordt opgebouwd door middel van taaltekens”.⁸³ De betekenis van de woorden bevindt zich niet in de afzonderlijke woorden zelf maar in de manier waarop de woorden zich in het ‘woordweb’ tot elkaar verhouden.⁸⁴ Deze verhouding is daarom alleen te onderzoeken op een synchrone manier. Andere manieren om de structuur te onderzoeken zijn de ‘close reading’ en de syntactische analyse. De resultaten van het onderzoek naar de structuur vormen een belangrijke basis voor de opbouw van de verdere exegese. Dit is te zien in het artikel van Siebert-Hommes. Hier wordt de structuur van de tekst gebruikt om het bijzondere karakter van תורתֵנו weer te geven. De structuur maakt duidelijk dat

⁸⁰ Bouhuijs en Deurloo schrijven: “Pars pro toto betekent, at een deel plaatsvervangend, representatief staat voor het geheel. Toegepast op Israël: dit *volk* – historisch gezien een nietig volkje te midden van de grote machten van Israël en Mesopotamië – is in de bijbel pars pro toto de gehele mensheid. Israël vertegenwoordigt allen.” K. Bouhuijs en K.A. Deurloo, *Dichter bij Genesis* (Baarn: Ten Have, 1967) p.10.

⁸¹ Breukelman, *Schriftlezing*, p.16.

⁸² J. Muis, *Openbaring en interpretatie: het verstaan van de Heilige Schrift volgens K. Barth en K.H. Miskotte* (’s Gravenhage: Boekencentrum, 1989), p.509.

⁸³ Citaat uit C.J. den Heyer, ‘Structuur-analyse’, *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 79 (1979) p.93. Geciteerd in N.A. van Uchelen, ‘Bijbeluitleg volgens de zg. “Amsterdamse School”, of Een goede verstaander heeft alleen aan het hele Woord genoeg’ *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 79 (1979) p.204.

⁸⁴ Van Uchelen, ‘Bijbeluitleg volgens de zg. “Amsterdamse School”’, p.203-204.

andere elementen binnen het verhaal concentrisch rond dit woord zijn opgebouwd. Dit toont aan dat **היורה** een motiefwoord is.⁸⁵

Oost behandelt in zijn proefschrift vier personen uit de moderne algemene literatuurwetenschap, te weten: E. Staiger, R. Wellek, A. Warren en W. Kayser. Hij concludeert dat in hun interpretatie de teksten als een menselijke kunstuiting en als gesloten kunstwerken centraal staan.

Opvallend is dat de literatuur van deze paragraaf alleen bestaat uit beschrijvingen door wetenschappers die niet tot de ‘Amsterdamse School’ behoren. N.A. van Uchelen schrijft dan ook dat lang niet iedereen die gerekend wordt tot de ‘Amsterdamse School’ zich even bewust is van de wetenschappelijke ontwikkelingen die een rol spelen bij hun werkwijze. Vaak wordt stilzwijgend de relevantie van structuuranalyse aangenomen zonder dit expliciet te beargumenteren.

Toch heeft de invloed van de literatuurwetenschap ook belangrijke consequenties op het gebied van de vertaling. In een vertaling zullen de taalstructurele eenheden en hun verhouding tot elkaar moeten worden bewaard. Deze werkwijze vormt een belangrijke pijler van de idiolecte vertaalmethode.⁸⁶

Bijbelse Theologie

Uit de wisselwerking met de exegese worden de contouren van de bijbelse theologie duidelijk. Dit is nadrukkelijk bijbelse theologie, en geen systematische theologie, omdat het primaat ligt bij de gegevens die de Bijbel zelf aanreikt. Het gaat dus niet om de constructie van een denksysteem dat buiten de Bijbel om tot stand is gekomen. Daarom bestaat er ook niet zoiets als een ‘systematische theologie’ van de ‘Amsterdamse School’ waarin klassieke loci zoals de christologie en de ecclesiologie behandeld worden.

Grondwoorden

De bijbelse theologie vindt haar uitgangspunt in de Bijbelse grondwoorden. Door de bijbelse tekst aandachtig te lezen door middel van ‘close reading’ komt men grondwoorden op het spoor die het uitgangspunt vormen voor het opbouwen van de bijbelse theologie.

Breukelman is de grote stimulator geweest op het gebied van onderzoek naar de grondwoorden. In het postuum uitgegeven volume van *Biblische Theologie, Debharim*, beschrijft Breukelman het concrete bemoeienis van God met de mensen aan de hand van een aantal grondwoorden. Dit concrete betrokken zijn manifesteert zich als “ein Sein in der Tat, ein Sein in der Gemeinschaft, ein Sein in der Bewährung, ein Sein in der Treue, ein Sein in der Sieghaften Verwirklichung, ein Sein in der Geschichte”.⁸⁷ Hij concludeert: “ist der Begriff **wirklichkeit** der **Sein** und **Tat zusammenfassende** Begriff”.⁸⁸ Dit ‘zijn in de daad’ is altijd concreet, wat geïllustreerd wordt door de paragrafen ‘Keine bloßen Gefühle’, ‘Keine bloßen Gedanken’ en ‘Keine bloßes ‘Sein’’. De grondwoorden die bij deze beschrijving horen zijn **זָכַר** (gedenken), **שָׁמַע** (horen),

⁸⁵ Siebert-Hommes, ‘Hebreeuwse vrouwen brengen “leven” voort (Exodus 1:19)’ p.34.

⁸⁶ Van Uchelen, ‘Bijbeluitleg volgens de zg. “Amsterdamse School”’, p.204.

⁸⁷ F.H. Breukelman, *Debharim: der biblische Wirklichkeitsbegriff des Seins in der Tat* (Biblische Theologie 2; Kampen: Kok, 1998) p.V-VII.

⁸⁸ Vetgedrukt in origineel. Breukelman, *Biblische Theologie*, p.38.

חֶסֶד ('Huld')⁸⁹, דֶּרֶךְ (weg), פְּרִי (vrucht), נֶפֶשׁ (ziel), לֵב (hart), יָד (hand). De grondwoorden die Breukelman beschrijft zijn slechts een keuze uit meerdere woorden die hiervoor in aanmerking zouden komen. Toch is het woord dat Breukelmans theologie het meest kenmerkt hier niet genoemd, namelijk דְּבָרִים (woorden). Hij schrijft over het constituerende karakter hiervan: “Debharim sind es, die den Inhalt aller biblischen Erzählungen bilden.”⁹⁰ Voor God is er een absolute en onverbreekelijke verbinding tussen woord en daad: “Daß Gott tut, was er geredet hat, und redet, was er getan hat, ist in seiner Einheit und Ganzheit das ‘Geschehen’ des dabhar.”⁹¹

In het boek ‘Gesprekken met Frans Breukelman’ beschrijft hij de zoektocht naar de structuur van het bijbels getuigenis. Een theologie kan pas bijbels zijn als deze de structuur van dit getuigenis intact laat en niet een vreemde structuur oplegt die wezensvreemd is aan het getuigenis zelf. Uiteindelijk komt Breukelman hier uit op vier grondwoorden, namelijk namen (sjemot), woorden (debhariem), dagen (yamim) en de aarde onder de hemel (ha-arets tachat ha-sjaim).⁹² Het blijkt voor hem mogelijk geweest te zijn om vanuit dit fundament een solide structuur te bouwen.

Simplex cognitio Dei

Volgens Deurloo ligt de ‘simplex cognitio Dei’ meer dan wat dan ook ten grondslag aan de ‘Amsterdamse School’.⁹³ Dit bestaat uit het afwijzen van de tweevoudige godskennis, namelijk ‘natuurlijke’ kennis en kennis uit de Schrift. Deze afwijzing betekent dat er ruimte komt voor de intensieve concentratie op de Schrift als getuigenis van de ‘Sonderfall’. Het ‘simplex cognitio Dei’ functioneert in de praktijk als een ondervanging van het ‘Vorverständnis’. In de hermeneutische cirkel wordt hierdoor de theologie als eerste ge-positioneerd.

Drie gestalten van het Woord

In de Kirchliche Dogmatik I/1 behandelt K. Barth uitgebreid het spreken van God. God spreekt op drie verschillende manieren, namelijk in Christus, in de Schrift en in de prediking. Barth noemt dit de drie gestalten van het Woord en onderscheid op deze manier de gestalten van het Woord zelf. Barth start zijn uiteenzetting met de prediking: deze brengt de hoorder naar de Schrift en de Schrift brengt de hoorder naar Christus. God spreekt in de Schrift: dit is een daad, en daardoor kan de Schrift op zichzelf nooit Gods Woord zijn. De Schrift is namelijk een handelen, een handelen van God, niet van een mens, en geen gegevenheid.⁹⁴

Bijbelvertalen

Het vertalen van de Bijbel is nauw verbonden met en vloeit in zekere zin voort uit exegese en bijbelse theologie. De Bijbel, en dus óók de Bijbelvertaling, vormt de

⁸⁹ Het is moeilijk om een vertaling te vinden die recht doet aan alle aspecten van het Hebreeuws. In het Nederlands werd het traditioneel met ‘goedertierenheid’ vertaald, maar dit woord wordt tegenwoordig niet meer begrepen. ‘Solidariteit’ is een hedendaags alternatief.

⁹⁰ Breukelman, *Biblische Theologie*, p.278.

⁹¹ Breukelman, *Biblische Theologie*, p.277.

⁹² Y. Bekker (ed.) *Gesprekken met Frans Breukelman* (’s-Gravenhage: Meinema, 1989) p.119.

⁹³ K.A. Deurloo, ‘De zogenaamde “Amsterdamse School”’, in: A.F.J. Klijn (ed.) *Inleiding tot de studie van het Nieuwe Testament* (Kampen: Kok, 1982) p.166.

⁹⁴ Muis, *Openbaring en interpretatie*, p.81-82.

tweede gestalte van het Woord.⁹⁵ Daarom kan vertalen nooit lichtvaardig gedaan worden: er staan immense belangen op het spel. Het gaat erom of Gods Woord gehoord, gepredikt, uitgelegd en begrepen kan worden. In de vertaling functioneren ook de grondwoorden, waarvan het belang is onderstreept in de behandeling van de Bijbelse theologie.

Vertalingen verschillen onderling vaak enorm van elkaar. Deze verschillen zijn, wanneer de vertalers tenminste deskundig zijn op het gebied van Hebreeuws en Grieks, meestal terug te voeren op verschillen in vertaaltheoretische uitgangspunten. Vertalers binnen de ‘Amsterdamse School’ zijn zich zelf bewust van het belang van zo’n vertaaltheoretisch kader. Zij hebben zich ook bezig gehouden met het formuleren van hun eigen theoretisch kader, zij het op een meer fragmentarische, en minder systematische manier. Deze paragraaf vormt een synthese van materiaal dat in verschillende artikelen en boeken is aangetroffen over de uitgangspunten en kenmerken van Bijbelvertalingen.

Canon

De vraag naar de opvattingen over de juiste wijze van vertalen wordt logisch voorafgegaan door de vraag wélke teksten vertaald worden, en ook welke tekstvariant van de gekozen teksten. Deze tweede vraag zal beantwoord worden in de paragraaf ‘ongewijzigde tekst’, en in deze paragraaf zal de vraag naar de ‘canon’ centraal staan.

Vertalers binnen de ‘Amsterdamse school’ positioneren zichzelf, alhoewel niet onkritisch, binnen protestants Nederland. Hun vertalingen zijn dienstbaar aan de praktijk van de Schriftlezing zoals deze plaats vindt binnen de protestantse kerken. Hieruit volgt dat de vertaalde tekst over het algemeen aansluit bij de boeken die binnen de protestantse kerken gelezen worden. De deuterocanonieke boeken zijn door P. Oussoren onlangs vertaald onder de titel: ‘Buiten de vesting’⁹⁶.

Ook kennen vertalers binnen de ‘Amsterdamse School’ een sterke belangstelling voor Joodse bronnen en leeswijzes. Daarom sluit P. Oussoren bijvoorbeeld aan bij de volgorde van Bijbelboeken zoals gebruikelijk is in de synagoge. De vooronderstelling is dat de Schrift een eenheid vormt, en vanuit deze eenheid kan de volgorde van de boeken ook belangrijk zijn.

Binnen de ‘Amsterdamse School’ spreekt men liever over ‘Tenach’⁹⁷ dan over het Oude Testament. De Tenach verwijst naar de thora, de profeten en de geschriften. Met het woord ‘Tenach’ wil men dan ook aansluiten bij de Joodse indeling en leeswijze. Deze indeling wijkt af van de volgorde van de Septuaginta. De plaats in de canon bepaalt tot op zekere hoogte de interpretatie van de boeken, met name op het gebied van het genre. Zo wordt bijvoorbeeld Ruth in de Septuaginta gerekend tot de historische boeken, terwijl het in de Tenach een plaats krijgt binnen de feestrollen (Megillot) die weer behoren tot de geschriften.

⁹⁵ Bekker, *Gesprekken met Frans Breukelman*, p.59.

⁹⁶ P. Oussoren en R. Dekker, *Buiten de vesting: een woord-voor-woord vertaling van alle deuterocanonieke en vele apocriefe bijbelboeken* (Vught: Skandalon, 2008).

⁹⁷ De T staat voor de Thora, de N voor de Nebiim (de profeten) en de Ch voor de Chetoebim (de geschriften). De driedeling van de Hebreeuwse Bijbel wordt vermeldt in het voorwoord van Jezus Sirach (“Er is een niet gering verschil tussen de vertaling en het oorspronkelijke werk, niet alleen bij dit werk, maar ook bij de Wet zelf, de Profeten en de andere geschriften.” Vertaling NBV). Ook in Lukas 24:44 wordt een driedeling gegeven, namelijk de wet van Mozes, de profeten en de psalmen.

Ongewijzigde tekst

Wat geldt voor de nadruk in de exegese op de ‘Letztgestalt’ en ‘Jetztgestalt’ van de tekst, geldt *mutatis mutandis* ook voor de vertaling. Men neemt het uitgangspunt in de ongewijzigde tekst zoals overgeleverd is in de Masoretische traditie. Ook dit vertaalprincipe is geïnspireerd door de werkwijze van Buber en Rosenzweig.⁹⁸ Het hangt samen met de bescheidenheid van de vertaler, die er eer in stelt om zich zo dienstbaar mogelijk op te stellen ten opzichte van de grondtekst.⁹⁹ Dit vertaalprincipe houdt niet in dat men koste wat kost vast houdt aan de Masoretische tekst. Als er zwaarwegende redenen zijn, zal men bereid zijn om de tekst aan te passen, bijvoorbeeld naar de lezing van de Septuaginta.

Dit principe is vooral toepasbaar op de Hebreeuwse Bijbel, waar enerzijds een min of meer eenduidige teksttraditie bestaat¹⁰⁰ en waar anderzijds de positie van de ‘Amsterdamse School’ uitgekristalliseerd is in dialoog met de vormkritische, atomiserende benadering van de tekst. De situatie met betrekking tot het Nieuwe Testament is anders. Enerzijds is hierbij de tekstuele complexiteit zodanig dat er geen eenduidige overgeleverde tekst is om op terug te vallen. Anderzijds is de eigen positie van de ‘Amsterdamse school’ niet bepaald door interactie met een tegenovergestelde benadering van de tekst. Daarom is er weinig bekend over de tekstuele basis van vertaalarbeid in het Nieuwe Testament.¹⁰¹ Toch kan gesteld worden dat men niet afwijzend staat tegen een normaal en verantwoord toepassen van de Nieuw-Testamentische tekstkritiek, al blijft een kritische instelling altijd aanwezig.

Idiolect vertaalmethode

Het woord idiolect is een neologisme gevormd uit de Griekse woorden: το ιδιον λεγειν: het eigene lezen.¹⁰² Een idiolecte vertaalmethode beoogt “de aan de Hebreeuwse¹⁰³ tekst eigen vormgeving, sfeer, stijl, zeggingskracht en dynamiek zo ver mogelijk in het Nederlands weer te geven”.¹⁰⁴ Een idiolecte vertaalmethode staat niet gelijk aan een concordante manier van vertalen, namelijk de mechanische weergave van alle Hebreeuwse woorden en woordstammen met dezelfde Nederlandse equivalenten.¹⁰⁵ Volgens M.A. Beek is de idiolecte methode geïnspireerd door Buber en Rosenzweigs ‘Verdeutschung der Schrift’ maar wil tegelijkertijd hun tekortkomingen vermijden. De idiolecte methode wil pogen het oorspronkelijke Hebreeuws over te brengen maar hecht

⁹⁸ M.A. Beek, ‘Achtergronden van Martin Bubers Bijbelvertaling (Vox Theologica 38 1968) p.65.

⁹⁹ K.A. Deurloo en N. ter Linden, *Het luistert nauw* (Amsterdam: Van Gennep, 2008) p.38-39.

¹⁰⁰ Hierbij is het niet de bedoeling om de complexe problematiek ten opzichte van de Masoretische tekst te minimaliseren. Toch moet in rekening genomen worden dat de BSH gebaseerd is en kon worden op één enkele codex.

¹⁰¹ In hun verantwoording van de vertaling van Lukas van Alex van Heusden en Huub Oosterhuis (Het evangelie van Lukas, vertaald en van aantekeningen voorzien door Huub Oosterhuis en Alex van Heusden. Uitgeverij Skandalon, 2007) geven zij geen rekenschap van de gevolgde teksteditie. De Naardense Bijbel gebruikt *Novum Testamentum Graece*, red. Nestle, Nestle en Aland, Stuttgart [1898] [1957-23]. Het wekt verwondering waarom Pieter Oussoren de 23ste editie van Nestle-Aland gebruikt in plaats van de meer gangbare 27ste editie. Een verklaring zou kunnen zijn dat Oussoren zijn eigen oude exemplaar van Nestle-Aland heeft gebruikt, zodat hier geen wetenschappelijke of theologische beslissing achter valt te ontdekken.

¹⁰² K.A. Deurloo, ‘Bescheiden vertalen’, *De eerste lezing* 3 (1981) p.78.

¹⁰³ *Mutatis mutandis* geldt dit ook voor de Griekse tekst. Toch ligt de nadruk, zowel wat betreft vertaalarbeid als theorievorming, op de Hebreeuwse tekst.

¹⁰⁴ Van Uchelen, ‘Bijbeluitleg volgens de zg. “Amsterdamse School”’, p.211.

¹⁰⁵ Van Uchelen, ‘Bijbeluitleg volgens de zg. “Amsterdamse School”’, p.211.

niet al te zeer aan de etymologie van de woorden, wil neologismen zo veel mogelijk vermijden, evenals bijna vergeten uitdrukkingen.¹⁰⁶

Idiolect vertalen vindt niet zozeer plaats op woordniveau, ook al spelen de grondwoorden een belangrijke rol, maar vooral op tekstniveau. Het eigene lezen is niet het eigene van het Hebreeuws of Grieks op zichzelf, maar het eigene van een bijbelgedeelte, een bijbelboek of de Bijbel in zijn geheel.

Smelik somt de voordelen van een idiolecte vertaalwijze op een overzichtelijke manier op:

- Lezers die geen Hebreeuws kennen, kunnen toch kennis maken met de literaire stijl van de schrijvers van de Hebreeuwse Bijbel.
- Omdat elk woord uit de grondtekst met een afzonderlijk woord wordt weergegeven, sluit dit goed aan bij de schrijfstijl van de Bijbel zelf.
- Door de weergave van de grondwoorden kunnen de lezers het grotere verband van de Bijbel blijven zien.
- De grote culturele kloof tussen de bijbelschrijvers en de hedendaagse lezers blijft zichtbaar en wordt niet verdoezeld, onder andere het patriarchale, man-gerichte taalgebruik blijft in stand.
- Het blijft mogelijk om tot op zekere hoogte vanuit het Nederlands terug te vertalen naar het Hebreeuws zonder dat hierdoor een compleet andere tekst ontstaat.
- De tekst wordt gelaten zoals hij is, en wordt niet aangepast, genormaliseerd, verfraaid of gegeneraliseerd.¹⁰⁷

De idiolecte vertaalwijze is een belangrijk kenmerk van vertalingen binnen de 'Amsterdamse School'. Toch is het niet zo dat op een onkritische manier over deze vertaalstrategie wordt gedacht. Onder andere Smelik heeft gewezen op problemen die inherent zijn aan idiolecte vertalingen. Juist bij deze probleemgebieden komen de verschillen tussen de vertalingen binnen de 'Amsterdamse School' onderling naar voren, omdat elke vertaler persoonlijk een eigen afweging heeft moeten maken. Smelik somt vier probleemgebieden op:

- De verhouding tussen Hebreeuws idioom en Nederlandse verstaanbaarheid. De vraag is hoever men wil gaan in het vasthouden aan de oorspronkelijke vorm van de tekst of in hoeverre men primaat geeft aan verstaanbaar Nederlands. Op dit punt lopen de vertalingen uiteen. Men kan bijvoorbeeld Deurloo vergelijken met de vroegere Oussoren. Eerstgenoemde pleit vurig tegen het gebruik van wat hij noemt 'Nederhebreuws'¹⁰⁸, terwijl Oussoren veel meer concessies aan het Nederlands deed ten gunste van het Hebreeuws.
- Verhouding tussen de syntax van de bijbelse talen en de Nederlandse syntax. Door het veelvuldig gebruik van participia wijkt het Grieks hierbij af van gangbaar en natuurlijk Nederlands. Het probleem van het omzetten van de participia in Nederlandse constructies is het feit dat deze omzettingen meer interpretatie behoeven en dat hierdoor de onderbepaaldheid van het Grieks niet meer gehandhaafd kan worden.

¹⁰⁶ M.A. Beek, 'Wegwijzers en wegbereiders: een halve eeuw oudtestamentische wetenschap' (Baarn: Bosch & Keuning, 1975) p.32.

¹⁰⁷ K.A.D. Smelik, 'Idiolecte of formeel-equivalente vertalingen', in: H.W. Hollander (ed.), *Spectrum van Bijbelvertalingen* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1994) p 97-98.

¹⁰⁸ Deurloo, 'Bescheiden vertalen', p.78.

- Handhaven van woordspelingen. Woordspelingen zijn uiteraard gebaseerd op de brontaal en kunnen daardoor niet één op één in de ontvangende taal verwerkt worden. Dit probleem zou te ondervangen zijn door het gebruik van voetnoten. Maar juist bij een vertaling die bedoeld is om voorgelezen en gehoord te worden zijn voetnoten minder geschikt.
- Weergave van de ‘tijden’ in het Bijbels-Hebreeuws. Het Bijbels-Hebreeuws kent geen ‘werkwoordstijden’ maar plaatst het ‘aspect’ van een werkwoord op de voorgrond. Dit stelt vertalers voor het probleem van een adequate weergave in het Nederlands, omdat in het Nederlands het temporele aspect op de voorgrond treedt. Oussoren heeft ervoor gekozen om consequent met een “tegenwoordige tijd” te vertalen, maar wordt hierom onder andere door Smelik bekritiseerd.¹⁰⁹

Grondwoorden

Zoals aangetoond is bij de bespreking van zowel de exegetische als de bijbelse theologie spelen de grondwoorden een cruciale rol. Volgens R. Zuurmond behoort “iedere zinvolle woordherhaling tot het onvervreembare van een bijbelse tekst en moet dus in de vertaling overkomen op straffe van een compleet misverstaan van het verhaal”.¹¹⁰ Er zijn verschillende soorten woordherhalingen, in te delen aan de hand van de functie die zij vervullen.

- a. Herhaling als aanduiding van het thema
- b. Structurele herhaling
- c. Explicatieve herhaling (dient om een bepaalde handeling stapsgewijs te expliceren)
- d. Verbindingen binnen het verhaal
- e. Verbindingen met voorafgaande verhalen
- f. Verbindingen met volgende verhalen
- g. Dwarsverbindingen in de Schrift¹¹¹

Deze woordherhalingen strekken zich uit van microniveau (a, b, c, d) via mesoniveau (e, f) tot macroniveau (g). Een veronachtzamen van de woordherhalingen verduistert het verstaan van de Schrift dan ook op alle niveaus. Het verstaan en begrijpen van de Schrift is nauw verbonden met de kerygmatische strekking ervan, omdat de Schrift uiteindelijk gezien wordt als verkondiging. Als de grondwoorden niet op de juiste samenhangende manier vertaald worden, is ook de verbinding met het verstaan en de verkondiging doorgesneden.¹¹²

Toch worden niet alle woorden tot ‘grondwoorden’ gerekend. Juist dit onderscheid tussen grondwoorden en ‘minder relevante woorden’ vormt het verschil tussen een idiolecte en een concordante vertaalwijze. De concordante methode maakt dit onderscheid niet en vertaalt alle Hebreeuwse woorden op dezelfde manier.

Door met intense aandacht de teksten te lezen en te bestuderen kan men de grondwoorden op het spoor komen. Dit proces wordt ook wel ‘close reading’ genoemd.¹¹³ De bijbelvertaler kan hierbij zijn voordeel doen met het ‘handwerk’ dat de exegeet gedaan heeft om de grondwoorden te onderzoeken.

¹⁰⁹ Smelik, ‘Idiolecte of formeel-equivalente vertalingen’, p.99-100.

¹¹⁰ R. Zuurmond, ‘Het bijbelse verhaal: verteller en vertaler’, in: W.G. Overbosch, ‘_wie het leest lette er op! _’ een bundel bijbelvertaal-vragen (Amsterdam: Mededelingen Prof. dr. G. van der Leeuw-Stichting 41, 1970) p.2506.

¹¹¹ Zuurmond, ‘Het bijbelse verhaal: verteller en vertaler’, p.2506-2509.

¹¹² C. Houtman, *Nederlandse vertalingen van het Oude Testament: hun ontstaan, karakter en ontvangst* (’s Gravenhage: Boekencentrum, 1980) p.49.

¹¹³ Houtman, *Nederlandse vertalingen van het Oude Testament*, p.53.

De nadruk op grondwoorden vindt zijn oorsprong in een bepaalde filosofische taalopvatting. “De betekenis van een woord in een tekst is de manier waarop dat woord functioneert temidden van alle andere woorden van die tekst.”¹¹⁴ Dit heeft vooral te maken met de binnentalige werkelijkheid: de woorden binnen een tekst vormen een ‘woordweb’ waarin zij elkaar voortdurend oproepen, naar elkaar verwijzen, veronderstellen en nuanceren.

Het doel van de vertaling hierbij is “om de positie van de woorden in een tekst temidden van de andere woorden optimaal te bewaren”. De essentiële samenhangen moeten bewaard blijven. Volgens Zuurmond is precies dit het programma van de idiolecte vertaling. Hierbij maakt hij wel de nuancering dat dit nooit ten volle mogelijk is, maar dat het desondanks wel het streven moet zijn.¹¹⁵

Kolometrische weergave

Een vertaling gemaakt door iemand die zich verwant weet met het gedachtegoed van de ‘Amsterdamse School’ is ‘op het eerste gezicht’, en hopelijk ook ‘op het gehoor’ makkelijk te herkennen. Ze onderscheidt zich namelijk van andere vertalingen door de consequent doorgevoerde kolometrische weergave van de tekst. Deze kolometrische weergave, die in andere vertalingen meestal alleen gereserveerd is voor poëzie, wordt binnen de ‘Amsterdamse School’ ook gebruikt voor proza. Dit is overigens geen indicatie dat men de Bijbel in zijn geheel als poëtische tekst beschouwt, en de kolometrische weergave is dan ook niet gebaseerd op overwegingen met betrekking tot genre.

Het eerste deel van Breukelmans *Bijbelse Theologie*, de inleiding, heeft als titel ‘Schriftlezing’ en is in zijn geheel een vurig pleidooi voor de terugkeer van de kolometrie. Zijn diepste overtuiging is dat de lezers weer hoorders van het woord moeten worden.¹¹⁶ Er zijn twee manieren om lezers van een tekst hulpmiddelen aan te reiken bij het voorlezen van een tekst, namelijk de interpunctie en de kolometrie. In de vroege kerk waren beide gebruikelijk. Ongeveer vijf eeuwen vóór de uitvinding van de boekdrukkunst, werd de kolometrie verdrongen ten gunste van de interpunctie. Het is het doel van Breukelman om nu, vijf eeuwen ná de uitvinding van de boekdrukkunst, de kolometrie weer in ere te herstellen.¹¹⁷ Door het gebruik van interpunctie is lezen vooral verbonden met ‘stil, voor jezelf’ lezen, maar dit staat in schril contrast met het ware, Bijbelse lezen, קרא, het ‘roepen’ van de teksten. Volgens Breukelman is de kolometrie niet alleen relevant voor het voorlezen van de teksten, maar is het ook een *conditio sine qua non* voor de exegese.¹¹⁸ Dit komt doordat de mondelinge interpunctie de structuur van de tekst beter kan weergeven dan de schriftelijke interpunctie.¹¹⁹ Aan de hand van een aantal lange en gedetailleerde exegeses werkt hij deze stelling verder uit. Criteria die Breukelman hierbij gebruikt zijn het ‘parallelismus membrorum’, woordvolgorde, herhaling van woorden en vaste woordcombinaties en omlijsting van een teksteenheid. Het parallelisme heeft een belangrijke rol omdat Breukelman deze terugziet in het hele boek Mattheüs, het boek aan de hand waarvan hij zijn stellingen uitwerkt.¹²⁰

¹¹⁴ R. Zuurmond, ‘Vertaling: de strijdpunten’, in: R. Zuurmond, N. Bakker en T.de Boer (eds.), *De Bijbelvertaling* (Om het levende woord 9; Kampen:Kok, 1999), p.20.

¹¹⁵ Ook in R. Zuurmond, ‘Goed vertalen: wat bij een gesprek over bijbelvertaling ter sprake kan komen’, in: A. van Nieuwpoort en R. Zuurmond (eds.), *De beproeving: over de nieuwe bijbelvertaling* (Kok: Kampen, 2005) p.35-36.

¹¹⁶ Breukelman, *Bijbelse Theologie*, p.51.

¹¹⁷ Breukelman, *Bijbelse Theologie*, p.38.

¹¹⁸ Breukelman, *Bijbelse Theologie*, p.63.

¹¹⁹ Breukelman, *Bijbelse Theologie*, p.80.

¹²⁰ Breukelman, *Bijbelse Theologie*, p.63. Muis, *Openbaring en interpretatie*, 508.

Hoewel Breukelman een belangrijk theoretisch kader heeft gelegd en dit grondig met een aantal exegeses heeft uitgewerkt, is de aandacht voor de kolometrie te herleiden tot het werk van Buber en Rosenzweig. Van Buber is ook de quote die vaak wordt aangehaald: “Vom Auge her sollte das Band der Zunge gelöst werden.”¹²¹ Deurloo drukt de positie van Buber en Rosenzweig treffend uit: “De lijfelijkheid van de taal en de rangorde van het spreken voor het denken zijn zozeer constituerend geworden voor de Verdeutschung, dat de mondelinge interpunctie als stilistisch gegeven tot kolometrische druk heeft geleid.”¹²² Buber en Rosenzweig baseerden de afbakening van de kolometrie op ‘ademeenheden’, dus datgene wat op één adem gezegd kan worden. Ook lieten zij de accenttekens van de Masoretische tekst een rol spelen. Overigens waren zij het niet altijd met elkaar eens over de juiste afbakening omdat er niet één eenduidig, objectief criterium gebruikt werd.

De kolometrische indeling van Buber en Rosenzweig wordt door Oussoren gebruikt in de Naardense Bijbel. Toch legt hij ook eigen accenten: hij legt de nadruk niet zozeer op het voorlezen als wel op het voorzingen. Hij ziet als voordeel van de kolometrie het faciliteren van de eigenlijke betekenis in de tekst, omdat de tekst zélf aangeeft wat bij elkaar gelezen wil worden, en wat van elkaar gescheiden wil worden.¹²³

Een andere methode om de kolometrie te bepalen is niet aan de hand van ademeenheden, maar aan de hand van de syntactische structuur van een tekst. In navolging van A. van Daalen is deze manier nu meer gebruikelijk binnen de Societas Hebracia Amstelodamensis.¹²⁴ Smelik geeft als voorbeeld van deze benadering een vertaling van psalm 114 door Deurloo.¹²⁵

*Niet voor de eeuwigheid*¹²⁶

“Wij vertalen immers niet voor de eeuwigheid.” – “Maar wel voor de Eeuwige”.¹²⁷ Deze quote, afkomstig van de ‘vertalersdag’ van de Dirk Monshouwerstichting, geeft de attitude ten opzichte van bijbelvertaalwerk goed aan. Aan de ene kant is het een ‘geestelijke’ activiteit, nauw betrokken op de zaak waar het in de vertaling getuigenis van aflegt. Aan de andere kant relateert het zichzelf ook: een vertaling is niet bedoeld om ‘gekanoniseerd’ te worden, om tot in lengte van jaren als dé standaard te gelden. Oorzaak van deze zelfrelativering is de volstreekte concentratie op het Hebreeuws en Grieks. Een vertaling is ‘maar’ een vertaling, en kan en wil nooit een vervanging van het origineel zijn.¹²⁸ Absolute vertaalbaarheid is een utopie en vertalen blijft een - pijnlijk gevoeld - verraden. Een andere oorzaak voor deze houding is de heterogeniteit en individualiteit binnen de ‘Amsterdamse School’. Vertalen wordt gedaan door individuen of individuen die vrijwillig een samenwerkingsverband zijn aangegaan met geestverwanten. Dit resulteert in een grote vrijheid voor elke hebraïst of graecist om een eigen vertaling te maken.

¹²¹ M. Buber, *Die Schrift und ihre Verdeutschung* (Berlin: Schocken Verlag, 1936) p.80. Aangehaald in Deurloo en Venema, ‘Exegesis According to Amsterdam Tradition’, p.14; K.A. Deurloo, ‘De principes van “Een vertaling om voor te lezen”’, *Rondom het Woord* 35 (1993) p.69; Deurloo en ter Linden, *Het luistert nauw*, p.37.

¹²² K.A. Deurloo, ‘Enkele notities bij de Verdeutschung der Schrift’, *Vox Theologica* 38 (1968) p.40.

¹²³ T. Willigenburg en J. Dubbink, *Van aanschijn tot zaaizaad: in gesprek met de vertaler van de Naardense Bijbel* (Vught: Skandalon, 2007) p.60.

¹²⁴ Smelik, ‘Idiolecte of formeel-equivalente vertalingen’, p.93.

¹²⁵ Smelik, ‘Idiolecte of formeel-equivalente vertalingen’, p.96.

¹²⁶ De behandeling van dit kenmerk mag enigszins triviaal lijken, toch is het dit zeker niet. Vooral in een vergelijking met gereformeerde vertaalprincipes is dit punt wezenlijk.

¹²⁷ Opmerkingen gemaakt tijdens discussie op de vertalersdag van de Dirk Monshouwerstichting, 13 maart 2009 te Ede.

¹²⁸ F.J. Hoogewoud, ‘Het werk aan “Een vertaling om voor te lezen”’ *Rondom het Woord* 35 (1993) p.65.

Een voorbeeld van dit ‘voorlopige’ vertalen is te vinden bij Deurloo. Op verschillende tijdstippen, in verschillende boeken zijn er 3 vertalingen van Psalm 114 van zijn hand gepubliceerd.¹²⁹ Elke vertaling legt zijn eigen nuances en accenten.

Vorm en inhoud

De vorm waarin een tekst gegoten is en de inhoud van die tekst staan in een onverbreekelijke verbinding: vorm en inhoud kunnen nooit van elkaar losgemaakt worden of tegen elkaar uitgespeeld worden. De stijl van een tekst is daarom niet iets uiterlijks, maar is “onthulling van gestalte”, aldus Buber.¹³⁰ Volgens hem staan het *wat* en het *hoe* van een tekst in een “onverbreekelijk verbond”: “Het getuigenis van de openbaring heeft gestalte gekregen in de gegeven bijbelse taal.”¹³¹ De ‘Amsterdamse School’ heeft deze intrinsieke verbondenheid van vorm en inhoud overgenomen. Vorm en inhoud worden door Maria de Groot in haar 20 stellingen ook wel aangeduid met schriftuur en textuur. De schriftuur is de betekenisverband in de bijbel en is joods van signatuur. De schriftuur manifesteert zich in de textuur, dat wil zeggen in het concrete weefsel van letters en woorden.¹³²

Op de achtergrond speelt een polemieek met de dynamisch-equivalente vertaalmethode. Deze methode gaat namelijk welbewust niet uit van de band tussen vorm en inhoud. Ze meent dat de vertaler de inhoud uit de vorm van de te vertalen tekst kan destilleren en daarna de inhoud in een andere vorm over kan brengen in de doeltaal. Door deze stellingname grenst de ‘Amsterdamse School’ zich welbewust af van de dynamisch-equivalente methode.

Tegenover deze vertaalmethode stelt de ‘Amsterdamse School’ dat als de schrijver een bepaald vormaspect heeft gekozen, hij hierbij een bepaald literair effect wilde bereiken. Het is de taak van de vertaler om ook deze effecten in de vertaling te behouden. Het ‘wegvertalen’ van bepaalde stijlfiguren is dan ook wel het laatste wat een vertaler zou mogen doen.¹³³

Vorm, ook wel aangeduid als de ‘formele aspecten’ van een tekst, bestrijkt een breed terrein, van microniveau (op het niveau van afzonderlijke letters, zoals alliteratie) tot macroniveau (de stijl van een auteur in relatie tot de stijl van een andere auteur).

Zuurmond rekent tot deze formele aspecten van een tekst de volgende verschijnselen:

- 1) Het gebruik van kernwoorden.
- 2) Stijlvormen, zoals woordherhaling, (binnen)rijm, acrosticha.
- 3) Het gebruik van spreekwoorden of gangbare verhaalpatronen en de bewuste afwijking daarvan.
- 4) Klankeffecten zoals onomatopoeie en alliteratie.
- 5) Expliciete of associatieve verbanden met andere delen van een tekst.
- 6) Al of niet bewuste nabootsing van de stijl van een andere auteur.
- 7) Het grotere kader waarin de tekst wordt gepresenteerd.

Al deze effecten kunnen bepalend zijn voor de tekst en zullen dan ook zo goed mogelijk in een vertaling verdisconteerd moeten worden.

De discussie over vorm en inhoud vindt haar parallel in de discussie over taal- en tekstkenmerken, zoals gevoerd is bij de vertaling van de Nieuwe Bijbelvertaling. De

¹²⁹ Smelik, ‘Idiolecte of formeel-equivalente vertalingen’, p.96; K.Bouhuijs en K.A. Deurloo, *Taalwegen en dwaalwegen* (Baarn: Ten Have, 1967) p.71; Deurloo, *Waar gebeurd*, p.27.

¹³⁰ Deurloo, ‘Enkele notities bij de Verdeutschung der Schrift’, p.40.

¹³¹ Deurloo, ‘Enkele notities bij de Verdeutschung der Schrift’, p.40.

¹³² M.de Groot, ‘Twintig Stellingen’, in: K.A. Deurloo (ed.), *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 1 (Kok: Kampen, 1980), p.116-117.

¹³³ Hoogewoud, ‘Het werk aan “Een vertaling om voor te lezen”’, p.66.

vertalers van de NBV maakten een strikt onderscheid tussen tekstkenmerken en taalkenmerken. Tekstkenmerken zijn elementen uit de te vertalen taal die een signaalfunctie hebben en daardoor relevant zijn om te verdisconteren in de vertaling. Taalkenmerken daarentegen vormen een integraal onderdeel van de te vertalen taal en hoeven daarom niet behouden te worden in vertaling. De ‘Amsterdamse School’ ontkent een onderscheid tussen taalkenmerken en tekstkenmerken niet, en zal daardoor ook niet proberen krampachtig alle taalkenmerken in de vertaling te behouden. Het onderscheid met de benadering van de NBV moet dan ook vooral worden gezien in de erkenning van wat taal- en wat tekstkenmerken zijn. Vertalers binnen de ‘Amsterdamse School’ zijn terughoudender om elementen in de brontaal aan te wijzen als taalkenmerken en bestempelen elementen sneller als tekstkenmerk.

III. Invloed van theologie op vertalen

In dit hoofdstuk wordt onderzoek gedaan naar de invloed van achterliggende theologische opvattingen op vertalingen van personen die zich verwant weten met de ‘Amsterdamse School’. Aan de hand van twee gedeeltes, één uit het Oude Testament en één uit het Nieuwe Testament, wordt een analyse gemaakt van de theologische en taalkundige thema’s die een rol spelen. De vooronderstelling bij dit onderzoek is dat theologie, in de meest brede zin van het woord, invloed heeft op een vertaling. Deze stelling wordt ook onderschreven door vertegenwoordigers van de ‘Amsterdamse School’. Vertalen gaat niet vooraf aan de theologie, maar theologie gaat vooraf aan de vertaling. Een vertaler moet zich bewust zijn van zijn of haar theologische positie om er tijdens het vertaalwerk kritisch mee om te kunnen gaan. Als er beweerd wordt dat men er tijdens het vertalen geen theologie op na houdt, dan zou dit juist wel eens een slechte theologie kunnen zijn.¹³⁴ Het grootste verschil tussen de vertalingen van de SHA met de NBV wordt gezien in het feit dat de SHA vertaalt met het doel de theologie vanuit de grondtekst te laten spreken in de doeltaal. Dit kenmerk geldt ook voor de overige vertalingen binnen de ‘Amsterdamse School’.¹³⁵

Het onderzoek in dit hoofdstuk richt zich op het blootleggen van theologische keuzes die de vertaling beïnvloed hebben. Gekozen is voor een diachrone aanpak. Psalm 114 wordt besproken in drie verschillende vertalingen, alle van de hand van K. A. Deurloo, gepubliceerd over een tijdsspanne van 19 jaar. Ook worden twee vertalingen van D. Monshouwer gebruikt van Markus 2:1-12. De eerste komt uit 1990, de tweede uit 2000.

Door deze werkwijze zijn er twee types van vergelijkingen mogelijk: ten eerste kunnen de vertalingen met elkaar vergeleken worden om een ontwikkeling in de tijd weer te geven, en ten tweede kunnen de vertalingen vergeleken worden met een vertaling die los staat van de ‘Amsterdamse School’. Gekozen is voor de vertaling van het NBG uit 1951, omdat deze vertaling in de behandelde tijdsperiode (1967-2000) de meest gebruikte vertaling was en daarom een referentiefunctie had.

Psalm 114

De verschillende versies van de psalm worden in chronologische volgorde gepresenteerd. Daarna volgt de psalm in de NBG-51. De vetgedrukte woorden geven aan welke verschillen tussen de versies als significant gezien kunnen worden.

*Versie 1967*¹³⁶

Toen Israël uit Egypte trok,
Jacobs huis uit het **stamelende volk**,
werd Juda tot zijn heiligdom,
Israël zijn **rijksgebied**

¹³⁴ K.A. Deurloo en N. ter Linden, *Het luistert nauw* (Amsterdam: Van Genneep, 2008) p.21.

¹³⁵ Wieringen, W.C.G. van, ‘Over tijd, ruimte, God, mens, erven en het lezen van de Schrift: enkele vertaalbeslissingen van de “SHA-vertaalgroep Jozua” toegelicht’ in: J. Dubbink (ed.), *Amsterdamse Cahiers voor Exegese van de Bijbel en zijn Tradities* 24 (Vught: Skandalon, 2009), p.34.

¹³⁶ K.Bouhuijs en K.A. Deurloo, *Taalwegen en dwaalwegen* (Baarn: Ten Have, 1967) p.71.

De zee zag het en vluchtte,
de Jordaan **draaide zich om, terug**,
de bergen sprongen op als rammen,
de heuvels als lammeren.

Wat heb je zee, dat je vlucht?
Jordaan, dat **je je omdraait, terug**
bergen, dat jullie opspringen als rammen,
heuvels, als lammeren?

Krimp ineen, aarde, voor het aangezicht van de **Heer**
voor het aangezicht van de God van Jakob,
die de rots **verandert in een waterplas**,
de keisteen in een waterbron!

Versie 1981¹³⁷

Toen Israël uit Egypte trok,
Jacobs huis uit het **stamelende volk**,
werd Juda tot zijn heiligdom,
Israël zijn **heerschappijgebied**.

De zee zag het en vluchtte,
de Jordaan **boog achterwaarts**,
de bergen sprongen op als rammen,
de heuvels als lammeren.

Wat heb je zee, dat je vlucht?
Jordaan, **dat je je achterwaarts buigt?**
Bergen, dat jullie opspringen als rammen,
heuvels als lammeren?

Krimp ineen, aarde, voor het aangezicht van de **heer**
voor het aangezicht van de God van Jacob,
die de rots **verandert in een waterplas**,
de keisteen in een waterbron!

Versie 1986¹³⁸

- 1a Toen Israël uit Egypte trok
b Jakobs huis uit **het vreemdtalige volk**
2a werd Juda tot zijn heiligdom
b Israël zijn **heersgebied**
- 3a De zee zag het en vluchtte
b de Jordaan **wendde zich achterwaarts om**

¹³⁷ K.A. Deurloo, *Waar gebeurd: over het onhistorisch karakter van bijbelse verhalen* (Baarn: Ten Have, 1981) p.27.

¹³⁸ K.A.D. Smelik, 'Idiolecte of formeel-equivalente vertalingen', in: H.W. Hollander (ed.), *Spectrum van Bijbelvertalingen* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1994) p.96.

- 4a de bergen sprongen op als rammen
 b de heuvels als lammeren
- 5a Wat heb je, zee, dat je vlucht
 b Jordaan, **dat je je achterwaarts omwendt**
- 6a bergen, dat jullie opspringen als rammen
 b heuvels, als lammeren?!
- 7a Voor het aangezicht van de **meester**
 krimp ineen, aarde!
- b voor het aangezicht van **Jakobs God**
- 8a die de rots **verkeert in een wátervijver**
 b **de kiezel** in een wáterbron

Vertaling NBG-51

De wonderbare uittocht uit Egypte

- 1 Toen Israël uit Egypte toog,
 Jakobs huis uit een **volk van vreemde taal**,
- 2 werd Juda tot zijn heiligdom,
 Israël zijn rijkgebied.
- 3 De zee zag het en vluchtte,
 de Jordaan wendde zich achterwaarts;
- 4 de bergen sprongen als rammen,
 de heuvelen als lammeren.
- 5 **Wat was er**, o zee, dat gij **vluchttet**?
 gij Jordaan, dat gij u achterwaarts **wenddet**?
- 6 gij bergen, dat gij als rammen **opsprongt**,
 gij heuvelen, als lammeren?
- 7 Gij aarde, beef voor het aangezicht des Heren
 voor het aangezicht van de God Jakobs,
- 8 die de rots **veranderde in een waterplas**,
de keisteen in een waterbron.

Verschillen in de vertalingen

De verschillen tussen de vertalingen bevinden zich op meerdere niveaus. Allereerst zijn zij waar te nemen op het gebied van de paratext. Hiermee worden niet de woorden van de eigenlijke tekst bedoeld, maar alles wat zich om de tekst heen bevindt. In dit onderzoek wordt voornamelijk gelet op de indeling van de tekst. Ten tweede bevinden zich verschillen op het niveau van de grammatica. De weergave van de werkwoordstijden is hier voornamelijk van belang. Als laatste vragen de verschillen in woordkeus om aandacht. Hieronder worden deze drie niveaus behandeld en wordt onderzocht in welke mate de drie vertalingen van Deurloo afwijken van elkaar en van de NBG-51. In de vergelijking worden aspecten die te maken hebben met de tijdgebondenheid van de NBG-51 buiten beschouwing gelaten.¹³⁹

¹³⁹ Hierbij valt te denken aan de verleden tijd van de aanvoegende wijs, zoals in ‘vluchttet’ en ‘wenddet’ in vers 5. Deze aspecten van taal worden door de tijd waarin de vertaling is verschenen bepaald.

Paratext

De indeling van een tekst geeft aanwijzingen over welk genre de vertaler heeft toegeschreven aan de tekst. Ook geeft de indeling een belangrijke indicatie voor de interpretatie. Tekstgedeeltes die bij elkaar gegroepeerd worden, worden doorgaans ook samen geïnterpreteerd. De drie vertalingen van Deurloo kiezen consequent voor een opbouw van de tekst in vier strofen. Deze indeling sluit aan bij de gangbare indeling zoals deze in de meeste commentaren wordt voorgesteld.¹⁴⁰ Deurloo maakt in zijn interpretatie inderdaad gebruik van deze vier strofen: hij deelt zijn uitleg in aan de hand ervan.¹⁴¹ Deze indeling vormt een tegenstelling met de vormgeving van de NBG-51. Zij kent geen indeling in strofen, maar vormt één geheel. Wel zijn de verzen opgedeeld in twee onderscheiden versregels. Dit betekent dat de lezer minder hulpmiddelen krijgt aangereikt bij de interpretatie en dat er meer mogelijkheden tot interpretatie open blijven.

Ook al wordt Deurloo's weergave in elk van de drie vertalingen gekenmerkt door een indeling in vier strofen, toch is er een groot verschil tussen de eerste twee versies en de laatste. De versie van 1986 is namelijk te beschouwen als een syntactische uitschrijving van de structuur. Dit uitschrijven laat in één oogopslag bepaalde verbanden binnen de tekst zien. Concluderend kan opgemerkt worden dat de aandacht voor de typografische vormgeving laat zien dat Deurloo een nauw verband ziet tussen vorm en inhoud. In dit geval vertelt de letterlijke vorm iets over de inhoudelijke verbanden van de psalm. Dit in tegenstelling tot de NBG-51, waar de inhoud los bestaat van de vorm. Alle psalmen zijn hierin namelijk op dezelfde manier vormgegeven, maar bij Deurloo is de vormgeving van elke psalm uniek.

Een andere vorm van paratext vormt het opschrift. De NBG-51 heeft als opschrift: 'de wonderbare uittocht uit Egypte' en sluit hierbij aan bij de Statenvertaling, die als opschrift heeft: 'het wonder van de uittocht'. Deze opschriften zijn sterk interpreterend en roepen daardoor ook discussie op. Deurloo heeft geen opschriften toegevoegd bij zijn vertalingen, maar hij zou het niet eens zijn met het opschrift van de NBG-51. Volgens hem staat namelijk niet zozeer de geschiedenis (als verleden tijd) van de uittocht centraal, maar het verhaal is een "werkelijkheid waar men in en waar men vóór leeft".¹⁴²

Grammatica

De werkwoordstijden vormen een belangrijk aandachtspunt bij het vertalen. Deurloo heeft ervoor gekozen om de verzen 5 en 6 consequent met een tegenwoordige tijd te vertalen. De NBG-51 daarentegen vertaalde met een verleden tijd. De keuze van de NBG-51 is opvallend omdat de gebruikte werkwoordstijden imperfectum¹⁴³ zijn (תִּנּוּם, תִּבְרַךְ וְתִבְרַךְ וְתִבְרַךְ zijn alle Qal Imperfectum). Dit in tegenstelling tot de verzen 3 en 4 die

¹⁴⁰ S. Terrien, *The Psalms: Strophic Structure and Theological Commentary* (Grand Rapids: Eerdmans, 2003) p. 768-769.

¹⁴¹ Bouhuijs en Deurloo, *Taalwegen en dwaalwegen*, p.72-78.

¹⁴² Deurloo, *Waar gebeurt*, p.28.

¹⁴³ Een imperfectum in het Hebreeuws wordt meestal vertaald met een Nederlandse tegenwoordige of toekomstige tijd. Er is geen één op één overeenkomst tussen het Nederlands en het Hebreeuws, omdat het Hebreeuws het aspect op de voorgrond stelt, terwijl in het Nederlands het tijdsaspect het meeste nadruk krijgt.

starten met een perfectum (הָאָרַךְ en וַיִּקְרַךְ) dat wordt gecontinueerd door een imperfectum consecutivum (וַיִּנְאֶלְמָה).¹⁴⁴

De weergave van de NBG-51 sluit aan bij de traditie van de Statenvertaling. De NBV-2004¹⁴⁵ en de Willibrord sluiten met hun tegenwoordige tijden aan bij Deurloo.

Deze kwestie is niet louter taalkundig, maar vormt een afspiegeling van een veel dieperliggende discussie, namelijk over de vraag naar de historiciteit van de teksten. Zoals ook al te zien is aan het opschrift van de NBG-51, ligt voor deze vertaling het zwaartepunt van de psalm in de wonderbare uittocht van Israël uit Egypte. Deurloo trekt dit gebeuren echter breder: volgens hem staat de dichter zelf midden in het gebeuren. Hij ziet een parallel met de viering van het Pascha op de seideravond: “Want in ieder geslacht moet ieder zich beschouwen alsof hij zelf uit Egypte trekt.”¹⁴⁶ Deurloo ziet nog een andere lijn in zijn actualiserende weergave: de dichter durft de natuur rechtstreeks aan te spreken. Hij vraagt aan de zee, de Jordaan, de bergen en de heuvelen: “wat heb je?” “Hij waagt het zijn stem te verheffen tegen de natuurwetmatige dwang van het lot, tegen de onwrikbare gang van zaken en tegen ‘het moet zo zijn’.”¹⁴⁷ Deurloo evalueert het positief om met God, tegen het lot, tegen de status quo en tegen de ontmenselijkende machten te protesteren. Deze sterk actualiserende en politiek betrokken lezing van de tekst is alleen mogelijk bij een vertaling van vers 5 en 6 in een tegenwoordige tijd.

Woordkeus

De vetgedrukte woorden in de vier vertalingen duiden verschillen in woordkeus aan. Opvallend zijn de grote variaties bij Deurloo zelf. In sommige gevallen is de weergave in alle drie vertalingen verschillend. Dit is het geval in vers 2b: *rijksgebied*¹⁴⁸, *heerschappijgebied*, *heersgebied* en 3b (en mutatis mutandis 5b): *draaide zich om*, *terug*, *boog achterwaarts*, *wendde zich achterwaarts om*. Toch lijken in deze gevallen geen grote betekenisverschillen een rol te spelen. De verschillen lijken eerder ingegeven te zijn door een onderbepaaldheid van het Hebreeuws: er zijn meer mogelijkheden om een Hebreeuws woord in het Nederlands weer te geven. Het lijkt erop dat Deurloo steeds op zoek is naar een geschikter woord of uitdrukking. In 7a lijkt er wel sprake te zijn van betekenisverschuiving. Achtereenvolgens vertaalt Deurloo met *Heer*, *heer*, *meester*. De eerste vertaling is een weergave van de godsnaam, de tweede is onbepaald en de derde is een gewoon zelfstandig naamwoord. Het is een vertaling van יְהוָה , een vaak voorkomend woord, dat op veel plaatsen functioneert als aanduiding van (aardse) meester. Volgens de kanttekeningen bij de NBG-51 is dit de enige keer dat het zonder lidwoord en nadere bepaling gebruikt wordt als de godsnaam.¹⁴⁹ Blijkbaar heeft Deurloo gaandeweg de conclusie getrokken dat dit woord hier geen uitzonderingspositie heeft en dus gewoon als ‘meester’ vertaald kan worden. Deurloo ontworstelt zich gaandeweg aan de vertaling van de NBG-51.

¹⁴⁴ יָסַב (vers 3) is hier een gewoon imperfectum, maar ik neem aan dat het de verleden tijd van het voorgaande perfectum en imperfectum consecutivum met zich mee draagt. Het ontbreken van de copula kan te maken hebben met het metrum van de zin.

¹⁴⁵ De NBV heeft vaak een historiserende neiging en het is positief te evalueren dat de NBV hier de tekstgegevens op de juiste manier in rekening brengt.

¹⁴⁶ Bouhuijs en Deurloo, *Taalwegen en dwaalwegen*, p.75.

¹⁴⁷ Bouhuijs en Deurloo, *Taalwegen en dwaalwegen*, p.76.

¹⁴⁸ Deze weergave is ontleend aan de NBG-51.

¹⁴⁹ A.H. Edelkoort, ‘Het boek der psalmen’, in: J.H. Bavink en A.H. Edelkoort, *Bijbel in de Nieuwe Vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap met Verklarende Kanttekeningen* (Baarn: Bosch & Keuning, n.d.) p.284.

In vers 1 is een betekenisverandering ten opzichte van de NBG-51 op het eerste gezicht niet evident. Toch heeft de verandering in betekenis wel theologische consequenties. De NBG-51 vertaalt met “een volk van vreemde taal”. Het gebruikte woord, לְעַיִן, is een hapax legomenon met de veronderstelde betekenis: ‘vreemd, onverstaaenbaar praten’. Deurloo vertaalt twee keer met “het stamelende volk”. De achterliggende gedachte is dat de Egyptenaren weliswaar een indrukwekkende, hiëratische taal hadden vol rituele formules gebruikt door de priester, maar dat deze taal in het niet valt bij de ‘tale Kanaäns’. Het uitleiden uit de slavernij is een uitleiden naar het goede land waar een taal gesproken wordt waarin ieder zijn of haar naaste kan verstaan: ‘Ich und Du’, in een verbondsrelatie van God met zijn volk. De taal van de Egyptenaren was meer dan alleen vreemd; het was een taal die verbleekte tot gestamel bij de ware taal van de Israëlieten, een taal die leidt tot echt verstaan van elkaar.¹⁵⁰ De conclusies die Deurloo hier trekt zijn niet goed mogelijk bij de vertaling van de NBG-51. Het is opvallend dat Deurloo zelf in 1986 zijn vertaling gewijzigd heeft in “het vreemdtalige volk” en op deze manier weer aansluit bij de NBG-51.

Conclusie

Concluderend kan gesteld worden dat er een groot theologisch verschil bestaat tussen de vertalingen van Deurloo en de NBG-51. Dit verschil bestaat uit een actualiserende (Deurloo) versus een historiserende (NBG-51) benadering. Doordat de NBG-51 de werkwoorden uit de derde strofe (vers 5 en 6) met een verleden tijd vertaald, worden deze verzen betrokken op een situatie uit het verleden, namelijk de uittocht uit Egypte. Deurloo vertaalt echter met een tegenwoordige tijd, waardoor deze verzen los gemaakt worden van een verbinding met de uittocht en betrokken worden op het heden. De historiserende tendens van de NBG-51 is ook merkbaar in het opschrift boven de psalm.

De weergave van bepaalde woorden kan een verbinding tot stand brengen met een bepaalde filosofische / theologische opvatting. Zo wordt door Deurloo in vers 1 zijn vertaling van “het stamelende volk” in verband gebracht met de Ich/Du filosofie van Buber. Blijkbaar is er iets ‘modieus’ aan dit ‘flirten’ met de filosofie van Buber. In zijn latere werk is deze tendens van Deurloo minder zichtbaar en dit is ook te merken aan de laatste vertaling uit 1986.

Theologie gaat aan de vertaling vooraf, maar de theologie moet uiteindelijk wel bevestigd (of gecorrigeerd) worden door de tekstgegevens. In deze psalm is het duidelijk dat de theologie van Deurloo bevestigd wordt door de grammaticale gegevens in de tekst.

Markus 2:1-12

Versie 1990¹⁵¹

- 1 En toen hij dagen later weer in **Kafarnaom** binnenging, werd gehoord dat hij in huis was.
- 2 En velen vergaderden zich zodat zij niet meer konden ontwijken, zelfs niet bij de toegangsdeur.

¹⁵⁰ Bouhuijs en Deurloo, *Taalwegen en dwaalwegen*, p.72.

¹⁵¹ D. Monshouwer, ‘Volgens Markus’, *De Eerste Lezing, Kwartaalblad voor Bijbelvertaling en Liturgie* 11 (1990) p.8-9.

- 3 En hij sprak tot hen het woord.
En zij kwamen tot hem brengen
- 4 een verlamde, door vier gedragen.
En toen het niet mogelijk bleek tot hem te laten naderen
vanwege de schare,
legden zij de dakbedekking bloot waar hij was;
zij maakten een opening en lieten vieren
het bed waarop de verlamde lag.
- 5 Toen Jezus hun vertrouwen zag,”
zei hij tegen de verlamde:
Kind, de zonden zijn je verlaten.”
- 6 Er waren echter sommigen der schriftgeleerden
die daar zaten en in hun harten overwogen:
- 7 wie is deze die zo spreekt?
hij lastert;
wie kan zonden weglaten
behalve één, namelijk God?
- 8 Gelijk bemerkte Jezus in zijn geest
dat zij zo bij zichzelf overwogen,
en hij zei tegen hen:
Wat overwogen jullie deze dingen in je harten?
Wat is gemakkelijker:
- 9 tegen de verlamde te zeggen: **de zonden zijn je verlaten**,
of te zeggen: sta op,
en draag je bed en wandel?
- 10 Opdat gij echter zult weten
dat de zoon van de mens **volmacht** heeft
zonden weg te laten op de aarde
zei hij tegen de verlamde
- 11 tegen jou zeg ik: sta op,
draag je bed en ga naar je huis.
- 12 En hij stond op,
hij droeg gelijk zijn bed
en ging ten overstaan van allen naar buiten,
zodat allen buiten zichzelf geraakten
en God verheerlijkten, zeggend:
Zoiets hebben wij nog nooit gezien.

*Versie 2000*¹⁵²

- 1 Dagen later kwam hij weer binnen in **Kafarnaum**
en men hoorde dat hij in huis was.
- 2 Velen vergaderden zich
zodat men niet meer kon uitwijken
zelfs niet bij de toegangsdeur,
en hij sprak het woord.¹⁵³

¹⁵² Onbekend.

¹⁵³ Een vertaling van ἀὐτοῖς ('tot hen?') ontbreekt hier. Het zou goed kunnen dat er geen andere reden hiervoor te geven is dan van een slordigheid. Er is geen tekstkritische basis voor de weglating.

- 3 Zij kwamen een verlamde tot hem brengen,
door vier gedragen.
- 4 Toen het niet mogelijk bleek tot hem te (laten) naderen
vanwege de schare,
legden zij de dakbedekking bloot waar hij was.
Zij maakten een opening
en lieten het bed vieren waarop de verlamde lag.
- 5 Jezus zag hun vertrouwen
en zei tot de verlamde:
Kind, vergeven zijn je de zonden.
- 6 Er waren echter sommigen van de schriftgeleerden
die daar zaten en in hun hart overwogen:
- 7 Wie is deze dat hij zo spreekt?
Hij lastert!
Wie kan zonden vergeven behalve één, namelijk God?!
- 8 Terstond bemerkte Jezus in zijn geest
dat zij zo bij zichzelf overwogen,
en hij zei tot hen:
Wat overweegt gij deze dingen in uw hart?
- 9 Wat is gemakkelijker:
tegen de verlamde te zeggen
>vergeven zijn je de zonden=
of te zeggen
>sta op, draag je bed en wandel.=
- 10 Opdat gij echter zult weten
dat de mensenzoon **volmacht** heeft
zonden te vergeven op aarde
zei hij tegen de verlamde:
- 11 Tot jou zeg ik:
sta op, draag je bed
en ga heen naar je huis.
- 12 En hij stond op,
droeg terstond het bed
en ging ten overstaan van allen naar buiten,
zodat allen buiten zichzelf geraakten
en God verheerlijkten, zeggend
zoiets hebben wij nog nooit gezien.

Vertaling NBG-51

1 En toen **Hij** weder te Kafarnaüm gekomen was, hoorde men na enige dagen, dat Hij thuis was. 2 En velen kwamen bijeen, **zodat zelfs de ruimte bij de deur hen niet meer kon bevatten**, en Hij sprak het woord tot hen. 3 En zij kwamen en brachten een verlamde tot Hem, die door vier mannen gedragen werd. 4 En daar zij deze niet tot **Hem** konden brengen vanwege de schare, namen zij de dakbedekking weg boven de plaats, waar Hij was, en na het dak opengebrouwen te hebben, lieten zij de matras neder, waarop de verlamde lag. 5 En daar Jezus hun geloof zag, zeide Hij tot de verlamde: Kind, uw zonden **worden** vergeven. 6 Nu waren daar enige van de schriftgeleerden gezeten en zij overlegden in hun harten: 7 Wat spreekt deze aldus? Hij lastert God. Wie kan zonden vergeven dan God alleen? 8 En Jezus doorzag terstond in zijn geest, dat zij

aldus in zichzelf overlegden, en Hij zeide tot hen: Waarom overlegt gij deze dingen in uw harten? 9 Wat is gemakkelijker, tot de verlamde te zeggen: Uw zonden worden vergeven, of te zeggen: Sta op en neem uw matras op en wandel? 10 Maar, opdat gij moogt weten, dat de Zoon des mensen **macht** heeft op aarde zonden te vergeven – zeide Hij tot de verlamde: 11 Tot u zeg Ik, sta op, neem uw matras op en ga naar uw huis. 12 En hij stond op, nam terstond zijn matras op en ging voor aller oog naar buiten, zodat zij **allen ontzet waren** en God verheerlijkten, zeggende: Zo iets hebben wij nog nooit gezien!

Verschillen in de vertalingen

Paratext

De weergave van Monshouwer is op het eerste gezicht duidelijk te onderscheiden van de weergave van de NBG-51. Monshouwer heeft de tekst uitgeschreven aan de hand van de zinsstructuur. Hij laat de regels afbreken waar in zijn opinie een nieuw gedeelte begint. Ook legt hij de nadruk op de directe rede: overal waar er gesproken wordt door één van de participanten in het verhaal, laat hij de regel inspringen. Op deze wijze is in één oogopslag duidelijk hoe de tekst is opgebouwd, althans in de analyse van Monshouwer. Dit is een groot verschil met de NBG-51. Omdat de tekst daar één geheel vormt, ligt de aandacht meer op het verhalende karakter, en heeft het niet het karakter van een dialoog.

Een ander verschil vormt het gebruik van de eerbiedskapitaal. De NBG-51 gebruikt deze veelvuldig bij de verwijzing naar Jezus. Het persoonlijk voornaamwoord wordt met een hoofdletter geschreven als het subject is (Hij) en ook als het een object (Hem) betreft. Het verschil tussen de NBG-51 en Monshouwer kan theologisch geduid worden: met het ontbreken van de eerbiedskapitaal zou ook de eerbied voor de persoon van Jezus verdwenen zijn.¹⁵⁴ We hebben echter niet voldoende gegevens om deze vergaande conclusie te trekken, en uit het verdere werk en leven van Monshouwer kan beslist geen verminderde eerbied voor Jezus aangewezen worden. Een andere mogelijke verklaringwijze biedt het genre van de tekst. De tekst van de NBG-51 is door het gebruik van eerbiedskapitalen direct aan te wijzen als religieuze tekst. In het Nederlands bestaat er namelijk geen ander genre waarbij persoonlijke voornaamwoorden (uit eerbied) met een hoofdletter geschreven worden. De vertaling van Monshouwer laat zich daarentegen niet op het eerste gezicht kenmerken als een religieuze tekst, maar dient zich primair aan als een dialogische tekst. Dit onderscheid in genre is een belangrijk verschil tussen NBG-51 en de vertaling van Monshouwer. Het is ook mogelijk om een verklaring voor het ontbreken van de eerbiedskapitaal in het Grieks te zoeken. In de autografen is de complete tekst in hoofdletters geschreven. Daardoor is er geen mogelijkheid om onderscheid te maken en is er dus sprake van onderbepaaldheid. Het is goed mogelijk dat Monshouwer deze onderbepaaldheid ook weer wilde geven in zijn vertaling.

Grammatica

In de twee vertalingen van Monshouwer zelf is een verschuiving waar te nemen in zijn zinsvolgorde. De versie uit 1990 volgt meer de Griekse zinsbouw dan de Nederlandse. Een voorbeeld hiervan is vers 3. In 1990 vertaalt Monshouwer zo: “En zij kwamen tot

¹⁵⁴ Dit argument wordt vaak gebruikt in de discussie over de Nieuwe Bijbelvertaling. Sommigen die vast willen houden aan de Statenvertaling vinden de NBV oneerbiedig omdat er geen eerbiedskapitalen gebruikt worden.

hem brengen een verlamde”, terwijl in 2000 Monshouwer de volgorde heeft omgedraaid: “Zij kwamen een verlamde tot hem brengen.” In het Grieks: καὶ ἔρχονται φέροντες πρὸς αὐτὸν παραλυτικὸν, de volgorde van het Grieks is hier: hoofdwerkwoord – modifierend participium – voorzetselvoorwerp – object. Deze volgorde heeft Monshouwer in 1990 gehandhaafd, hoewel hij het participium niet als zodanig vertaald heeft maar er een finale zin van heeft gemaakt. In 2000 heeft hij daarentegen de gebruikelijke volgorde van het Nederlands aangehouden en het object in het midden van de werkwoordsgroep geplaatst.

Een aandachtspunt vormt wel de vertaling van ἀφίεται in vers 5. Deze indicatief praesens passief van ἀφίημι wordt door Monshouwer in 1990 weergegeven met “(de zonden) zijn (je) verlaten” en in 2000 door “vergeven zijn (je de zonden)”, terwijl NBG-51 heeft “(uw zonden) worden vergeven”. Het verschil tussen de voltooide tijd (Monshouwer) en de onvoltooide tijd (NBG-51) is opmerkelijk en kan duiden op een verschil in opvatting. In Monshouwers weergave zijn de zonden daadwerkelijk op het moment van spreken vergeven, terwijl bij de NBG-51 het tijdstip niet bepaald wordt, de zonden kunnen ook op een later tijdstip vergeven worden.

In 1990 vertaalde Monshouwer de copula καὶ bijna altijd. In 2000 is dit voegwoord vaak weggelaten. In hedendaags natuurlijk Nederlands is het ongewoon om ‘en’ te vaak te gebruiken en duidt dit vaak een minder goede stijl aan. In het Grieks is er echter geen probleem om zinnen frequent te beginnen en te verbinden met καὶ. Door de wisseling van Monshouwer is de nadruk meer komen te liggen op de ontvangende taal in plaats van op de gevende taal.

In 2000 heeft Monshouwer de neiging om een participium niet meer met een deelwoord weer te geven (nevenschikkend) maar het participium op gelijke hoogte te vertalen als de hoofdzin, verbonden met het voegwoord ‘en’. Dit resulteert in een vlakkere tekst waarin meer parataxis wordt toegepast. Deze stijl is Hebraïserend en narratief te noemen. Deze tendens is in tegenspraak met de voorgaande opmerking, omdat Monshouwer daar juist de neiging had om minder ‘en’ te gebruiken. Daarom is het de vraag of er achter deze verschillen een duidelijke redenering ten grondslag ligt of dat de verschillen onbewust zijn opgetreden.

Woordkeus

Verschillen in woordkeus zullen er altijd zijn tussen vertalingen vanwege de onderbepaaldheid van de brontekst: één element in de brontaal kan altijd met verschillende elementen in de doeltaal worden weergegeven. Als dit gegeven in rekening genomen wordt, is het juist opvallend dat Monshouwer in beide versies zo weinig verschilt van de NBG-51. Hij deelt ook de archaïserende tendens met de NBG-51. Een voorbeeld is het gebruik van het woord ‘schare’, dat in hedendaags Nederlands niet meer gebruikt wordt.¹⁵⁵ Een reden kan zijn dat de Monshouwer zodanig vertrouwd was met de NBG-51 dat deze vertaling bewust of onbewust op de achtergrond meespeelde en op deze manier zijn eigen vertaling beïnvloed heeft. Een geval van onderdeterminatie is het woord ἐξουσία in vers 10. Dit woord kan zowel volmacht als macht betekenen (onder andere) en het is dus aan de vertaler om in een bepaalde context een vertaling te kiezen die de bedoelde nuance van het origineel zo goed mogelijk weergeeft. Monshouwer kiest voor volmacht, NBG-51 voor macht, en dit zijn beide legitieme keuzes.

Opvallend aan de manier waarop Monshouwer zijn woorden kiest is zijn voorkeur voor een vertaling die de morfemen weerspiegelt van het origineel. In vers 12

¹⁵⁵ Alleen in de vaste uitdrukking ‘een schare trouwe fans’ wordt het woord nog gebruikt.

vertaalt hij in 1990 ἐξίστασθαι met “zodat allen buiten zichzelf raakten”. ἐξίστασθαι is infinitief praesens medium van ἐξίστημι, dat samengesteld is uit εκ (uit) en ἴστημι (staan). Samengevoegd zou dit zoiets betekenen als “buiten zichzelf gaan staan”. In 1990 reflecteert zijn vertaling dus de betekenis van de afzonderlijke morfemen van het Grieks, maar in 2000 vertaalt hij met “ontzet waren” en kiest hij dus voor een meer idiomatische vertaling. Dezelfde tendens vinden we bij de weergave van ἀφίενται in vers 9. ἀφίενται is een indicatief praesens passief van ἀφίημι, dat opgebouwd is uit απο (weg) en ἵημι (zenden, sturen), met als gecombineerde betekenis wegzenden. Monshouwers vertaling in 1990 vertaalt ook hier de afzonderlijke morfemen van het Grieks in het Nederlands met ‘(de zonden) zijn (je) verlaten’. In 2000 vertaalt hij op een meer idiomatische manier, namelijk met het conventionelere ‘vergeven’.

Ook op een ander vlak is Monshouwer conventioneler gaan vertalen. In 1990 vertaalde hij namelijk Καφαρναούμ (niet verbuigbaar zelfstandig naamwoord) met Kafarnaom, wat de uitspraak van het Grieks weerspiegelt, maar niet ingeburgerd is in de Nederlandse vertalingen, omdat de weergave van de eigennamen meestal teruggaat op de Vulgata. In 2000 conformeert hij zich aan de weergave zoals is opgenomen in de lijst met eigennamen die samengesteld is door het NBG en de KBS.

Conclusie

Er zijn verschillen tussen de vertalingen van Monshouwer en van de NBG-51, maar deze verschillen spitsen zich niet toe op het woordniveau. De overeenkomsten op dit niveau zijn juist zeer aanzienlijk te noemen. De wezenlijke verschillen zijn te vinden op het niveau van de paratext, namelijk in de grafische weergave. Monshouwer legt een grote nadruk op de dialogische indeling van de tekst. Ook gebruikt hij geen eerbiedskapitalen. Daardoor is de aanduiding van genre verschillend van de NBG-51, waar door de typografische indeling de indruk gewekt wordt van een religieuze narratieve tekst.

Overigens zijn er aanzienlijke verschillen tussen de vertalingen van Monshouwer uit 1990 en 2000. Verschuivingen zijn waar te nemen op het gebied van de woordvolgorde (van Grieks naar Nederlands), woordvorming (van nadruk op Griekse morfemen naar Nederlands idioom) en topografische namen (van transscriptie naar conventie). De eerste versie werd gekenmerkt door exotiserend taalgebruik, terwijl de tweede versie een verschuiving naar normaliserend taalgebruik laat zien.

IV. Vertaalprincipes van de Statenvertaling en latere ontwikkelingen

Dit hoofdstuk onderzoekt de vertaalprincipes van de Statenvertaling. Als eerste wordt er aandacht gegeven aan de ontstaansgeschiedenis. De situering in de tijd geeft een verheldering van bepaalde kenmerken van de Statenvertaling. Vervolgens is er aandacht voor de theologie van de Statenvertaling. Van de tijd van de Statenvertaling wordt de sprong gemaakt naar de huidige tijd. Aandacht is er voor de gereformeerde vertaalprincipes. Recent is er namelijk een bezinning op gang gekomen over de uitgangspunten van bijbelvertalen. In de conclusie wordt een overzicht gegeven van wat er onopgeefbaar is in de gereformeerde beschouwing over bijbelvertalen.

Statenvertaling

*Synode van Dordrecht*¹⁵⁶

Tijdens de synode van Dordrecht (1618-1619) werd besloten tot het vervaardigen van een nieuwe vertaling van de Bijbel. Hoewel de synode vooral bedoeld was om een uitspraak te doen in het conflict tussen de remonstranten en de contraremonstranten, kwam de kwestie van de vertaling al in de 6de zitting, namelijk op 19 november 1618, ter sprake. Men sprak op deze dag over de noodzakelijkheid van een nieuwe vertaling. In de 7de zitting zetten de Engelse afgevaardigden uiteen op welke wijze de Engelse vertaling vervaardigd was. In de 8ste zitting werd tenslotte geoordeeld dat een nieuwe vertaling wenselijk was. Uit de oude vertaling, namelijk de Deux-ees van 1562, zou worden overgenomen wat nog bruikbaar was, zodat de lezers niet onnodig vervreemd zouden raken van de vertaling waaraan ze gewend waren. Deze werkwijze komt niet overeen met de Engelse vertaling, omdat de Engelsen nadrukkelijk geen nieuwe vertaling maakten, maar de oude vertaling van fouten en gebreken wilden zuiveren. In de 8ste zitting werden vier fundamentele regels voorgeschreven aan de vertalers. Omdat deze regels dermate belangrijk zijn, zullen wij ze hier integraal laten volgen.

- I. “Dat zij altijd bij den oorspronkelijken tekst zorgvuldiglijk blijven, en de manier van spreken der oorspronkelijke talen zoo veel de duidelijkheid en eigenschap der Nederlandsche spraken kan toelaten, behouden. Maar, indien ergens een Hebreuwsche of Grieksche wijze van spreken voorviel, die harder ware, dan dat ze wel in den tekst gehouden zal kunnen worden, dat zij deze aan den kant naarstiglijk aanteekenen.
- II. Dat zij, om den zin van den tekst, die niet ten volle uitgedrukt is, te vervullen, zoo weinig woorden daarbij doen als mogelijk is, en deze in den tekst met eene andere letter, en tusschen haakjes besluiten, opdat ze van de woorden van den tekst mogen onderscheiden worden.
- III. Dat zij voor ieder boek en hoofdstuk een korten en duidelijken inhoud stellen, en alleszins aan den kant de gelijkkluidende plaatsen der H. Schriftuur aanteekenen.

¹⁵⁶ De bespreking van de handelingen van de synode van Dordrecht (1618-1619) is gebaseerd op de Acta van de synode, zoals uitgegeven door Donner, 1885. J.H. Donner en S.A. van den Hoorn (eds.), *Acta of Handelingen der Nationale Synode, in den naam onzes Heeren Jezus Christus, gehouden door autoriteit der hoogmogende heeren Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden te Dordrecht, ten jare 1618 en 1619 : hier komen ook bij de volledige beoordelingen van de vijf artikelen en de Post-acta of Nahandelingen / in de tegenwoordige spelling naar de oorspronkelijke Nederduitsche* (Leiden: D. Dooner, 1885).

- IV. Dat zij eenige korte verklaringen er bij voegen, waarmede reden gegeven wordt van de overzetting in de duistere plaatsen; maar de waarneming der leerpunten daar bij te voegen, is geoordeeld noch noodig, noch raadzaam te zijn.”¹⁵⁷

Opvallend is de grote consensus waarmee deze regels opgesteld zijn. Er is geen discussie opgetekend waarin deze regels bediscussieerd worden. De consensus is te verklaren uit de gereformeerde schriftvisie. Voor de gereformeerden was de gehele Bijbel, zowel naar vorm als naar inhoud, het Woord van God, geïnspireerd door de Heilige Geest. Naar hun idee vloeide een vertaling die grote eerbied had voor de Bijbelse talen hier op een logische manier uit voort. De eerste drie regels zijn in overeenstemming met de regels die door de Engelsen in acht genomen werden. Alleen het vierde punt is in afwijking met de Engelse principes, omdat in de Engelse ‘kanttekeningen’ alleen tekstverwijzingen en moeilijk te begrijpen Hebreeuwse en Griekse uitdrukkingen werden opgenomen.

Een belangrijk discussiepunt vormde de vraag naar de wijze waarop met de zogenoemde apocriefe boeken omgegaan moest worden. De synode had twee zittingen nodig om tot uitsluitel te komen. Uiteindelijk werd besloten om de apocriefe boeken wel te vertalen, zij het met minder zorgvuldigheid dan de canonieke boeken. Ook moesten ze achterin de Bijbel opgenomen worden met een waarschuwing voor de lezer. Volgens F.W. Grosheide stonden de gereformeerden aanvankelijk niet al te afwijzend tegenover de apocriefe boeken, maar omdat op de synode van Trente (1545-1563) de canonieke boeken gelijk waren gesteld met de apocriefe boeken, zagen de gereformeerden zich genoodzaakt om zichzelf te distantiëren van deze positie.¹⁵⁸

Een ander discussiepunt vormde de weergave van de tweede persoon enkelvoud. Uiteindelijk is gekozen voor ‘gij’, omdat het alternatief ‘dy’ een “ruw, onaangenaam, en ongewoon geluid zou geven in de Nederlandsche ooren”.¹⁵⁹ Ook de weergave van de godsnaam leverde discussie op. Besloten werd om de godsnaam als ‘HEERE’ weer te geven om aan te sluiten bij de traditie.

De synode hield er rekening mee dat tijdens het werk aan de vertaling sommige vertalers zouden kunnen overlijden. Daarom werd de vraag gesteld of het niet beter zou zijn om met de moeilijkste boeken te beginnen met vertalen, zodat de kerk tenminste profijt kon hebben van deze boeken. Er werd besloten dat dit niet passend was, omdat de orde van de boeken zoals ze in de Schrift staan, niet verbroken mag worden. Dit besluit brengt een interessant vertaalprincipe aan het licht: de synode vond de volgorde van de bijbelboeken zodanig relevant dat deze volgorde in het vertalen niet veranderd behoorde te worden.

De zes Nederlandse theologen die gekozen worden voor het vertaalwerk, moesten “met uitnemende wetenschap der Theologische zaken en der talen, en ook met godzaligheid begaafd zijn”.¹⁶⁰ Dat de vertalers ‘godzalig’ moesten zijn, blijkt ook uit het feit dat Sixtinus Amama (1593-1629), hoogleraar Oosterse talen aan de hogeschool in Franeker, gepasseerd werd. Amama was namelijk een opvolger en leerling van Johannes Drusius (1550-1616), die verdacht werd van Armanianse sympathieën.¹⁶¹

¹⁵⁷ Donner, *Acta*, p.20.

¹⁵⁸ F.W. Grosheide, ‘De theologie der Statenvertalers,’ in: *De Statenvertaling 1637-1937* (Haarlem: Erven F. Bohn, 1937) p.126.

¹⁵⁹ Donner, *Acta*, p.22.

¹⁶⁰ Donner, *Acta*, p.21.

¹⁶¹ Grosheide, ‘De theologie der Statenvertalers’, p.120-121. De jaartallen zijn uit P. Korteweg, *De nieuwtestamentische commentaren van Johannes Drusius (1550-1616)* (Melissant, 2006) p.11, 15.

Vertaalproces

Hoewel er tijdens de synode was benadrukt dat de vertaling prioriteit had en dat er spoedig aan begonnen zou moeten worden, bleek de praktijk weerbarstiger. De afwikkeling van de kerkelijke geschillen eisten veel aandacht op. Omdat het 12-jarig bestand aan het aflopen was, slokten de oorlogsvoorbereidingen de financiële middelen van de Staten-Generaal op.¹⁶² Pas in november 1626, acht jaar na de opening van de Synode, kwamen de vertalers van het Oude Testament bijeen.¹⁶³ De vertalers van het Nieuwe Testament kwamen pas in 1628 voor het eerst samen.¹⁶⁴ Door overlijden van sommige vertalers en door kerkpolitieke strubbelingen kon de vertaling niet binnen vier jaar gereedkomen. Nadat de vertaling gereedgekomen was, werd in 1637 in een vergadering van de Staten-Generaal een acte van autorisatie en approbatie afgegeven.¹⁶⁵

Theologie van de Statenvertaling

De vertaalprincipes zijn kort maar duidelijk door de synode van Dordrecht voorgeschreven. Toch is het mogelijk dat in de praktijk deze principes anders gehanteerd zijn. Daarom zal in deze paragraaf aandacht besteed worden aan de vertaling zelf. Grosheide (1881-1972), hoogleraar Nieuwe Testament in Amsterdam, heeft zich bezig gehouden met de theologie van de Statenvertalers. Hij begint zijn overwegingen met een interessant standpunt: “Dat volkomen onbevooroordeeldheid niet bestaat, en dat ieder in zijn werk laat uitkomen wie hij is en wat hij gevoelt, is een stelling, die in onze dagen door niemand meer wordt bestreden. En zoo mag van te voren worden aangenomen, dat ook het werk der Statenvertalers de kenmerken van heel hun gezindheid dragen zal.”¹⁶⁶ Volgens hem is het daarom ook mogelijk om kenmerken van de theologie van de Statenvertalers te vinden in hun vertaling. Dit geldt zowel voor bewuste keuzes als ook voor vermindering van sommige vertalingen. Grosheide is van mening dat de Statenvertalers zich gehouden hebben aan de voorschriften van de synode. Toch hadden ze wel enige speelruimte waarin hun standpunt naar voren kon komen. Een voorbeeld is de waarschuwing tegen de apocriefe boeken. Hierin geven ze een omschrijving van de eigenschappen van de canonieke boeken, die volgens hen goddelijke geschriften zijn en van ontwijfelbare en onfeilbare waarheid.¹⁶⁷ Ook in de korte inhoudsopgaven boven de hoofdstukken komt de theologie van de vertalers naar voren. Ze laten duidelijk zien dat ze vasthielden aan de eenheid van het Oude en Nieuwe Testament en een patroon zagen van verwachting en vervulling.¹⁶⁸ De theologie van de Statenvertalers heeft hen niet op het spoor gezet van één massieve, ongewijzigde grondtekst, maar bood ruimte voor het kennisnemen van tekstkritische verschillen en het zelfstandig beslissen over de te gebruiken tekst. Zo hebben ze soms in aansluiting bij Theodorus Beza (1519-1605) een conjectuur of tekstverandering opgenomen. Ook is het niet zo dat de Statenvertalers een ‘slaaf van de letterlijkheid’ geworden zijn.

¹⁶² C.C.Bruin, *De Statenbijbel en zijn voorgangers: Nederlandse bijbelvertalingen vanaf de Reformatie tot 1637*, bewerkt door F.G.M. Broeyer (Haarlem: Nederlands Bijbelgenootschap, 1993) p.242.

¹⁶³ Bruin, *De Statenbijbel en zijn voorgangers*, p.249.

¹⁶⁴ Bruin, *De Statenbijbel en zijn voorgangers*, p.251.

¹⁶⁵ Bruin, *De Statenbijbel en zijn voorgangers*, p.296.

¹⁶⁶ Grosheide, ‘Theologie der Statenvertalers’, p.121. Hoewel in Grosheides dagen dit standpunt onbestreden mag zijn geweest, lijken de vertalers van de NBV uit te zijn gegaan van het tegendeel. Bij hen gaat de vertaling aan de theologie vooraf.

¹⁶⁷ Grosheide, ‘Theologie der Statenvertalers’, p.127.

¹⁶⁸ Grosheide, ‘Theologie der Statenvertalers’, p.129-130. Zo wordt Psalm 47 bijvoorbeeld gekarakteriseerd als ‘Een triumphpsalm der kerk ter eere van haar koning, Jezus Christus in Zijn hemelvaart, afgebeeld door het opbrengen der ark des verbonds in Zion en in den tempel met een vermaning aan alle volken en profetie van de roeping der heidenen.’

Grosheide noemt behoorlijk wat voorbeelden waarbij de vertaling aardig ‘vrij’ is, hoewel altijd de meer ‘letterlijke’ vertaling in de kanttekeningen is opgenomen. Woorden die niet in de grondtekst stonden, maar noodzakelijk waren voor het maken van een Nederlandse zin, werden cursief toegevoegd. Zo kon de lezer een duidelijk onderscheid maken tussen woorden die in de oorspronkelijke tekst stonden en woorden die toe waren gevoegd omwille van de leesbaarheid. Soms valt er een streven naar harmonisering waar te nemen, waarbij iets wordt ingevoegd wat niet in de tekst zelf is te vinden.¹⁶⁹ Men heeft bewust zo vertaald dat er niet aangesloten kon worden bij de Roomse traditie; er werd bijvoorbeeld consequent ‘gemeente’ vertaald in plaats van ‘kerk’. Grosheide is van mening dat de gehele gereformeerde theologie afgelezen kan worden uit de kanttekeningen. Vooral kanttekeningen die zich richten tegen de Rooms en de Remonstranten zijn talrijk.¹⁷⁰ Samenvattend kan Grosheide concluderen over het theologisch standpunt van de Statenvertalers: “Zij waren Gereformeerde theologen, onverdacht in de leer, staande op den grondslag der Gereformeerde belijdenis, wars van alle Romanisme en Remonstrantisme, zij bogen voor de Schrift als het Woord Gods en dat hield voor hen in: een zich nauwkeurig rekenschap geven van den toestand, waarin de tekst zich bevond om dien zoo goed mogelijk vast te stellen, het zich nauwkeurig rekenschap geven van de beteekenis en den zin der afzonderlijke woorden en van het geheel met gebruikmaking van de beste hulpmiddelen en een toelichten van hun vertaling door kanttekeningen, die den zin van het Schriftwoord in het licht stelden en daarbij vooral negatief rekening hielden met de dwalingen van hun tijd.”¹⁷¹

De vertalers hun werk verrichtten hun werk met een ‘wetenschappelijke’ houding. Zij achtten dit blijkbaar niet in tegenstelling met hun geestelijke taak. Zij hadden de beschikking over een uitgebreide bibliotheek en gebruikten de nieuwste beschikbare middelen, zoals grammatica’s. Ook konden zij terecht bij de hoogleraren van de universiteit van Leiden als zij tegen moeilijkheden aanliepen.¹⁷² Door hun vele onderzoek hadden zij er oog voor dat er meerdere manieren waren om de tekst te vertalen. In hun kanttekeningen geven zij zich er rekenschap van dat er soms meerdere mogelijkheden zijn.¹⁷³ De bronnen die zij bij hun onderzoek gebruikten, waren divers. Zo gebruikten zij ook Rabbijnse bronnen.¹⁷⁴

Conclusie

De theologie en het engagement van de Statenvertaling wordt op verschillende manieren duidelijk. Allereerst in de opdracht en het doel van de vertaling. De vertaling kwam tot stand in een sterk polemisch klimaat, waarbij de gereformeerden zich duidelijk profileerden ten opzichte van de Remonstranten en de Rooms-katholieken. De vertaling was bedoeld als standaardbijbel voor de gereformeerden in de Nederlanden. Hoewel de synode besloten had dat in de kanttekeningen geen opmerkingen van leerstellige aard gemaakt mochten worden, is dit toch gebeurd. Ook in de opschriften en de voorrede bij de apocriefe boeken komt de theologie van de Statenvertalers duidelijk naar voren. Deze theologische nadruk bevindt zich dus voornamelijk in de metatekst:

¹⁶⁹ Een voorbeeld is 2 Samuël 5:8. De Statenvertalers hebben ingevoegd: ‘die zal tot een hoofd en tot een overste zijn’. Deze woorden komen in het Hebreeuws niet voor, maar zijn uit 1 Kronieken 11:6 overgenomen, zoals de kanttekeningen uitleggen. Grosheide, ‘Theologie der Statenvertalers’, p.138.

¹⁷⁰ Grosheide, ‘Theologie der Statenvertalers’, p.139.

¹⁷¹ Grosheide, ‘Theologie der Statenvertalers’, p.132.

¹⁷² De Bruin, *De Statenbijbel en zijn voorgangers*, p.266.

¹⁷³ De Bruin, *De Statenbijbel en zijn voorgangers*, p.282.

¹⁷⁴ De Bruin, *De Statenbijbel en zijn voorgangers*, p.264.

tekst die niet tot de eigenlijke vertaling behoort, maar wel samen met de eigenlijke tekst gedrukt wordt. De nadruk op de metatekst is in zichzelf al een belangrijk gegeven, omdat zij niet evident is. Veel latere vertalingen hebben zich onthouden van grote hoeveelheden metatekst. Blijkbaar behoorde het tot de 'skopos'¹⁷⁵ van deze vertaling om de lezers te assisteren met veel metatekst. Een doel van de vertaling was inderdaad het waarschuwen van de lezers voor de mogelijke negatieve gevolgen van lezing van de apocriefen.

Ook in de tekst zijn sporen te vinden van de theologie van de Statenvertalers. Deze theologie is subtieler omdat het hierbij meer gaat om het vermijden van bepaalde uitdrukkingen, teneinde geen Roomse gevoelens in de tekst weer te geven. Soms maken de vertalers gebruik van harmonisatie, waardoor het principe van de eenheid van de Schrift duidelijk wordt.

Latere ontwikkelingen

De receptiegeschiedenis van de Statenvertaling is geenszins uniform geweest. Dit hoeft geen verwondering te wekken gezien de complexe ontwikkeling van de kerkgeschiedenis in Nederland. Er zijn wel verschillende stromen te onderscheiden. Ten eerste de hoofdstroom die de Statenvertaling gebruikt heeft en gemoderniseerd heeft. Een voorbeeld hiervan zijn de wijzigingen die het Nederlands Bijbelgenootschap heeft doorgevoerd totdat de tijd definitief rijp was voor een nieuwe vertaling. Als opvolging van de Statenvertaling is de synodale vertaling van 1868¹⁷⁶ te beschouwen, alleen is deze vertaling nooit breed geaccepteerd geweest. Hierna is de NBG-51 verschenen en heeft in veel gemeenten definitief de plaats van de Statenvertaling ingenomen. In 2004 verscheen de NBV die op haar beurt in veel gemeenten weer de plaats van de NBG-51 heeft overgenomen.

Een andere richting binnen de receptiegeschiedenis vormt de rechterflank van de Gereformeerde Gezindte¹⁷⁷. Zij houdt zonder voorbehoud vast aan de Statenvertaling en ziet geen ruimte voor een nieuwe vertaling. Een exponent van deze richting vormt de Gereformeerde Bijbelstichting. Deze stichting werd in 1966 opgericht omdat er binnen de Gereformeerde Gezindte grote bezwaren leefden tegen de opkomst van de NBG-51. Het doel van de stichting is handhaving van de Statenvertaling en verspreiding van protestantse en onvervalste bijbeluitgaven.¹⁷⁸ De stichting telt momenteel zo'n 40.000 leden¹⁷⁹ en is zo breed gedragen door de achterban. Zij richt zich op het vaststellen van de meest oorspronkelijke en betrouwbare versie van de Statenvertaling. Het vervaardigen van een nieuwe vertaling is echter onbespreekbaar.

Een derde richting beweegt zich binnen deze twee stromingen. Enerzijds erkent zij volledig de waarde van de Statenvertaling en wil zij in deze (vertaal)traditie blijven staan. Anderzijds ziet zij zich geconfronteerd met een steeds groeiende kloof tussen de taal van de Statenvertaling en het hedendaagse taalgebruik, met name het taalgebruik

¹⁷⁵ Skopos is een technische term binnen de huidige vertaalwetenschap, waarmee het doel en de doelgroep van een specifieke vertaling bedoeld wordt.

¹⁷⁶ Alleen het Nieuwe Testament is hiervan verschenen. Er was te weinig draagvlak om het Oude Testament ook te vertalen.

¹⁷⁷ Tot de Gereformeerde Gezindte worden gerekend de (Oud) Gereformeerde Gemeenten, (Oud) Gereformeerde Gemeenten in Nederland (buiten verband) p. Hersteld Hervormde Kerk en de Gereformeerde Bond binnen de Protestantse Kerk in Nederland.

¹⁷⁸ J. de Koning, *Wat doet de Gereformeerde Bijbelstichting? Doel en werk in kort bestek* (Leerdam: Gereformeerde Bijbelstichting, 2007) p.5.

¹⁷⁹ De Koning, *Wat doet de Gereformeerde Bijbelstichting?*, p.15.

van de jeugd. Om deze kloof te overbruggen is de Stichting Herziene Statenvertaling opgericht. Deze stichting gaat uit van het hoofdbestuur van de Gereformeerde Bond. In 2004 en 2006 verschenen deeltuitgaven van de hertaling, en eind 2010 wordt de volledige hertaalde Bijbel verwacht.¹⁸⁰ In 2005 werd er aan de Theologische Universiteit Apeldoorn een symposium gehouden dat als titel had: ‘Heilige tekst in onze taal; Bijbelvertalen voor gereformeerd Nederland’.¹⁸¹ Het verslag van dit symposium is in boekvorm verschenen en zal een belangrijk uitgangspunt vormen voor deze paragraaf.

Gereformeerde vertaalprincipes

G. van den Brink neemt stelling tegen de vertaalstrategie van de NBV, waarbij het vertalen vooraf gaat aan de theologie. In plaats daarvan sluit hij zich aan bij L.M.P. Scholten¹⁸², die stelt: “Het is niet waar dat de theologie pas begint, wanneer de bijbelvertaling klaar is.”¹⁸³ Vertalen is namelijk altijd een vorm van interpreteren, en interpretatie wordt noodzakelijkerwijs gedaan op grond van ons theologisch ‘Vorverständnis’. Vertalen is niet iets mechanisch, maar is een menselijke activiteit, en daardoor speelt op de achtergrond alles mee wat ons ooit beïnvloed heeft. Bovendien moeten er voor het vertaalwerk kan beginnen, theologische beslissingen genomen worden. Hierbij valt te denken aan de omvang van de canon en de vaststelling van de te gebruiken grondtekst. Als het ‘Vorverständnis’ niet erkent wordt, maar in plaats daarvan genegeerd wordt, dan loopt men het risico dat het ondergronds gaat. Daarom pleit Van den Brink ervoor om ons voorverstaan te expliciteren. In het geval van vertalen voor ‘gereformeerd Nederland’ vormen de belijdenisgeschriften deze hermeneutische horizon. Van den Brink is zich ervan bewust dat het aloude adagium ‘Schrift en Belijdenis’ vaak bekritiseerd is. Toch is het volgens hem niet meer dan eerlijk om als het ware de papieren op tafel te leggen en openheid te geven over het kader waarbinnen de Schrift geïnterpreteerd en vertaald wordt. Theologische vooringenomenheid mag de vertaling echter niet overheersen.¹⁸⁴ Als blijkt dat de vertaling iets blijkt te zeggen dat de kerk er niet in gelezen heeft, dan heeft de vertaling prioriteit over de kerkleer. De kerkleer mag nooit dicteren wat de Bijbeltekst mag zeggen.¹⁸⁵

Het blijkt inderdaad zo te zijn dat het theologische kader waarin de Schrift gelezen en begrepen wordt, in dit geval de gereformeerde belijdenisgeschriften, handvatten biedt voor de formulering van vertaalprincipes. Een goed voorbeeld hiervan is het kernbegrip van de ‘perspicuitas Scripturae’. Dit houdt in dat de Schrift helder, doorzichtig en begrijpelijk is. Deze notie is op haar beurt weer ontleend aan de Schrift zelf, namelijk aan 2 Petrus 1:20: “Dit moet u allereerst weten, dat geen enkele profetie

¹⁸⁰ Website, <http://www.herzienestatenvertaling.nl> (accessed 16 april 2009)

¹⁸¹ J. van Dorp en T. Drieënhuizen (eds.), *Heilige Tekst in onze taal: Bijbelvertalen voor gereformeerd Nederland* (Heerenveen: Nederlands Bijbelgenootschap, 2006).

¹⁸² L.M.P. Scholten was directeur van de Gereformeerde Bijbelstichting.

¹⁸³ G. van den Brink, ‘Een peiling naar de diepte’, in: H.J. Lam en P.J. Vergunst (eds.), *Kanttekeningen bij de Nieuwe Bijbelvertaling* (Heerenveen: Groen, 2002) p.97. De herkomst van de quote van L.M.P. Scholten is niet vermeld.

¹⁸⁴ Van den Brink, ‘Een peiling naar de diepte’, p. 97-100.

¹⁸⁵ G. van den Brink, ‘Bijbelvertalen – een christelijk werk’, in: J. van Dorp en T. Drieënhuizen (eds.), *Heilige Tekst in onze taal: Bijbelvertalen voor gereformeerd Nederland* (Heerenveen: Nederlands Bijbelgenootschap, 2006) p.22.

van de Schrift een eigenmachtige uitleg toelaat.”¹⁸⁶ Het begrip van de perspicuitas werkt door in de vertaling: als de Schrift begrijpelijk en duidelijk is, dan is het een logisch gevolg dat de vertaling ook begrijpelijk en helder kan zijn, en bijgevolg ook moet zijn.¹⁸⁷

Een ander voorbeeld van de doorwerking van een theologisch uitgangspunt in de vertaling is de bevestiging van de eenheid van de Schrift. Dit houdt in dat de Bijbel niet bestaat uit losse fragmenten die bij elkaar gevoegd zijn, maar dat er een zinvol geheel bestaat waarbij de verschillende delen elkaar veronderstellen en aanvullen. De consequentie voor de vertaling is dat niet alleen de directe context van belang is. Ook andere gedeeltes die niet tot de directe context behoren kunnen meewegen bij de vertaalbeslissing. In het bijzonder komt dit naar voren bij de vertaling van citaten uit het Oude Testament in het Nieuwe Testament. Hierbij zal gestreefd worden naar herkenbaarheid. M.J. Paul licht dit principe toe aan de hand van Genesis 22:18¹⁸⁸. De Hebreeuwse tekst is hier onderbepaald: het is zowel mogelijk om een actieve als een passieve vertaling te geven. Deze tekst wordt echter ook aangehaald in het Nieuwe Testament, in Handelingen 3:25¹⁸⁹ en Galaten 3:8¹⁹⁰. Op grond van de eenheid van de Schrift zal een gereformeerde vertaling ervoor kiezen om Genesis 22:18 aan te laten sluiten bij de weergave van het Nieuwe Testament.¹⁹¹

Een theologische beslissing die op een iets ander vlak ligt, maar toch te maken heeft met een theologisch uitgangspunt, is de vraag naar de geloofsovertuiging van de vertalers. De Statenvertalers legden sterke nadruk op de vroomheid van de vertalers als een mogelijkheidsvoorwaarde om te kunnen komen tot een goede vertaling. De Gereformeerde Bijbelstichting hanteert deze eis nog steeds, zij het dat niemand tegenwoordig deze vroomheid kan evenaren en er dus geen nieuwe vertaling mogelijk is. Van den Brink lokaliseert het doorslaggevende belang van de geloofsovertuiging niet in de vroomheid, maar in de wijze waarop de vertalers omgaan met de onderbepaaldheid van vertalingen. Er zijn namelijk voorbeelden te noemen waarbij taalkundige en exegetische factoren de doorslag niet meer kunnen geven. De vraag die dan overblijft is of vertalers in zo'n geval zich willen aansluiten bij de hoofdstroom van de christelijke traditie of zich ervan willen verwijderen. Volgens Van den Brink mag in zulke gevallen gevraagd worden dat vertalers niet afwijken van deze traditie. Voor hem is deze dispositie het kenmerk van een christelijke vertaling.¹⁹²

Volgens Paul zijn er zes kenmerken van gereformeerd vertalen. Hij baseert zich op de Statenvertaling, maar lijkt er van uit te gaan dat deze principes ook nu nog toepasbaar en relevant zijn.

1. “Uitgangspunt zijn de Bijbelse grondtalen Hebreeuws en Grieks
2. De vertalers moeten zowel geleerd als vroom en rechtzinnig zijn.

¹⁸⁶ Vertaling: Herziene Statenvertaling.

¹⁸⁷ Van den Brink, ‘Bijbelvertalen – een christelijk werk’, p.21.

¹⁸⁸ “En in uw nageslacht zullen alle volken van de aarde gezegend worden, omdat u Mijn stem gehoorzaam geweest bent.” Herziene Statenvertaling.

¹⁸⁹ “U bent kinderen van de profeten en van het verbond dat God met onze vaders oprichtte, toen Hij tegen Abraham zei: En in uw nageslacht zullen alle geslachten van de aarde gezegend worden.” Herziene Statenvertaling.

¹⁹⁰ “En de Schrift, die voorzag dat God uit het geloof de heidenen zou rechtvaardigen, verkondigde tevoren aan Abraham het Evangelie: In u zullen al de volken gezegend worden.”

¹⁹¹ M.J. Paul, ‘Gereformeerde vertaalprincipes en de boeken van Mozes’, in: J. van Dorp en T. Drieënhuizen (eds.), *Heilige Tekst in onze taal: Bijbelvertalen voor gereformeerd Nederland* (Heerenveen: Nederlands Bijbelgenootschap, 2006) p.35.

¹⁹² Van den Brink, ‘Bijbelvertalen - een christelijk werk’, p.16, 21.

3. De vertaling is tamelijk letterlijk en (mede daardoor) enigszins plechtig, maar moet wel te begrijpen zijn door de lezers in de doeltaal.
4. De toevoegingen ter verduidelijking in de tekst kunnen door de lezers herkend worden.
5. Het geloof in de eenheid van de Schrift heeft consequenties voor de vertaling en de verklaring.
6. De vertalers leggen aan de lezer rekenschap van keuzes af en geven ook aan welke andere vertaal mogelijkheden er zijn.”¹⁹³

Opvallend hierbij is het tweede punt: de nadruk op de vroomheid en rechtzinnigheid van de vertalers. Paul expliciteert dit omdat het volgens hem wenselijk is dat vertalers bidden om de leiding van de Heilige Geest bij het maken van de vertaalbeslissingen.¹⁹⁴ Deze opvatting is niet geheel compatibel met de opvatting van Van den Brink. Paul stemt in met een artikel van L.J. de Vries, waarin deze reageert op een artikel van J. van Bruggen.¹⁹⁵ Volgens De Vries moeten vertalers ook invoelingsvermogen hebben voor wat de geloofstradities willen bereiken met een bepaalde vertaling en de gevoeligheden erkennen waarmee vertalingen vaak omringd zijn. Deze opvatting van De Vries komt voort uit een ‘skoposperspectief’, waarbij een vertaling beoordeeld wordt aan de hand van het doel waarvoor deze gemaakt is. Om hierbij aan te sluiten noemt Paul zes punten die naar voren zijn gekomen uit een enquête (1998) onder predikanten van de Gereformeerde Bond binnen de (toen nog) Nederlands Hervormde Kerk.

1. “De weergave van de Godsnamen moet zijn overeenkomstig de Statenvertaling, of op zijn minst overeenkomstig de NBG-vertaling 1951. [...]”
2. Het is essentieel dat persoonlijke voornaamwoorden die op God betrekking hebben, met een hoofdletter geschreven worden. [...]
3. Er moet behoorlijk concordant vertaald worden. Dit hoeft niet zo strak te gebeuren als de zogenoemde Amsterdamse School doet, maar de theologisch belangrijke begrippen moeten zoveel mogelijk identiek vertaald worden.
4. De vertaling moet – evenals de Statenvertaling – dicht bij de gevende talen blijven, het Hebreeuws en Grieks. De grens ligt bij de verstaanbaarheid in het Nederlands. [...]
5. De vertalers moeten affiniteit hebben met onze geloofsovertuiging. Dat houdt minimaal een orthodoxe Schriftvisie in, waarin de Bijbel het onfeilbare Woord van God is.
6. [...] Wijziging van vertaling mag niet vervreemdend werken en daarom is aansluiting in taalgebruik [bij de Statenvertaling EDH] in zo’n nieuwe vertaling van groot belang. [...]”¹⁹⁶

Het is opvallend dat als eerste twee punten genoemd worden die niet zozeer met vertaaltheoretische punten te maken hebben, maar meer met punten waarin emotie¹⁹⁷ en theologie met elkaar verbonden zijn. Ook op andere plaatsen worden de weergave van de godsnaam en de persoonlijke voornaamwoorden als belangrijk genoemd, bijvoorbeeld door W.J. Dekker in zijn bijdrage aan de bundel ‘kanttekeningen bij de

¹⁹³ Paul, ‘Gereformeerde vertaalprincipes en de boeken van Mozes’, p.30.

¹⁹⁴ Paul, ‘Gereformeerde vertaalprincipes en de boeken van Mozes’, p.39.

¹⁹⁵ Paul, ‘Gereformeerde vertaalprincipes en de boeken van Mozes’, p.40. Het bedoelde artikel is: ‘L.J. de Vries, ‘Vertalingen kiezen en keuzes in vertalingen: een respons op de bijdragen van Wolter Rose en Jakob van Bruggen’, in: H. Room en W. Rose (eds.), *Naar een nieuwe kerkbijbel: een handreiking voor het beoordelen van de Nieuwe Bijbelvertaling* (TU-Bezinningsreeks 2; Barneveld: De Vuurbaak, 2001), pp.37-46. Het bedoelde artikel van van Bruggen waarop de Vries reageert is: J. van Bruggen, ‘De Nieuwe Bijbelvertaling: kerkbijbel in wording?’ in: H. Room en W. Rose (eds.), *Naar een nieuwe kerkbijbel: een handreiking voor het beoordelen van de Nieuwe Bijbelvertaling* (TU-Bezinningsreeks 2; Barneveld: De Vuurbaak, 2001), pp.26-36.

¹⁹⁶ Paul, ‘Gereformeerde vertaalprincipes en de boeken van Mozes’, p.39-40.

¹⁹⁷ Ik noem hier het aspect van de emotie omdat met name de weergave van de voornaamwoorden met een hoofdletter vertaaltheoretisch niet goed te verdedigen is. W.J. Dekker schrijft dat het “gevoelsmatig nogal zwak” overkomt dat de Groot Nieuws Bijbel de voornaamwoorden die naar God verwijzen niet met hoofdletters vertaalt. W.J. Dekker, ‘Een stem van ver’, in: H.J. Lam en P.J. Vergunst (eds.), *Kanttekeningen bij de Nieuwe Bijbelvertaling* (Heerenveen: Groen, 2002) p.21.

[Nieuwe Bijbelvertaling]’.¹⁹⁸ In de zes punten ontbreekt een ander belangrijk punt, namelijk de weergave van “theologisch ‘gevoelige’ teksten”.¹⁹⁹ Voorbeelden van zulke teksten zijn Genesis 12:3²⁰⁰, Jesaja 7:14²⁰¹ en Romeinen 8:28-29²⁰². Het wordt als belangrijk gezien dat deze teksten op de juiste manier vertaald worden, waarbij juist gezien wordt als overeenkomstig met de gereformeerde dogmatiek. De dienstbaarheid van een vertaling aan de gereformeerde systematische theologie is een belangrijk kenmerk van gereformeerd vertalen. Toch is er hier een verschil zichtbaar tussen de uitgewerkte visie van Van den Brink en de visie die meer op het grondvlak van de kerken verkondigd wordt. Volgens Van den Brink kan van vertalers gevraagd worden dat ze aansluiten bij de hoofdstroom van de gereformeerde traditie wanneer exegetische en taalkundige factoren in een vertaling niet de doorslag kunnen geven. Het grondvlak van de kerken vindt het vooral belangrijk dat afzonderlijke teksten vertaald zijn in overeenstemming met de gereformeerde theologie. Hier valt dus een beweging richting conservatisme waar te nemen.

De zes genoemde punten zijn compatibel met de zes kenmerken van gereformeerd vertalen. Gecombineerd met de theologische achtergronden van een vertaling vormen zij een duidelijk kader waarin nieuwe vertalingen zoals de NBV geëvalueerd kunnen worden. Ook bieden deze punten een heldere richtlijn waarlangs eventueel een nieuwe vertaling binnen de Gereformeerde Gezindte zou kunnen ontstaan.

Conclusie

Deze conclusie somt de kenmerken van hedendaags gereformeerd vertalen op die gezien worden als onopgeefbaar. In discussies met andere vertaalopvattingen worden de felste discussies gevoerd over datgene wat voor beide partijen níet ter discussie staat.

- de vertaling moet dicht bij de grondtalen blijven
- de vertalers moeten affiniteit hebben met de (gereformeerde) traditie / zelf genoeg vroomheid bezitten²⁰³
- de godsnaam moet met HEERE of HERE worden weergegeven
- persoonlijke voornaamwoorden die naar God verwijzen moeten met een hoofdletter geschreven worden
- de vertalers moeten zich willen conformeren aan de hoofdstroom van de christelijke traditie wanneer andere factoren de doorslag niet kunnen geven / teksten waarop belangrijke gereformeerde leerstellingen gebaseerd zijn moeten op de juiste manier vertaald zijn²⁰⁴

¹⁹⁸ Dekker, ‘Een stem van ver’, p.21.

¹⁹⁹ Deze formulering is van Dekker. Dekker, ‘Een stem van ver’, p.21.

²⁰⁰ “En Ik zal zegenen, die u zegenen, en vervloeken, die u vloekt; en in u zullen alle geslachten des aardrijks gezegend worden.” Vertaling: Statenvertaling.

²⁰¹ “Daarom zal de Heere Zelf ulieden een teken geven; ziet, een maagd zal zwanger worden, en zij zal een Zoon baren, en Zijn naam IMMANUEL heten.” Vertaling: Satenvertaling.

²⁰² “En wij weten, dat dengenen, die God liefhebben, alle dingen medewerken ten goede, *namelijk* dengenen, die naar *Zijn* voornemen geroepen zijn. Want die Hij te voren gekend heeft, die heeft Hij ook te voren verordineerd, den beelde Zijns Zoons gelijkvormig te zijn, opdat Hij de Eerstgeborene zij onder vele broederen.” Vertaling: Satenvertaling.

²⁰³ Zoals uit het bovenstaande blijkt is hierover geen consensus.

²⁰⁴ Ook over dit punt is geen volledige consensus.

V. Vergelijking tussen gereformeerde en ‘Amsterdamse’ vertaalopvattingen

Dit laatste hoofdstuk wil een synthese bieden van het materiaal dat tot nu toe behandeld is. In het eerste hoofdstuk heeft de lezer kennis kunnen maken met de ‘Amsterdamse School’. Het tweede hoofdstuk was gewijd aan hun opvattingen met betrekking tot exegetische, bijbelse theologie en bijbelvertalen. De veronderstelling van de ‘Amsterdamse School’ is dat theologie vooraf gaat aan de vertaling. Deze opvatting is getest in het derde hoofdstuk en heeft aangetoond dat in twee gekozen bijbelgedeeltes inderdaad een duidelijke theologische invloed op de vertaling aan te wijzen is. Het vierde hoofdstuk behandelt gereformeerde vertaalprincipes en gaat in op zowel de Statenvertaling als hedendaagse ontwikkelingen. In dit laatste en afsluitende hoofdstuk komen de verschillende lijnen samen. Het wil een antwoord geven op de vraag naar de verschillen tussen de gereformeerde en ‘Amsterdamse’ vertaalopvattingen.

Over de verschillen tussen gereformeerde en ‘Amsterdamse’ opvattingen is al eerder nagedacht. Onder andere F.H. Breukelman heeft zich hiermee beziggehouden. Verder zullen de opvattingen van J. van Bruggen en Th.A.W. van der Louw behandeld worden. Opvallend is dat er over dit onderwerp geen consensus bestaat. Volgens Breukelman is er in essentie geen verschil tussen het werk van M. Buber en F. Rosenzweig en de Statenvertalers, terwijl Van Bruggen en Van der Louw op geheel verschillende gronden diepgaande verschillen zien tussen beide vertaalopvattingen.

Bespreking opvattingen over gereformeerde en ‘Amsterdamse’ opvattingen

F.H. Breukelman

Breukelman bespreekt in een belangwekkend artikel het ‘grondbeginsel van bijbelvertalen’.²⁰⁵ Hij onderscheidt in de geschiedenis twee verschillende vertaallijnen. De ene lijn loopt van Hiëronymus via Luther naar de dynamisch-equivalente vertaalmethode. Deze lijn is samen te vatten met het grondbeginsel van Hiëronymus: “Quod intellegibamus expressimus sensuum potius veritatem quam verborum interdum ordinem conservantes.”²⁰⁶ Luther heeft deze benadering gevolgd, maar doorheen heel Luthers werk is de nadruk te vinden op zijn lijfspreuk: ‘Was Christum treibet’. Zowel bij Luther als bij Hiëronymus was sprake van het ‘ubi est mysterium’, en daardoor vertaalden ze soms terughoudend, letterlijk, wanneer ze dit ‘mysterium’ vermoedden.

²⁰⁵ F.H. Breukelman en B.P.M. Hemelsoet, ‘Van “Nieuwe Vertaling” naar “Groot Nieuws”’: Over het grondbeginsel van bijbelvertalen’, *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 6 (Kampen: Kok, 1988).

²⁰⁶ Breukelman geeft hier geen vertaling. In een andere versie van het artikel geeft hij wel een vertaling: “Wat we begrepen, hebben we tot uitdrukking gebracht waarbij we liever de waarheid van de betekenissen dan soms de (volg)orde van de woorden behielden.” F.H. Breukelman, ‘De kerkvader Hiëronymus en het grondbeginsel van bijbelvertaling of: “De optimo genere interpretandi”’, over de beste wijze van (bijbel)vertalen’, <http://members.lycos.nl/Breukelm/Hieronimus.pdf>, p.3. Dit artikel is nooit in deze vorm gepubliceerd maar vormt een compilatie van verschillende bladen die in de nalatenschap van Breukelman zijn aangetroffen. Het is bewerkt door de stichting Breukelman. Een deel ervan komt overeen met het artikel: Breukelman en Hemelsoet, ‘Van “Nieuwe Vertaling” naar “Groot Nieuws”’.

Deze terughoudendheid is bij de Groot Nieuws Vertaling geheel en al verdwenen, en daarom mag de kerk volgens Breukelman niet positief over deze vertaling oordelen, omdat ze zich dan kerkhistorisch en confessioneel blameert.²⁰⁷ Tegenover deze tendens in de geschiedenis stelt Breukelman de lijn van mannen als Gomarus en Baudartius²⁰⁸ en van Buber en Rosenzweig. In verband hiermee doet Breukelman de volgende uitspraak:

“Wanneer wij nu Bubers omschrijving van het door hem toegepaste grondbeginsel van bijbelvertaling met de instructie van de vaders van Dordt vergelijken, en dan tevens zijn *Verdeutschung der Schrift* met de Staten-Vertaling, dan moeten wij zeggen, dat wij in de Staten-Vertaling met een zeventiende eeuwse nederlandse Buber-Rosenzweig te maken hebben en in de *Verdeutschung der Schrift* van Buber-Rosenzweig met een perfecte moderne duitse Staten-Vertaling.”²⁰⁹

Uit dit citaat blijkt dat Breukelman de Statenvertaling en de Verdeutschung principieel op één lijn stelt. De verschillen tussen beide zijn niet principieel maar accidenteel, berustend op de evidente verschillen in taal, land en tijd. Op deze manier sluit Breukelman weliswaar niet aan bij de ene belangrijke stroom in de traditie (van Hiëronymus en Luther), maar kan zijn gedachtegoed, dat sterk leunt op het werk van Buber en Rosenzweig, wel verbonden worden met de andere belangrijke stroom in de traditie.

De overeenkomst tussen de traditie van de Statenvertaling en het werk van Buber en Rosenzweig ziet Buber in het streven van beide om zo dicht mogelijk te blijven bij de oorspronkelijke tekst. Het Nederlandse “getrouwelijk overgezet” komt overeen met het Duitse “so getreu wiederzugeben”.²¹⁰ Dit ‘getrouwelijk overzetten’ wordt door Breukelman theologisch gelegitimeerd. Hij ziet namelijk bij de gereformeerden een nadruk op het Woord, omdat God zich heeft willen openbaren aan de mens in het medium van de Schrift. De gereformeerden zetten in bij het goddelijk initiatief en gaan zo van de Godskennis naar de zelfkennis. In de lutherse traditie daarentegen zet men in bij de ‘Selbsterkenntnis’ van de mens om zo naar de ‘Godserkenntnis’ toe te werken. Daarom kent de Lutherse theologie een continue neiging tot antropologisering.

Deze kritiekloze aansluiting van Buber en Rosenzweig bij de traditie van de Statenvertalers is interessant, maar niet zonder problemen. Breukelman negeert de Joodse achtergrond en traditie van Buber volkomen, terwijl dit gegeven zeer wezenlijk is. Buber was een Jood en geen christen, en het is niet passend om Buber zonder kritische en methodologische reflectie in te passen in een christelijk dogmatisch kader. Als dit feit in rekening wordt genomen, zal men voorzichtiger moeten zijn met een gemeenschappelijke achtergrond voor beide vast te stellen. Een andere kanttekening betreft de gemakkelijke aansluiting van Barth bij de gereformeerde theologie. Een fundamenteel verschil tussen beide vormt de eenvoudige versus de tweevoudige godskennis.²¹¹

²⁰⁷ Breukelman en Hemelsoet, ‘Van “Nieuwe Vertaling” naar “Groot Nieuws”’, p.20.

²⁰⁸ Zij waren (belangrijke) medewerkers aan de Statenvertaling.

²⁰⁹ Breukelman en Hemelsoet, ‘Van “Nieuwe Vertaling” naar “Groot Nieuws”’, p.12.

²¹⁰ Breukelman haalt de grondbeginselen aan van zowel de Statenvertalers als van Buber en Rosenzweig. Deze zijn al eerder in deze scriptie genoemd. Het grondbeginsel van de Statenvertalers dat door Breukelman aangehaald wordt is het eerste punt van de opdracht van de Dordtse synode, zie hoofdstuk 4 onder ‘synode van Dordrecht’. Het principe van Buber en Rosenzweig is aangehaald in het eerste hoofdstuk onder ‘M. Buber (1878-1965) en F. Rosenzweig (1886-1929)’.

²¹¹ Zie het tweede hoofdstuk de paragraaf ‘Bijbelse Theologie’ onder ‘Simplex cognitio Dei’.

Van der Louw heeft een belangwekkend artikel geschreven, waarin hij de vertaaltheoretische achtergrond van de Statenvertaling contrasteert met de achtergrond van de Verdeutschung van Buber en Rosenzweig.²¹² Beide vertalingen worden ‘letterlijk’ genoemd, maar er zijn verschillende dimensies aan het begrip letterlijk te onderscheiden, namelijk:

1. “Handhaving van woordsoorten (zelfstandig naamwoord met zelfstandig naamwoord weergeven, enz.)
2. Handhaving van woordvolgorde
3. Handhaving van het aantal woorden (kwantitatieve representatie, ‘één op één’)
4. Stereotypering (ook wel concordant vertalen genoemd).”²¹³

Het is hierbij belangrijk om in het oog te houden dat ‘letterlijkheid’ een dimensie is die zich richt op de vorm van de tekst, en niet primair op de inhoud. Bij gelijkblijvende vorm kan de inhoud van de vertaling een vertekening vertonen ten opzichte van het origineel. Geen enkele vertaling kan geheel aan deze vier criteria voldoen omdat een vertaling altijd een minimaal gewenste begrijpelijkheid moet bezitten. Daarom maken vertalers impliciet of expliciet een keuze voor de rangorde van de dimensies. De auteur vergelijkt de keuzes van de Statenvertalers en Buber en Rosenzweig. De rangorde bij beide is als volgt:

Buber en Rosenzweig:

1. Stereotypering
2. Handhaving woordvolgorde
3. Handhaving woordsoorten
4. Handhaving aantal woorden

Statenvertaling

1. Handhaving aantal woorden
2. Handhaving woordsoorten
3. Handhaving woordvolgorde
4. Stereotypering

Het is zeer opmerkelijk dat de prioriteiten van Buber en Rosenzweig de exacte omkering zijn van die van de Statenvertaling. Dit houdt in dat Buber en Rosenzweig hun grootste nadruk legden op het concordant vertalen, terwijl dit voor de Statenvertalers minder belangrijk werd geacht. Buber en Rosenzweigs nadruk op de stereotypering komt voort uit hun principe van de ‘Leitwortstil’ dat zij op veel plaatsen voorrang gaven boven andere principes. De nadruk ligt op het consistent weergeven van de wortels van de Hebreeuwse woorden, meer nog dan op de woorden zelf. Buber en Rosenzweig gaan verder dan de Statenvertalers bij de handhaving van de woordvolgorde, omdat zij binnen één zinsdeel meestal wel de Hebreeuwse woordvolgorde aanhouden. Ten derde handhaven ze vaak de woordsoorten, maar minder consequent dan de Statenvertalers. Aan kwantitatieve representatie tenslotte is minder aandacht gegeven. Veelvuldig worden voegwoorden weggelaten en dit resulteert in maximale openheid voor de lezer.

De Statenvertalers focusten zich voornamelijk op de handhaving van het aantal woorden, terwijl dit bij Buber en Rosenzweig onderaan de prioriteitenlijst staat. De Statenvertalers wilden niets aan Gods Woord toedoen of afdoen²¹⁴ en dit ‘toedoen of afdoen’ werd controleerbaar in de representatie van elk Hebreeuws of Grieks woord met een Nederlands woord. Handhaving van woordsoorten is een logisch gevolg van deze

²¹² Th.A.W. van der Louw, ‘Vertalen volgens de Duitse romantiek (Schleiermacher, Buber) en soorten letterlijkheid’, in: *Kerk en Theologie* 57/1 (2006) p.59-79.

²¹³ Van der Louw, ‘Vertalen volgens de Duitse romantiek’, p.72.

²¹⁴ Openbaring 22:18-19: “Want ik betuig aan een iegelijk, die de woorden der profetie dezes boeks hoort: Indien iemand tot deze dingen toedoet, God zal hem toedoen de plagen, die in dit boek geschreven zijn. En indien iemand afdoet van de woorden des boeks dezer profetie, God zal zijn deel afdoen uit het boek des levens, en uit de heilige stad, en uit hetgeen in dit boek geschreven is.”

Mattheüs 5:18: “Want voorwaar zeg Ik u: Totdat de hemel en de aarde voorbijgaan, zal er niet één jota noch één tittel van de wet voorbijgaan, totdat het alles zal zijn geschied.” Vertaling: Statenvertaling.

strategie: omzetting van woordsoorten in een andere categorie leidt vaak tot het veranderen van het aantal woorden. In de derde plaats worden de woord- en zinsvolgorde gehandhaafd. Concreet houdt dit in dat op het niveau van de hoofd- en bijzinnen de volgorde aangepast is aan het Nederlands, maar op het niveau van de zinsdelen onderling het Hebreeuws of Grieks volgt. De Statenvertalers vertaalden vaak concordant, maar een snelle raadpleging van de concordantie van Trommius laat zien dat veel Griekse of Hebreeuwse woorden met meerdere Nederlandse woorden zijn weergegeven. Concluderend kan gezegd worden dat de Statenvertalers vooral inhoud probeerden te vertalen, terwijl Buber en Rosenzweig meer aandacht gaven aan de vorm. Buber en Rosenzweig hebben dan ook meer vormkenmerken in hun vertaling verdisconteerd dan hier behandeld zijn. De vertaaltheoretische achtergronden van de behandelde vertalingen zijn zeer verschillend. Hierdoor is het niet verwonderlijk dat er ook in de weergave van ‘letterlijkheid’ grote verschillen zijn.

J. van Bruggen

In zijn boek uit 1975, *de toekomst van de Bijbelvertaling*²¹⁵, bespreekt Van Bruggen ook de verhouding tussen de Statenvertaling en de idiolecte vertaalmethode. Hij ziet een verschil tussen de uitgangspunten van de Statenvertalers en degenen die idiolect vertalen. De Statenvertalers vertaalden op een letterlijke manier zodat de bijbellezers de vertalers konden controleren. Ook moesten de vertalers voorzichtig zijn in het afwijken van de grondtekst. Bovendien zagen ze de noodzaak om de Bijbel door Gods Geest naar wezen en inhoud te verstaan en te eerbiedigen. Van Bruggen meent dat dit in tegenstelling is tot de idiolecte vertaalmethode. Volgens hem hebben de idiolecte vertalers een eigen taalbeschouwing en vertalen zij op deze manier omdat zij een eigen inhoud toekennen aan de Hebreeuwse taalvormen.

Naar mijn idee is op de beschrijving van zowel de Statenvertalers als van de idiolecte vertalers wel wat af te dingen. Van Bruggen brengt slechts weinig factoren in rekening en de factoren die hij wel bespreekt plaatst hij sterk tegenover elkaar. Hij gaat uit van een tegenstelling tussen een vertaling op grond van talenkennis en met “door de Geest geschonken inzicht in de Schriften” en een vertaling op grond van een bepaalde taalbeschouwing. Deze tegenstelling is als onjuist gekwalificeerd door F.J. Hoogewoud.²¹⁶ Dit in navolging van M.J. Mulder, die in twee artikelen in het Gereformeerd Weekblad op het boek van Van Bruggen reageert.²¹⁷

Conclusie

De verschillen tussen Breukelman en Van der Louw zijn opmerkelijk. Breukelman doet een verstrekkende claim als hij schrijft dat Buber en Rosenzweig en de Statenvertaling in wezen hetzelfde zijn. Gezien de diepgravende analyse van Van der Louw lijkt me niet dat dit volgehouden kan worden. Hij heeft mijns inziens overtuigend aangetoond dat er grote inhoudelijke verschillen bestaan tussen beide, die niet te reduceren zijn tot verschillen in tijd, taal en land. Van Bruggen heeft zich ook gemengd in de discussie, maar, anders dan Van der Louw, zijn zijn beschouwingen te generaliserend en te weinig uitgewerkt om veel bij te kunnen dragen aan deze discussie.

²¹⁵ J. van Bruggen, *De toekomst van de bijbelvertaling* (Amsterdam: Ton Bolland, 1975).

²¹⁶ F.J. Hoogewoud, ‘Stap voor stap. Een kroniek bij “Een vertaling om voor te lezen” (NKG/KBS)’, in: K.A. Deurloo (ed.), *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 1 (Kampen:Kok, 1980) p.108.

²¹⁷ M.J. Mulder, ‘Bijbelvertalen, door wie en voor wie?’, *Gereformeerd Weekblad* 31 (5 en 12 dec. 1975) p.121-122; p.129-130.

Overeenkomsten

De overeenkomsten tussen de ‘Amsterdamse School’ en een gereformeerde vertaalopvatting worden nu besproken. Uit eerdere hoofdstukken is duidelijk geworden dat noch de ‘Amsterdamse School’, noch de gereformeerden een monolithisch blok vormen. Daarom wordt hier uitgegaan van de hoofdstroom van wat onder de ‘Amsterdamse School’ gerekend wordt en wordt de gereformeerde opvatting genomen als de derde stroming zoals gedefinieerd in hoofdstuk 4 onder het kopje ‘latere ontwikkelingen’.

De overeenkomsten zijn in drie hoofdblokken onder te brengen. Omdat de overeenkomsten nooit één op één kunnen zijn, gezien de veelomvattendheid van de verschillen, wordt hier ook aandacht geschonken aan nuanceverschillen binnen de overeenkomsten. Het valt misschien op dat ‘letterlijkheid’ onder ‘verschillen’ wordt besproken in plaats van onder ‘overeenkomsten’. Op het eerste gezicht lijkt ‘letterlijkheid’ inderdaad iets te zijn wat beide benaderingen bindt, maar doorheen deze scriptie is gebleken dat er zodanige verschillen zijn tussen zowel de uitvoering als de conceptuele achtergrond dat besloten is voor de behandeling onder ‘verschillen’.

Theologie vóór vertalen

Beide hebben de overtuiging dat theologie vooraf gaat aan het vertalen. Het is niet mogelijk om een vertaling te produceren zonder dat daarin theologische vooronderstellingen van de vertaler meeklinken. Daarom is het zaak dat de vertalers zich zo veel mogelijk bewust zijn van deze theologische opvattingen, zodat ze er op een kritische manier mee om kunnen gaan. Als vertalers hun theologische betrokkenheid ontkennen, dan zal hun theologie als het ware ‘ondergronds’ mee gaan spelen in de vertaling.

Deze constatering houdt niet in dat een vooraf vastgestelde theologie het primaat heeft over de vertaling. Beide benadrukken de ‘overmacht’ van het Woord: een theologie moet zich altijd kunnen laten corrigeren door de bijbelse tekst zelf. Uit de gegevens van de teksten zelf wordt een theologie opgebouwd, zodat er altijd sprake is van een heilzame wisselwerking. Een vertaling kan en mag nooit gebruikt worden om bepaalde theologische opvattingen te legitimeren, tenzij deze expliciet door de tekst gedragen worden.

Eenheid van de Schrift

Zowel de ‘Amsterdamse School’ als de gereformeerden nemen hun uitgangspunt in de eenheid van de Schrift. Dit houdt in dat beide het vertrouwen hebben dat de Schrift het globaal gezien over dezelfde zaak heeft. De Schrift wordt niet gezien als een bundel met separate onderdelen die ook anders samen hadden kunnen worden gevoegd. Er valt daardoor een bepaalde hoofdlijn en een zekere ordening in de Schrift te ontdekken. De consequentie van deze opvatting is dat er ook een zekere eenheid in het vertalen mogelijk is. Hoewel het bevestigen van de eenheid van de Schrift evident lijkt, is dat het zeker niet. In deze vaststelling bevindt zich namelijk al een afgrenzing richting andere opvattingen.

Over de oorzaak van de eenheid wordt verschillend gedacht. De gereformeerden zien de eenheid primair als veroorzaakt door de inspiratie en leiding van de Heilige Geest. Deze heeft de Bijbelschrijvers geïnspireerd en heeft ook gewaakt over de inhoud en coherentie van de Schrift. De ‘Amsterdamse School’ localiseert de eenheid in het werk van de Redactor. In aansluiting bij Buber rekent men met het ‘Redactor Rabbenu’: de Redactor is onze leermeester. De Redactor heeft een eenheid gemaakt van teksten die

tevoreen een meer fragmentarisch karakter hadden. Onderzoek naar de teksten in het stadium vóór de Redactor is mogelijk en hier wordt frequent onderzoek naar gedaan binnen de historisch-kritische methode. Toch concentreert de ‘Amsterdamse School’ zich voornamelijk op de tekst zoals die nu tot onze beschikking is.

Het erkennen van de eenheid van de Schrift hangt samen met de bevestiging van het ‘sola scriptura’. Zowel de gereformeerden als de ‘Amsterdamse School’ willen in de traditie van het ‘sola scriptura’ staan. Toch zijn er verschillen waar te nemen in de manier waarop deze sola wordt uitgewerkt. Bij de gereformeerden is een polemische, dogmatische en kerkelijke spits te onderscheiden. Het ‘sola scriptura’ is in haar historische context geformuleerd als een afbakening tegen de Roomse traditie. De Rooms-Katholieke kerk baseerde zich immers op de Schrift en op de traditie, maar de Reformatie brak hier krachtadig mee. Ook wordt de Schrift gezien als de enige basis waarop de instellingen en leer van de kerk gebaseerd dienen te zijn. De ‘Amsterdamse School’ ziet in het ‘sola scriptura’ vooral een epistemologisch beginsel. God heeft zich geopenbaard in Jezus Christus en die openbaring is weergegeven in de Schrift. De Schrift en alleen de Schrift vormt dan ook het uitgangspunt voor de bijbelse theologie. Het ‘sola scriptura’ heeft ook een polemische spits omdat impliciet uitgaat van de ‘simplex cognitio Dei’ en geen ruimte laat voor godskennis vanuit de natuur.

‘Het luistert nauw’

Deze overeenkomst heeft niet zozeer met een inhoudelijk vertaalkenmerk te maken, maar beschrijft meer een attitude. De titel van dit kopje is ontleend aan het boek dat K.A. Deurloo en N. ter Linden samen hebben geschreven in reactie op de Nieuwe Bijbelvertaling.²¹⁸ Het boek is één groot pleidooi voor de stelling dat het in de zaak van de Bijbelvertaling er op aan komt: het luistert nauw. De Bijbelvertaling legt immers getuigenis af van het spreken van God zoals dat opgetekend is in de Schrift. Het vervormen van dit spreken is een ernstige zaak en moet tot alle prijs voorkomen worden. Een zelfde gevoel is merkbaar onder de gereformeerden. Ook zij zien het immense belang en verantwoordelijkheid van het vertalen van de Bijbel. Een resultaat van deze houding is een intense betrokkenheid op de zaak van de Bijbelvertaling. Van beide kanten zijn veel publicaties verschenen over dit onderwerp.²¹⁹ Een polemische houding voert ook voort uit deze betrokkenheid. Als het inderdaad nauw luistert, dan doet het er toe als er afgeweken wordt van de norm en zal er ook tegen een afwijking gewaarschuwd moeten worden. Er hebben inderdaad vanuit ‘Amsterdam’ steeds waarschuwend geluiden geklonken tegen de NBG-51, de Groot Nieuws Bijbel en de Nieuwe Bijbelvertaling.

Het feit dat het zowel de ‘Amsterdamse School’ als de gereformeerden zich sterk maken voor extreme zorgvuldigheid bij het vertalen wil niet zeggen dat andere vertalingen hier geen aandacht voor hebben. Het vertaalproces van de NBV is tot in detail uitgedacht en de tekst is door veel verschillende correctieronden gegaan. Toch is er een verschil. Bij de NBV ligt de nadruk sterk op de overdracht: belangrijk is dat de boodschap goed overkomt bij de hoorders en lezers. Van ‘Amsterdamse’ en gereformeerde zijde wordt er op gewezen dat er bij deze nadruk op overdracht van de NBV ook veel verloren is gegaan op het niveau van de gevende talen.

Het doel van de NBV is dus het vertalen van de Bijbel in goed en natuurlijk Nederlands en de NBV zet daarbij alle kaarten op de overdracht. Zowel de

²¹⁸ K.A. Deurloo en N. ter Linden, *Het luistert nauw* (Amsterdam: Van Gennep, 2008).

²¹⁹ In feite is deze intense betrokkenheid een mogelijkheidsvoorwaarde voor deze thesis. Zonder de literatuur die van beide zijden beschikbaar was zou het schrijven van deze thesis gehinderd worden door gebrek aan materiaal.

gereformeerden als de ‘Amsterdamse School’ doen dit niet. De oorspronkelijke tekst bevat namelijk een ‘vreemde’ boodschap: een boodschap van de Andere kant. Daardoor kan een vertaler zelf nooit de echte ‘vertaalslag’ maken en is het doel het zo zorgvuldig mogelijk doorgeven van de ‘eigenheid van het bijbelse spreken’.²²⁰

Conclusie

In vergelijking met de behandeling van de verschillen, worden er slechts weinig overeenkomsten behandeld: drie tegen zes. Een verklaring hiervoor vormt de aard van de eerste overeenkomst: de diepe overtuiging van beide dat theologie aan het vertalen vooraf gaat. De theologie drukt dan ook een onderscheidend stempel op beide vertaaltradities en juist uit deze eerste formele overeenkomst vloeien veel materiële verschillen voort. De eenheid van de Schrift is wel een materiële overeenkomst en is ook een overeenkomst in theologie. Wel blijkt dat over de oorzaak van de eenheid verschillend wordt gedacht. De laatste overeenkomst beschrijft een attitude die bij beide te vinden is. In deze houding en achterliggende oorzaken schermen zij zich af tegen bijvoorbeeld de NBV.

Verschillen

Onder dit kopje worden de meest fundamentele verschillen tussen de gereformeerde vertaalopvatting en de ‘Amsterdamse School’ besproken. De eerste drie onderwerpen zijn algemene issues waar verschillen tussen beide opvattingen zichtbaar worden. Bij de laatste drie kopjes gaat het om een expliciete tegenstelling en is dat ook zichtbaar in het onderwerp.

Letterlijkheid

Het besproken artikel van Van der Louw toont aan dat er verschillende niveaus van letterlijkheid zijn en dat de wijze waarop Buber en Rosenzweig hun letterlijkheid vormgeven precies het tegenovergestelde is van de Statenvertaling. Verder onderzoek zal moeten aantonen of dit ook het geval is bij de ‘Amsterdamse School’.²²¹ Gezien de heterogeniteit binnen deze beweging kan niet verondersteld worden dat de nadruk die de individuele vertalers leggen voor elke vertaling hetzelfde is. In ieder geval zijn de vertalers binnen de ‘Amsterdamse School’ duidelijk geïnspireerd door Buber en Rosenzweig, dus een zekere mate van invloed kan verondersteld worden.

De redenen waarom ‘letterlijk’²²² vertaald wordt komen deels overeen en zijn deels verschillend. Deurloo sluit nadrukkelijk aan bij de Statenvertalers wanneer hij zegt: “Hebreeuws en Grieks zijn de spreekwijzen van de Heilige Geest.”²²³ Wanneer de Heilige Geest inderdaad in en door het Hebreeuws en Grieks heeft gesproken, dan moet er een grote zorgvuldigheid betracht worden bij het vertalen. De nadruk zal hierbij meer komen te liggen op de gevende taal in plaats van op de ontvangende taal. Een andere

²²⁰ G.D. Kamphuis, ‘Een diep besef van de verstaanskloof’, in: H.J. Lam en P.J. Vergunst (eds.), *Kanttekeningen bij de Nieuwe Bijbelvertaling* (Heerenveen: Groen, 2002) p.51.

²²¹ Als er verder onderzoek naar dit onderwerp gedaan wordt, zal er ook aandacht besteed moeten worden aan een bruikbare methodologie. Mijns inziens geeft Van der Louw te weinig rekenschap van de gevolge methode waartoe hij tot deze conclusies is gekomen.

²²² In navolging van het artikel van van der Louw wordt hier het woord ‘letterlijk’ gebruikt. Toch kleven er veel bezwaren aan een onkritisch gebruik van dit woord. Daarom wordt het ook in dit gedeelte tussen aanhalingstekens geplaatst.

²²³ B. Tramper, ‘kleurpotloodjes naast de Bijbel’, artikel in *Reformatorisch Dagblad*, 18 april 2008. Het is interessant om te zien dat Deurloo juist in het *Reformatorisch Dagblad* de aansluiting zoekt bij de gereformeerde positie.

reden die de Statenvertalers aanvoerden voor het ‘letterlijk’ vertalen is dat hun vertaling een degelijke basis moest vormen om ketterse opvattingen te bestrijden. Wanneer de vertaling degelijk, betrouwbaar en dicht bij het origineel zou liggen, dan zouden op basis van de vertaling afwijkende leerstellingen afgewezen kunnen worden. Deze reden ontbreekt bij de vertegenwoordigers van de ‘Amsterdamse School’ ten enenmale. Zij voeren wel andere redenen aan voor het ‘letterlijk’ vertalen. De herkenning van de motiefwoorden is belangrijk evenals de samenhang tussen vorm en inhoud.²²⁴

Vorm en inhoud

Een kerngegeven binnen de ‘Amsterdamse School’ is de onverbreekelijke verbinding tussen de vorm en inhoud van een gegeven tekst. Het wat en het hoe van een tekst staan in een onverbreekelijk verbond. Deze verbinding is uitgewerkt in hoofdstuk 2 en werd bevestigd door het onderzoek in hoofdstuk 3. In dat hoofdstuk werd duidelijk dat de verbinding tussen vorm en inhoud tot uitdrukking komt op meerdere niveaus van de tekst en dat met name het niveau van de paratext hierbij belangrijk is.

De hedendaagse gereformeerde stroming is niet onbekend met het debat over vorm en inhoud zoals dat gevoerd werd rondom de NBV. Toch wordt het nergens gethematiserd als een punt dat waardevol is voor vertalen voor gereformeerd Nederland. Integendeel, G. van den Brink is kritisch naar de verbinding tussen vorm en inhoud zoals vormgegeven in de NBV. Hij legt namelijk een verbinding tussen de structuralistische taal filosofie van F. de Saussure (1875-1913) en de vertaalopvatting van de NBV. Van den Brink verwijst naar een uitspraak in ‘Werk in Uitvoering’: “[...] de in de linguïstiek algemeen aanvaarde opvatting dat het taalteken niet rechtstreeks naar de buitentalige werkelijkheid verwijst, maar een niet-scheidbare combinatie is van vorm en betekenis”.²²⁵ Volgens Van den Brink is deze opvatting niet algemeen aanvaard in de linguïstiek maar gaat zij vooral terug op de Saussure. Volgens hem moet deze schatplichtigheid kritisch besproken worden.

Uiteraard is de verbinding tussen de opvatting van de NBV over vorm en inhoud met de ‘Amsterdamse School’ niet zomaar te maken. De ‘Amsterdamse School’ legt de nadruk op Buber en Rosenzweig met hun continue pleidooi om vorm en inhoud als ongescheiden te benaderen. Interessant is dat het gedachtegoed van de Saussure toch, zonder zijn naam te noemen, op de achtergrond meespeelt. R. Zuurmond schrijft, nadat hij betoogt heeft dat betekenis geen Platoonse categorie is: “De betekenis van een woord in de taal wordt derhalve tenslotte bepaald door de relatie tot alle andere woorden van die taal.”²²⁶ In de voetnoot vervolgens schrijft hij: “Dat geldt syntagmatisch (t.a.v. de opeenvolgende woorden in een zin) zowel als paradigmatisch (t.a.v. de in een zin niet uitgesproken associaties.”²²⁷ Het onderscheid tussen een syntagmatische en paradigmatische as is een onderscheid dat gemaakt werd door de Saussure. Ook het idee dat betekenis gevonden wordt in de relatie tot andere taaltekens is een opvatting van de Saussure. N. van Velzen benoemt expliciet de invloed van het

²²⁴ Deze redenen worden hier niet verder uitgewerkt omdat ze verder besproken worden onder de kopjes ‘vorm en inhoud’ en ‘motiefwoorden versus Loca Probandia’.

²²⁵ S.J. Noorda en P.C. Beentjes, *Werk in uitvoering: Eerste deelluitgaven van de [Nieuwe Bijbelvertaling], Ester, Prediker, Jona, Judit, Handelingen, met verantwoording en toelichting* (Haarlem: Nederlands Bijbelgenootschap; 's Hertogenbosch: Katholieke Bijbelstichting) p.212.

²²⁶ R. Zuurmond, ‘Goed vertalen; wat bij een gesprek over bijbelvertaling ter sprake kan komen’, in: A. van Nieuwpoort en R. Zuurmond (eds.), *De beproeving: over de nieuwe bijbelvertaling* (Om het levende woord 15; Kampen: Kok, 2005) p.33. Cursivering in origineel.

²²⁷ Zuurmond, ‘Goed vertalen; wat bij een gesprek over bijbelvertaling ter sprake kan komen’, p.62.

structuralisme op de literatuurwetenschappelijke analyses van de ‘Amsterdamse School’.²²⁸

In het algemeen kan gesteld worden dat de gereformeerden terughoudend zijn om in hun gedachtegoed een verbinding aan te gaan met een seculiere filosofie. In navolging van Miskotte is de ‘Amsterdamse School’ hier minder terughoudend. Een verbinding met de erfenis van de Saussure en het structuralisme is dus zeker een mogelijkheid. Toch vervalt de ‘Amsterdamse School’ niet tot compleet relativisme.²²⁹ Hoewel de nadruk in deze citaten vooral valt op de binnentekstuele werkelijkheid, houdt dit geen ontkenning in van de buitentekstuele werkelijkheid.²³⁰ Een groot verschil tussen de ‘Amsterdamse School’ en de gereformeerde opvatting is wel in hoeverre de binnentekstuele werkelijkheid gethematiseerd wordt en een eigen bestaansrecht wordt gegeven.²³¹

Historiciteit

Hoofdstuk 3 heeft in de analyse van psalm 114 aangetoond dat een belangrijk verschil tussen de NBG-51 en de vertaling van Deurloo de historiserende versus een actualiserende vertaling is. Het ligt voor de hand dat de Statenvertalers ook in vers 5 en 6 voor een historiserende weergave hebben gekozen. Dit is inderdaad het geval: “5. Wat was u, gij zee! dat gij vloodt? gij Jordaan! dat gij achterwaarts keerdet? 6. Gij bergen, dat gij opsprongt als rammen? gij heuvelen, als lammeren?” Het “Wat heb je?” van Deurloo staat in duidelijk contrast met het “Wat was u?” van de Statenvertaling. Van der Louw schrijft over de Statenvertalers: “Dat zij de Heilige Schrift letterlijk vertaalden doet vermoeden dat zij haar het meest verwant achtten met het genre van de *historia*.”²³² In de gereformeerde visie is de historiciteit - hoewel niet onomstreden - wel onopgeefbaar. Dit blijkt duidelijk uit een citaat van M.J.Paul: “Deze voorstelling²³³ van Smelik lijkt mij onjuist. De oudtestamentische geschiedschrijving is er wel degelijk op uit om historisch accuraat te zijn. Niet historisch volledig –daarvoor verwijst men te vaak naar andere geschriften – maar wel historisch betrouwbaar. De lezer en hoorder mag het elders controleren.”²³⁴ Ook R. van den Berg, oud-voorzitter van het

²²⁸ Het structuralisme met haar focus op een synchrone benadering heeft ook invloed gehad op het feit dat men ‘in Amsterdam’ de nadruk legt op de eenheid van de Schrift. Het structuralisme gaat immers uit van de eenheid van een literair werk dat ook in die eenheid geanalyseerd wordt. N.C. van Velzen, ‘Literairwetenschappelijke kanttekeningen bij de exegese van de Amsterdamse School’, in: M.J. Paul en N.C. van Velzen, *De Bijbel exegese van de Amsterdamse School* (Amersfoortse Studies 1; Amersfoort: Stichting tot Bevordering van Bijbelgetrouwe Wetenschap, 1988) p.28. Zie verder hoofdstuk 2 onder het kopje ‘literatuurwetenschap’.

²²⁹ Het zou wel als relativisme gezien kunnen worden dat bepaalde stukken uit de Schrift wegvallen als historisch getuigenis.

²³⁰ Deze suggestie heb ik gemaakt op één van mijn eerdere blogs, maar dit is door Deurloo krachtig weersproken (in een persoonlijk gesprek). Ik schreef over de ‘Amsterdamse School’: “De Bijbelse teksten verwijzen slechts naar elkaar, en niet naar een werkelijkheid buiten de teksten.” E.D.Hof, ‘Het luistert nauw: de Nieuwe Bijbelvertaling nader bekeken’, <http://www.nederlandsebijbels.nl/weblog/het-luistert-nauw-de-nieuwe-bijbelvertaling-nader-bekeken>’.

²³¹ Zie ook de behandeling onder het kopje ‘Het geschrevene versus het beschrevene’.

²³² Van der Louw, ‘Vertalen volgens de Duitse romantiek’, p.72.

²³³ M.J. Paul bespreekt hier het volgende artikel van Smelik: K.A.D. Smelik, ‘De Hebreeuwse Bijbel als historische bron’, in: K.A. Deurloo (ed.), *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 8 (Kok: Kampen, 1987) pp.9-22.

²³⁴ M.J. Paul, ‘Theologische kanttekeningen bij de exegese van de “Amsterdamse School”’, in: M.J. Paul en N.C. van Velzen, *De Bijbel exegese van de Amsterdamse School* (Amersfoortse Studies 1; Amersfoort: Stichting tot Bevordering van Bijbelgetrouwe Wetenschap, 1988) p.13.

Confessioneel Gereformeerd Beraad ziet een breekpunt bij de verschillen in opvattingen over historiciteit.²³⁵

Het verschil in opvatting over de historiciteit is duidelijk merkbaar in de verschillen tussen de vertalingen. Het is goed mogelijk dat het geschil over de historiciteit het belangrijkste breekpunt vormt tussen de ‘Amsterdamse School’ en de gereformeerden. Paul komt uiteindelijk tot de conclusie dat de ‘Amsterdamse School’ geen goed alternatief vormt voor de historisch-kritische methode. Hij schrijft: “Wij zullen moeten kiezen voor de benadering van de Bijbel als Woord van God. Aangezien dat Woord gegeven is in historische situaties, zal onze manier van bijbellezen en exegetiseren ook altijd historisch moeten zijn.”²³⁶ Het begrip ‘historiciteit’ mag hier niet onkritisch gebruikt worden. Fundamenteel voor de ‘Amsterdamse School’ is immers een onderscheid tussen ‘Geschichte’ en ‘Historie’. ‘Historie’ wordt gebruikt voor geschiedenis-als-feiten, terwijl ‘Geschichte’ geschiedenis-als-verkondiging aanduidt.

Motiefwoorden versus ‘loci probantia’

Zowel de ‘Amsterdamse School’ als de gereformeerden hechten grote waarde aan de vertaling van sommige woorden. Als bepaalde kernwoorden niet op een juiste manier vertaald zijn, dan wordt dat door beide als erg negatief ervaren. Toch is er een groot verschil in de redenen waarom beide hechten aan een bepaalde weergave. De Statenvertalers zagen in een betrouwbare vertaling een belangrijk middel om de juiste leer te waarborgen en te beschermen tegen ketterijen. Inderdaad werd de Statenvertaling gebruikt om leringen die als niet-orthodox werden beschouwd, te bestrijden. Dit gebeurde door middel van ‘loci probantia’, het aanwijzen van bewijsteksten. Tegenwoordig zullen de gereformeerden niet zomaar meer bewijsteksten gebruiken om een bepaalde opvatting te onderbouwen, maar ook meer de context van een bepaald gedeelte in rekening nemen. Dit neemt niet weg dat de gereformeerden nog steeds op een meer dogmatische manier met de Schrift omgaan. De vertaling van sommige plaatsen blijft essentieel bij het formuleren van bepaalde dogma’s.

De ‘Amsterdamse School’ kent daarentegen geen dogmatische insteek en benadering van de Schrift. Een systematische theologie zal dan ook niet geschreven worden want hun uitgangspunt blijft de bijbelse theologie. De bijbelse theologie fungeert als een soort buffer, als speelveld en als ruimte tussen de Schrift en het dogma. Daarom is er nooit een rechtstreekse verbinding tussen Schrift en dogma mogelijk.²³⁷

Het geschrevene versus het beschrevene

R. Oost stelt in zijn proefschrift over de ‘Amsterdamse’ methode van exegese de vraag: “in hoeverre door de concentratie op het <geschrevene> de vraag naar het <beschrevene>, de geschiedenis, wordt weggedrukt”.²³⁸ Het onderscheid tussen het geschrevene en het beschrevene lijkt zeer essentieel te zijn. Generaliserend kan gesteld worden dat de nadruk binnen de ‘Amsterdamse School’ valt op het ‘geschrevene’. Er is

²³⁵ R. van den Berg, ‘Bekendste leerling Amsterdamse School noemt Bijbel verzameling sprookjes’, artikel in Reformatorisch Dagblad, 17 februari 2001. Hij schrijft: “In feiten, schrijvers, geschiedenis en heilsgeschiedenis was men niet meer geïnteresseerd. Het ging immers om de betekenis van het verhaal voor mensen van deze tijd.” Deze voorstelling van zaken is stellig onjuist en het is jammer dat de ‘Amsterdamse School’ door deze ‘kort door de bocht’ benadering geen recht wordt gedaan.

²³⁶ Paul, ‘Theologische kanttekeningen bij de exegese van de “Amsterdamse School”’, p.19.

²³⁷ Van de vertegenwoordigers van de ‘Amsterdamse School’ heeft R. Reeling Brouwer de meest systematische insteek.

²³⁸ R. Oost, *Omstreden Bijbeluitleg: Aspecten en achtergronden van de hermeneutische discussie rondom de exegese van het Oude Testament in Nederland: Een bijdrage tot gesprek* (Kok: Kampen, 1986) p.94. Puntige haken in het origineel.

veel aandacht voor de woorden zelf en hun onderlinge samenhang. Deze samenhang van woorden wordt overgebracht in de vertaling, en voor zover het mogelijk is inclusief de kenmerken van deze samenhang: namelijk de stijlkenmerken. Het gaat te ver om te stellen dat hierdoor geen aandacht is voor het beschrevene, maar er is wel een zekere tendens op te merken richting het beschrevene.

Aan de andere kant lijken de gereformeerden de meeste nadruk te hebben gelegd op het beschrevene: de inhoud. Dit valt op te maken uit de kanttekeningen: deze bieden frequent een andere mogelijke vertaling aan vanwege een andere mogelijke betekenis. Bovendien doen de Statenvertalers weinig moeite om de stijlkenmerken van het origineel in de vertaling te verdisconteren. Er zijn niet of nauwelijks pogingen gedaan om stijlkenmerken zoals alliteraties of woordspelingen zichtbaar te maken of te compenseren.²³⁹ In hoofdstuk 4 zijn de hedendaagse gereformeerde vertaalprincipes genoemd en de eisen van predikanten waaraan een vertaling zou moeten voldoen. In geen van beide lijsten was een opmerking te vinden over het behouden van Hebreeuwse en Griekse stijlkenmerken.

Definitief versus tijdelijk

Als laatste tegenstelling kan de balans tussen het definitieve versus het tijdelijke karakter van een vertaling genoemd worden. Deurloo heeft herhaaldelijk uitgesproken: “Wij vertalen niet voor de eeuwigheid.”²⁴⁰ Vertalen heeft per definitie een voorlopig karakter en staat open voor verbetering. Deze houding is in tegenstelling tot de meer ‘canoniserende’ houding van de gereformeerden. De Statenvertaling is gepubliceerd in 1637 en wordt nu na ruim 350 jaar nog steeds (zij het in gemoderniseerde vorm) gebruikt. Ook al hebben de Statenvertalers vaak in de kanttekeningen een alternatieve vertaling aangeboden, toch is in de loop der tijd weinig ruimte gegeven voor een andere vertaling. In zekere zin zijn degenen die op dit moment vast willen houden aan de Statenvertaling conversatiever dan de Statenvertalers zelf.

Conclusie

De verschillen tussen beide vertaalmethodes zijn zowel in de breedte als in de diepte beschreven. In beide dimensies zijn de verschillen aanzienlijk. Hoewel de letterlijkheid oppervlakkig gezien een overeenkomst tussen beide benaderingen is, is door Van der Louw aangetoond dat er toch fundamentele verschillen bestaan. De verbinding tussen vorm en inhoud is ook een wezenlijk punt. De ‘Amsterdamse School’ blijkt hier niet alleen terug te gaan op Buber en Rosenzweig, maar ook op de structuralistische filosofie van de Saussure en op de autonomiebewegingen in de literatuurwetenschap. Tegenover deze verbinding hebben de gereformeerden een kritische houding. Het vraagstuk over vorm en inhoud hangt nauw samen met de kwestie van het geschrevene versus het beschrevene. Hier blijkt de ‘Amsterdamse School’ zich meer te bevinden in de hoek van het beschrevene, terwijl de gereformeerde opvatting alle nadruk legt op het geschrevene. De vraag naar de historiciteit van de bijbelse teksten blijkt een duidelijk breekpunt te zijn. Hoewel dit een theologische vraag is, blijken de gegeven antwoorden duidelijk terug te vinden in de vertaling, zoals in hoofdstuk 3 is aangetoond. Voor de gereformeerden is de historiciteit van de bijbelse verhalen onopgeefbaar, terwijl voor de ‘Amsterdamse School’ het onhistorische karakter van de verhalen tot het wezen van het getuigenis behoort. Het verschil tussen motiefwoorden en ‘*loca probantia*’ gaat ook terug op een fundamenteel verschillende benadering van de bijbelse teksten. De laatste

²³⁹ Van der Louw, ‘Vertalen volgens de Duitse romantiek’, p.74.

²⁴⁰ Zie de behandeling van dit punt in hoofdstuk twee onder het kopje: “niet voor de eeuwigheid”.

tegenstelling, namelijk tussen definitief en tijdelijk is niet zozeer theologisch van belang, maar heeft wel praktisch gezien consequenties bij het al dan niet vervaardigen van een nieuwe vertaling.

Conclusie

Deze thesis heeft een antwoord willen geven op de volgende hoofdvraag:

“Wat zijn de verschillen en overeenkomsten tussen de ‘Amsterdamse School’ en de gereformeerde vertaalopvatting met betrekking tot de gebruikte vertaalprincipes en achterliggende theologische inzichten?”

In het eerste hoofdstuk is een overzicht gegeven van de ‘Amsterdamse School’ door haar belangrijkste inspirators en belangrijkste vertegenwoordigers te bespreken. De Joodse hoogleraar J.L. Palache (1886-1944) is een belangrijke inspirator geweest, net als K.Barth, K.H. Miskotte, M. Buber en F. Rosenzweig en F.H. Breukelman. De thuisbasis van de ‘Amsterdamse School’ was lange tijd de Universiteit van Amsterdam, maar na het opheffen van de faculteit Godgeleerdheid is er ruimte gekomen voor een leerstoel bijbelse theologie aan de Vrije Universiteit. Op dit moment zijn K.A. Deurloo, J. Dubbink en P. Oussoren belangrijke vertegenwoordigers. De Societas Hebraica Amstelodamensis, Dirk Monshouwerstichting en de Breukelmanstichting zijn organisaties die de ‘Amsterdamse School’ vertegenwoordigen en gepubliceerd wordt er in de ‘Amsterdamse cahiers voor exegese van de bijbel en zijn tradities’.

Het tweede hoofdstuk heeft de theologische inzichten van de ‘Amsterdamse School’ in de diepte uitgewerkt. In de exegese ligt de nadruk op de tekst in de ‘Letztgestalt’ en wordt de tekst verklaard aan de hand van motiefwoorden. De vooronderstelling hierbij is dat de bijbelse teksten een onhistorisch karakter hebben en dat het handelen van God met Israël een pars pro toto is voor Gods handelen met de gehele aarde. De nadruk op de eenheid, eigenheid en structuur van de tekst is ontleend aan de moderne literatuurwetenschap, met name de zogenoemde ‘autonomiebewegingen’. De exegese en de bijbelse theologie staan in voortdurende wisselwerking met elkaar. Vanuit de exegese worden de contouren van de bijbelse theologie steeds meer zichtbaar, en dit geldt ook omgekeerd. De nadruk ligt op de bijbelse theologie, niet op de systematische theologie. De invloed van Barth is duidelijk zichtbaar in de aandacht voor het ‘simplex cognitio Dei’ en de theorie van de drie gestalten van het Woord. In de bijbelse theologie ligt, in navolging van Breukelman, de nadruk op het onderzoek naar de grondwoorden. Bijbelvertalen binnen de ‘Amsterdamse School’ wordt gekenmerkt door de gedachte dat theologie vooraf gaat aan het vertalen. Gekozen wordt voor de idiolecte vertaalmethode waarbinnen de grondwoorden kunnen functioneren. Door middel van de kolometrische weergave kunnen de teksten weer worden gehoord in plaats van slechts individueel gelezen. In navolging van Buber wordt er geen scheiding gezien tussen vorm en inhoud. Ook is hier de invloed van het structuralisme zichtbaar, dat de teksten ziet als een ‘woordweb’ waarin de woorden zich op een bepaalde manier tot elkaar verhouden. Door een idiolecte vertaling wordt deze verhouding van de woorden tot elkaar behouden.

Kenmerkend voor de ‘Amsterdamse School’ is dat de theologie vooraf gaat aan het vertalen. In het derde hoofdstuk is deze stelling getoetst aan de hand van twee vertalingen: Psalm 114 van de hand van Deurloo en Markus 2 vertaald door D. Monshouwer. Deze zijn vergeleken met de NBG-51. Het is inderdaad gebleken dat de theologie doorwerkt in de vertaling. Dit is onder meer zichtbaar in de manier waarop er met historiciteit in teksten omgegaan wordt: waar de NBG-51 historiserend vertaalde, werd door Deurloo actualiserend vertaald. De verschillen zijn in te delen in drie verschillende niveaus, namelijk de paratext, de grammatica en de woordkeus. Onder

meer door de kolometrische weergave bevinden zich grote verschillen op het niveau van de paratext.

Het vierde hoofdstuk is gewijd aan de gereformeerde vertaalprincipes. De ontstaansgeschiedenis, de vertaalprincipes en de theologie van de Statenvertaling worden onderzocht. De Statenvertalers hadden de opdracht gekregen van de synode van Dordrecht om de Schrift 'zo getrouw mogelijk' over te zetten. Aan deze opdracht hebben zij zich gehouden, hoewel hun gereformeerde theologie duidelijk zichtbaar bleef in de vertaling, met name in de paratext. In de kanttekeningen, opschriften en inleiding is hun theologie duidelijk terug te vinden. Tegenwoordig wordt door sommige gereformeerden vastgehouden aan de Statenvertaling, maar omdat de kloof met het hedendaagse taalgebruik groot is geworden is er een bezinning over vertalen op gang gekomen. Vertaalkenmerken die als onopgeefbaar worden gezien zijn het zo dicht mogelijk aansluiten in de vertaling bij de grondtekst zonder dat de verstaanbaarheid in het geding komt; het weergeven van de godsnaam met HEERE of HERE; het gebruik van hoofdletters wanneer persoonlijke voornaamwoorden naar God verwijzen; het juist weergeven van theologisch gevoelige teksten.

Het vijfde hoofdstuk geeft antwoord op de hoofdvraag, omdat hierin de overeenkomsten en verschillen tussen de 'Amsterdamse School' en de gereformeerde vertaalopvatting gedetailleerd worden behandeld. Als eerste worden verschillende opvattingen van andere wetenschappers over dit onderwerp behandeld. Opvallend is dat Breukelman geen principiële verschil ziet tussen de Statenvertaling en de 'Verdeutschung' van Buber en Rosenzweig. Th.A.W. van der Louw ziet juist grote verschillen op grond naar een onderzoek van 'letterlijk' vertalen bij Statenvertaling en Buber en Rosenzweig. De fundamentele overeenkomst tussen de 'Amsterdamse School' en de gereformeerde vertaalprincipes is dat beide ervan uitgaan dat theologie aan vertalen vooraf gaat. Maar juist dankzij deze overeenkomst zijn de verschillen groot. Omdat theologie door kan werken in de vertaling en de vertaalprincipes, zorgt een groot theologisch verschil ook voor grote verschillen in de vertaalprincipes. Het theologisch verschil is zeker aanzienlijk te noemen. Een overeenkomst is wel dat beide de eenheid van de Schrift bevestigen en deze eenheid ook willen verdisconteren in de vertaling. De basis van de eenheid wordt echter verschillend beargumenteerd. Ook delen beide benaderingen eenzelfde attitude: beide zijn ervan overtuigd dat het 'nauw luistert' bij het vertalen en leggen de nadruk niet zozeer op de overdracht als wel op het zorgvuldig 'overzetten' van de overgeleverde tekst in het Nederlands. De verschillen in vertaalopvatting zijn aanzienlijk en zijn te vinden op veel verschillende niveaus. Zoals door Van der Louw is uitgewerkt, zijn er diepgaande verschillen bij de manier waarop 'letterlijk' wordt vertaald. De eenheid van vorm en inhoud wordt door de 'Amsterdamse School' nadrukkelijk tot een leidraad gemaakt, terwijl het bij de gereformeerden niet wordt gethematiseerd. De verbinding tussen vorm en inhoud gaat terug op Buber en Rosenzweig, maar ook op het structuralisme en de autonomiebewegingen in de literatuurwetenschap. Deze verbinding wordt door de gereformeerden geproblematiseerd. De historiciteit van het bijbels getuigenis vormt een expliciet breekpunt. De actualiserende weergave gecombineerd met onhistorische teksten ligt aan het hart van de Amsterdamse School, terwijl de historiciteit van het bijbels getuigenis voor de gereformeerden onopgeefbaar is. Hiermee hangt ook samen dat de nadruk van de gereformeerden vooral valt op het beschrevene, terwijl de 'Amsterdamse School' zich meer bevindt in de hoek van het geschrevene. De gereformeerden hebben een traditie waarin de 'loca probantia' een belangrijke rol speelden, en ook nu blijft de vertaling van theologisch gevoelige teksten belangrijk. De 'Amsterdamse School'

daarentegen kent niet zo'n systematische insteek maar legt de nadruk op de juiste weergave van de motiefwoorden.

De vraag naar de verschillen en de overeenkomsten tussen beide vertaalprincipes is de vraag naar wat hen bindt en naar wat hen scheidt. De vraag die hierbij opkomt is de volgende: 'is wat hen scheidt groter dan wat hen bindt, of is wat hen bindt groter dan dat hen scheidt?'. Deze vraag is moeilijk door een buitenstaander te beantwoorden, omdat er geen objectief criteria is om het gewicht van de verschillen en overeenkomsten te meten. Wel kunnen beide stromingen deze vraag voor zichzelf beantwoorden. Interessant is het dat het lijkt alsof de 'Amsterdamse' richting hier een andere kant opgaat dan de gereformeerden. Breukelman heeft uitgesproken dat er wat hem betreft principieel geen verschil is tussen de 'Verdeutschung' van Buber en Rosenzweig en de Statenvertaling²⁴¹. De vertaalprincipes van de 'Amsterdamse School' sluiten nauw aan bij de 'Verdeutschung' omdat ze erdoor geïnspireerd zijn. Ook Deurloo sluit in twee interviews in het Reformatorisch Dagblad welbewust aan bij de Gereformeerde Gezindte. Hij ziet zichzelf als 'bijbelgetrouw' in de zin van de bevestiging van het 'sola scriptura' en op grond van zijn adagium "de tekst mag het zeggen"²⁴².

Vanuit de gereformeerde hoek is men echter terughoudender met het uitspreken van overeenkomsten met de 'Amsterdamse School'. Een voorbeeld hiervan vormt M.J. Paul die duidelijk formuleert dat de 'Amsterdamse' benadering in de exegese wat hem betreft geen alternatief kan vormen voor de historisch-kritische methode.²⁴³ Ook R. van den Berg heeft zich kritisch uitgelaten over de 'Amsterdamse School'.²⁴⁴ Toch wordt bijvoorbeeld de Naardense Bijbel veel gelezen en wordt er met veel waardering over gesproken.²⁴⁵

Het is moeilijk om een verklaring te zoeken voor deze verschillen in waardering. Een antwoord zou gezocht kunnen worden in de theologische traditie. De 'Amsterdamse School' wil aan kunnen sluiten bij de hoofdstroom van de protestantse traditie en dit doet ze door een continuüm met de Statenvertaling te veronderstellen. Aan de andere kant hebben de gereformeerden de 'Amsterdamse School' niet nodig omdat zij in hun optiek al in de ononderbroken lijn van de gereformeerde traditie staan.

De vraag of de overeenkomsten of de verschillen zwaarder wegen is in het bovenstaande vanuit een binnenperspectief beantwoord. Toch kan vanuit een buitenperspectief ook een aantal beschouwende opmerkingen gemaakt worden. Allereerst is er de vraag naar het 'sola scriptura'. Zoals aangegeven werd, willen zowel de 'Amsterdamse School' als de gereformeerden binnen deze traditie staan. De vraag is of beide recht doen aan het 'sola scriptura'. De 'Amsterdamse School' neemt het 'sola scriptura' volstrekt serieus als het gaat om de intense concentratie op de bijbelse tekst zelf en hun respect voor het getuigenis van de tekst. Met name Breukelman wil uit de structuur van de teksten een bijbelse theologie opbouwen die in voortdurende

²⁴¹ Aangehaald in het vijfde hoofdstuk onder het kopje 'F.H. Breukelman'.

²⁴² J.M.D. de Heer, 'Stemmen vanaf het schoolplein', artikel in Reformatorisch Dagblad, 9 februari 2001. Zie ook: B. Trammer, 'Kleurpotloodjes naast de Bijbel', artikel in Reformatorisch Dagblad, 18 april 2008.

²⁴³ M.J. Paul, 'Theologische kanttekeningen bij de exegese van de "Amsterdamse School"', in: M.J. Paul en N.C. van Velzen, *De Bijbel-exegese van de Amsterdamse School* (Amersfoortse Studies 1; Amersfoort: Stichting tot Bevordering van Bijbelgetrouwe Wetenschap, 1988) p.18.

²⁴⁴ R. van den Berg, 'Bekendste leerling Amsterdamse School noemt Bijbel verzameling sprookjes', artikel in Reformatorisch Dagblad, 17 februari 2001.

²⁴⁵ Hoewel er binnen de Gereformeerde Gezindte de Naardense Bijbel gewaardeerd wordt, is er weinig kennis van de vertaaltheoretische achtergrond hiervan. Het zou nuttig zijn als voor deze achtergrond meer aandacht zou komen.

wisselwerking met de exegese staat. Hoewel deze benadering in overeenstemming is met het 'sola scriptura', komt de vraag op of er toch niet een ander paradigma tussen de tekst en de interpretatie geschoven wordt. De tekst mag het zeggen, maar de tekst wordt geïnterpreteerd vanuit het standpunt dat de tekst onhistorisch is.²⁴⁶ Het 'sola scriptura' vraagt een concentratie op de teksten zelf, maar functioneert tegelijkertijd ook als een verhindering om te blijven hangen in de teksten, omdat de teksten getuigenis afleggen van de zaak waarop zij betrokken zijn, en die zaak wordt duidelijk uit de andere sola's: 'sola fide', 'sola gratia' en 'solo Christo'. Door de verbinding die gelegd wordt met het structuralisme en met de literatuurwetenschap moet de 'Amsterdamse School' er telkens voor waken dat de concentratie op de teksten en hun woordwereld er niet voor zorgt dat de teksten alleen functioneren binnen de woordwereld maar dat er een opening blijft naar de wereld buiten de teksten. Het 'sola scriptura' kan samen met de andere sola's hier een goede hulp bij vormen.

Ook de gereformeerde thematisering van het 'sola scriptura' is niet zonder problemen. Door de dogmatische en polemische spits die eraan gegeven wordt, kan het gebeuren dat de teksten niet meer in hun eigenheid gelezen worden maar direct in een systematisch raamwerk geïnterpreteerd worden. Hoewel er in deze traditie zeker ruimte moet zijn voor een systematische benadering, zou het 'sola scriptura' meer tot zijn recht komen als dit ook als een leidraad geldt bij het interpreteren van de individuele bijbelse teksten waardoor zij in hun eigenheid gelezen kunnen worden.

Het zojuist behandelde vraagstuk naar de historiciteit heeft ook te maken met de aansluiting van de 'Amsterdamse School' bij de gereformeerde traditie. Hoewel de 'Amsterdamse School' expliciet de overeenkomsten met de gereformeerden benadrukt, rijst de vraag of deze aansluiting niet te optimistisch is. De gereformeerden zelf wijzen op het belangrijke breekpunt dat de historiciteit vormt. Het zou best kunnen zijn dat de 'Amsterdamse School' theologisch gezien afwijkender is van de hoofdstroom binnen de het Nederlands protestantisme dan dat ze zelf zou willen.²⁴⁷

Hoewel deze thesis een antwoord heeft kunnen formuleren op de hoofdvraag, blijft verder onderzoek nodig. De thesis bestond uit een collectie van materiaal dat nog nooit op deze samenhangende manier was samengebracht. Het betreft hier een synthese gemaakt door de schrijfster, die zichzelf niet rekent tot de 'Amsterdamse School'. Daarom zou commentaar en verdere uitwerking vanuit de 'Amsterdamse School' zelf nuttig zijn. Ook zou het behulpzaam zijn om verder onderzoek te doen naar de verschillende niveaus van letterlijkheid zoals aangegeven in het onderzoek van Th.A.W. van der Louw.²⁴⁸ Hij maakt een vergelijking tussen de Statenvertaling en de 'Verdeutschung' van Buber en Rosenzweig. Hierbij is niet geheel duidelijk door welke methode deze vergelijking tot stand is gekomen. Een methodologische bezinning blijft daardoor nodig. Ook zou het interessant zijn om deze vergelijking toe te passen op verschillende vertalingen binnen de 'Amsterdamse School'. Als dit onderzoek uitgevoerd zou worden, dan zouden daar zeker interessante resultaten te verwachten zijn.

²⁴⁶ Dit wil niet zeggen dat de vraag naar de historiciteit niet gebaseerd is op onderzoek van de teksten zelf. Met name J.L. Palache heeft baanbrekend werk verricht in het onderzoek naar het genre van de bijbelse teksten. Veel van de latere 'Amsterdamse' standpunten zijn hierop gebaseerd.

²⁴⁷ Deze gedachte is opgekomen door gesprekken met prof. dr. J. Dubbink. Het is goed om oog te hebben voor het eigen karakter van de 'Amsterdamse School'. Zij vormen geen 'linkse bonders' maar laten een eigen geluid horen.

²⁴⁸ Th.A.W. van der Louw, 'Vertalen volgens de Duitse romantiek (Schleiermacher, Buber) en soorten letterlijkheid', *Kerk en Theologie* 57/1 (2006) p.59-79.

Verder onderzoek dat buiten het bestek van deze thesis valt maar er wel nauw op aansluit kan ook verricht worden op pragmatisch gebied. Deze thesis heeft geen aandacht besteed aan het gebruik van bijbelvertalingen maar heeft de normen beschreven die ten grondslag lagen aan het vertaalwerk. Een belangrijke en bijbelse vraag is ook: ‘begrijp je wat je leest?’²⁴⁹ Zowel de ‘Amsterdamse School’ als de gereformeerden vertalen voor een zeer geoefende lezer. De vraag is of het tegenwoordig terecht is om zulke geoefende lezers te veronderstellen. Het Nederlands Bijbelgenootschap gaat ervan uit dat maar liefst één op de drie Nederlanders moeite heeft om teksten uit de Nieuwe Bijbelvertaling te begrijpen.²⁵⁰ Waarschijnlijk zijn de Statenvertaling en de vertalingen binnen de ‘Amsterdamse School’ nog moeilijker te begrijpen. Wel hebben de gereformeerden meer reden om een geoefend lezerspubliek te veronderstellen omdat velen van jongs af aan geoefend zijn in het begrijpen van de taal van de Statenvertaling. De gereformeerden ervaren dat de kloof tussen hedendaags taalgebruik en de Statenvertaling groter wordt en deze problematiek wordt dan ook op verschillende niveaus doordacht. Een verdere doordenking van de verhouding tussen vertaaltheorie en vertaalpraktijk zou met name voor de ‘Amsterdamse School’ nuttig zijn. Op die manier wordt er voorkomen dat de kloof tussen vertalers en lezers te groot wordt maar kan er juist een vruchtbare wisselwerking tussen beiden ontstaan.

²⁴⁹ Vergelijk Handelingen 8:30.

²⁵⁰S. Mouissie, ‘Eerste teksten van bijbel in gewone taal verschijnen vandaag’, artikel in Nederlands Dagblad, 7 februari 2009.

Bibliografie

- Bakker, N.T., 'Woord vooraf', in: N. Bakker (ed.), *Eén zo'n mannetje: Frans Breukelman en zijn invloed op tijdgenoten* (Kampen: Kok, 2004) pp.298.
- Barth, K., *Kirchliche Dogmatik* (II/2; Zürich: EVZ Verlag, 1959) 898pp.
- Bauer, U.F.W., כל-הדברים האלה *All diese Worte : Impulse zur Schriftauslegung aus Amsterdam : expliziert an der Schilfmeer erzählung in Exodus 13,17 - 14,31* (Europäische Hochschulschriften. Reihe 23; Frankfurt am Main: Lang, 1991) 378pp.
- Beek, M.A., 'Achtergronden van Martin Bubers Bijbelvertaling', *Vox Theologica* 23 (1953) pp.65-73.
- Beek, M.A., 'Verzadigingspunten en onvoltooide lijnen in het onderzoek van de oudtestamentische literatuur', *Vox Theologica* 38 (1968) pp.2-14.
- Beek, M.A., *Wegwijzers en wegbereiders: een halve eeuw oudtestamentische wetenschap* (Baarn: Bosch & Keuning, 1975) 111pp.
- Bekker, Y. (ed.), *Gesprekken met Frans Breukelman* ('s-Gravenhage: Meinema, 1989) 151pp.
- Blok-Van den Boogert, J.L., 'Chronicle: A Bible Translation to be read aloud', in: J.W. Dyk (ed.), *Unless some one guide me...* FS Karel Deurloo (Amsterdamse Cahiers voor Exegese van de Bijbel en zijn Tradities. Supplement Series 2; Maastricht: Shaker, 2001), pp.375-386.
- Bouhuijs, K. en K.A. Deurloo, *Taalwegen en dwaalwegen* (Baarn: Ten Have, 1967) 139pp.
- Bouhuijs, K. en K.A. Deurloo, *Dichter bij Genesis* (Baarn: Ten Have, 1967) 166pp.
- Breukelman, F.H., *Schriftlezing* (Bijbelse Theologie 1; Kampen: Kok, 1980) 173pp.
- Breukelman, F.H. en B.P.M. Hemelsoet, 'Van "Nieuwe Vertaling" naar "Groot Nieuws": Over het grondbeginsel van bijbelvertalen', *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 6 (Kampen: Kok, 1988) pp.9-22.
- Breukelman, F.H., *Debharim: der biblische Wirklichkeitsbegriff des Seins in der Tat* (Biblische Theologie 2; Kampen: Kok, 1998) xii + 366pp.
- Brink, G. van den, 'Een peiling naar de diepte', in: H.J. Lam en P.J. Vergunst (eds.), *Kanttekeningen bij de Nieuwe Bijbelvertaling* (Heerenveen: Groen, 2002) pp.90-106.
- Brink, G. van den, 'Bijbelvertalen – een christelijk werk', in: J. van Dorp en T. Drieënhuizen (eds.), *Heilige Tekst in onze taal: Bijbelvertalen voor*

- gereformeerd Nederland* (Heerenveen: Nederlands Bijbelgenootschap, 2006) pp.1-26.
- Bruggen, J. van, *De toekomst van de bijbelvertaling* (Amsterdam: Ton Bolland, 1975) 116pp.
- Bruin, C.C., *De Statenbijbel en zijn voorgangers: Nederlandse bijbelvertalingen vanaf de Reformatie tot 1637*, bewerkt door F.G.M. Broeyer (Haarlem: Nederlands Bijbelgenootschap, 1993) 366pp.
- Buber, M., *Die Schrift und ihre Verdeutschung* (Berlin: Schocken Verlag, 1936) 351pp.
- Dekker, W.J., 'Een Stem van ver', in: H.J. Lam en P.J. Vergunst (eds.), *Kanttekeningen bij de Nieuwe Bijbelvertaling* (Heerenveen: Groen, 2002) pp.13-30.
- Deurloo, K.A., *Kain en Abel: onderzoek naar exegetische methode inzake een 'kleine literaire eenheid' in de Tenakh* (Amsterdam: Ten Have, 1967) 147pp.
- Deurloo, K.A., 'Enkele notities bij de Verdeutschung der Schrift', *Vox Theologica* 38 (1968) pp.39-43.
- Deurloo, K.A., *Waar gebeurt: over het onhistorisch karakter van bijbelse verhalen* (Baarn: Ten Have, 1981) 109pp.
- Deurloo, K.A., 'Bescheiden vertalen', *De eerste lezing* 3 (1981) pp.78-83.
- Deurloo, K.A., 'De zogenaamde "Amsterdamse School"', in: A.F.J. Klijn (ed.), *Inleiding tot de studie van het Nieuwe Testament* (Kampen: Kok, 1982) pp.165-172.
- Deurloo, K.A. (ed.), 'Woord vooraf', *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 10 (Kampen: Kok, 1989) pp.7-8.
- Deurloo, K.A. (ed.), 'Achterflap', *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 10 (Kampen: Kok, 1989).
- Deurloo, K.A., 'De principes van "een vertaling om voor te lezen"' *Rondom het Woord* 35 (1993) pp.68-70.
- Deurloo, K.A. en G.J. Venema, 'Exegesis According to Amsterdam Tradition', in: K.A. Deurloo (ed.), *The Rediscovery of the Hebrew Bible* (Amsterdam Cahiers for Exegesis and Biblical Tradition Supplement Series 1; Maastricht: Shaker, 1999) pp.3-14.
- Deurloo, K.A. en N. ter Linden, *Het luistert nauw* (Amsterdam: Van Genneep, 2008) 282pp.
- Diebner, B.J., 'De besnijdenis van Mozes in het boek Exodus: Een geval dat om verklaring vraagt', in: K.A. Deurloo (ed.), *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 10 (Kok: Kampen, 1989) pp.21-36.

- Donner, J.H. en S.A. van den Hoorn (eds.), *Acta of Handelingen der Nationale Synode, in den naam onzes Heeren Jezus Christus, gehouden door autoriteit der hoogmogende heeren Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden te Dordrecht, ten jare 1618 en 1619 : hier komen ook bij de volledige beoordelingen van de vijf artikelen en de Post-acta of Nahandelingen / in de tegenwoordige spelling naar de oorspronkelijke Nederduitsche* (Leiden: D. Dooner, 1885) 963pp.
- Dorp, J. van en T. Drieënhuizen (eds.), *Heilige Tekst in onze taal: Bijbelvertalen voor gereformeerd Nederland* (Heerenveen: NBG, 2006) 176pp.
- Edelkoort, A.H., ‘Het boek der psalmen’, in: J.H. Bavink en A.H. Edelkoort (eds.), *Bijbel in de Nieuwe Vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap met Verklarende Kanttekeningen* (Baarn: Bosch & Keuning, n.d.) pp.103-331.
- Groot, M.de, ‘Twintig Stellingen’, in: K.A. Deurloo (ed.), *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie 1* (Kok: Kampen, 1980) pp.116-126.
- Grosheide, F.W., ‘De theologie der Statenvertalers’, in *De Statenvertaling 1637-1937* (Haarlem: Erven F. Bohn, 1937) pp.120-143.
- Hoogewoud, F.J. en J. Deurloo-Sluijter, ‘Bibliography Karel Adriaan Deurloo’, in: J.W. Dyk (ed.), *Unless some one guide me...FS Karel Deurloo* (Amsterdamse Cahiers voor Exegese van de Bijbel en zijn Tradities. Supplement Series 2; Maastricht: Shaker, 2001) pp.393-416.
- Hoogewoud, F.J., ‘Het werk aan “Een vertaling om voor te lezen”’ *Rondom het Woord* 35 (1993) pp.64-67.
- Hoogewoud, F.J. ‘Stap voor stap. Een kroniek bij “Een vertaling om voor te lezen” (NBG/KBS)’, in: K.A. Deurloo (ed.), *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie 1* (Kampen: Kok,1980) pp.102-113.
- Houtman, C., *Nederlandse vertalingen van het Oude Testament: hun ontstaan, karakter en ontvangst* (‘s Gravenhage: Boekencentrum, 1980) 64pp.
- Jaakke, A.W.G. en E.W. Tuinstra (eds.), *Om een verstaanbare bijbel: Nederlandse bijbelvertalingen na de Statenbijbel* (Haarlem: Nederlands Bijbelgenootschap; Brussel: Belgisch Bijbelgetnootschap, 1990), pp.403.
- Kalsbeek, G., ‘De Bijbel als tweede gestalte van het Woord’, in: A. van Nieuwpoort en R. Zuurmond (eds.), *De beproeving: over de Nieuwe Bijbelvertaling* (Om het levende woord 15; Kampen: Kok, 2005) pp.115-119.
- Kamphuis, G.D., ‘Een diep besef van de verstaanskloof’, in: H.J. Lam en P.J. Vergunst (eds.), *Kanttekeningen bij de Nieuwe Bijbelvertaling* (Heerenveen: Groen, 2002) pp.43-52.
- Koning, J. de, *Wat doet de Gereformeerde Bijbelstichting? Doel en werk in kort bestek*

- (Leerdam: Gereformeerde Bijbelstichting, 2007) 47pp.
- Korteweg, P., *De nieuwtestamentische commentaren van Johannes Drusus (1550-1616)* (Melissant, 2006) 176pp.
- Lagendijk, L., 'Frans Breukelman: opstand tegen de scepsis', in: R. Zuurmond, N.T. Bakker en T.de Boer (eds.), *De Bijbelvertaling* (Om het levende woord 9; Kok: Kampen, 1999) pp.145-150.
- Louw, Th.A.W. van der, 'Vertalen volgens de Duitse romantiek (Schleiermacher, Buber) en soorten letterlijkheid', *Kerk en Theologie* 57/1 (2006) pp.59-79.
- Maarsingh, B., 'De Amsterdamse School', *Theologia Reformata* 25 (1982) pp.89-101.
- Meijer, K., 'Hartstocht voor de christelijke gemeente', in: N. Bakker (ed.), *Eén zo 'n mannetje: Frans Breukelman en zijn invloed op tijdgenoten* (Kampen: Kok, 2004) pp.80-89.
- Midden, P.J. van en K.A. Deurloo, 'De Bijbel op zijn Amsterdams', in: K. Spronk (ed.), *De Bijbel vertaald: De kunst van het kiezen bij het vertalen van de bijbelse geschriften* (Zoetermeer: Meinema; Kapellen: Pelckmans, 2007) pp.165-179.
- Miskotte, K.H., *Bijbels ABC* (Amsterdam: Ten Have, 1941 ²1966) 219pp.
- Monshouwer, D. 'Volgens Markus', *De Eerste Lezing, Kwartaalblad voor Bijbelvertaling en Liturgie* 11 (1990) pp.8-9.
- Muis, J., *Openbaring en interpretatie: het verstaan van de Heilige Schrift volgens K. Barth en K.H. Miskotte* ('s Gravenhage: Boekencentrum, 1989) 555pp.
- Mulder, M.J., 'Bijbelvertalen, door wie en voor wie?', *Gereformeerd Weekblad* 31 (5 en 12 dec. 1975) pp.121-122; pp.129-130.
- Nieuwpoort, A. van, 'Er wil iets gezegd worden!', in: N. Bakker (ed.), *Eén zo 'n mannetje: Frans Breukelman en zijn invloed op tijdgenoten* (Kampen: Kok, 2004) pp.152-164.
- Nieuwpoort, A. van, 'Tenach opnieuw : over het Messiaanse tegoed van het evangelie naar Lukas' (Amsterdam: Van Gennep, 2006) 222pp.
- Noorda, S.J. en P.C. Beentjes, *Werk in uitvoering: Eerste deelluitgaven van de [Nieuwe Bijbelvertaling], Ester, Prediker, Jona, Judit, Handelingen, met verantwoording en toelichting* (Haarlem: Nederlands Bijbelgenootschap; 's Hertogenbosch: Katholieke Bijbelstichting) 278pp.
- Oost, R., *Omstreden Bijbeluitleg: Aspecten en achtergronden van de hermeneutische discussie rondom de exegese van het Oude Testament in Nederland: Een bijdrage tot gesprek* (Kok: Kampen, 1986) 122pp.
- Oosterhuis, H. en A. van Heusden, *Het evangelie van Lukas, vertaald en van aantekeningen voorzien* (Vught: Skandalon, 2007) pp.243.

- Oussoren, P., *De Naardense Bijbel: de volledige tekst van de Hebreeuwse Bijbel en het Nieuwe Testament* (Vught: Skandalon, 2004) 1656pp.
- Oussoren, P., 'In de gemeente werken en bijbelvertalen', in: A. van Nieuwpoort en R. Zuurmond (eds.), *De beproeving* (Kok, Kampen, 2005) pp.135-138.
- Oussoren, P. en R. Dekker, *Buiten de vesting: een woord-voor-woord vertaling van alle deuterocanonieke en vele apocriefe bijbelboeken* (Vught: Skandalon, 2008) 680pp.
- Palache, J.L., *Het karakter van het oud-testamentsich verhaal* in: Opera Minora: Sinai en Paran (Leiden: Brill, 1959) 135pp.
- Paul, M.J., 'Theologische kanttekeningen bij de exegese van de "Amsterdamse School"', in: M.J. Paul en N.C. van Velzen, *De Bijbelexegese van de Amsterdamse School* (Amersfoortse Studies 1; Amersfoort: Stichting tot Bevordering van Bijbelgetrouwe Wetenschap, 1988) pp.5-21.
- Paul, M.J., 'Gereformeerde vertaalprincipes en de boeken van Mozes', in: J. van Dorp en T. Drieënhuizen (eds.), *Heilige Tekst in onze taal: Bijbelvertalen voor gereformeerd Nederland* (Heerenveen: Nederlands Bijbelgenootschap, 2006) pp.27-44.
- Schegget, G.H. ter, 'Miskotte, inspirator, voortrekker', in: K.A. Deurloo en R. Zuurmond (eds.), *De Bijbel maakt school: Een Amsterdamse weg in de exegese* (Baarn: Ten Have, 1984) pp.83-91.
- Siebert-Hommes, J.C., 'Hebreeuwse vrouwen brengen "leven" voort (Exodus 1:19)', in: K.A. Deurloo (ed.), *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 11 (Kok: Kampen, 1992) pp.23-34.
- Siebert-Hommes, J.C., 'De "Amsterdamse School"', in: P.J. Knegtmans en P. van Rooden (eds.), *Theologen in ondertal: godgeleerdheid, godsdienstwetenschap, het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam* (Zoetermeer: Meinema, 2003) pp.177- 196.
- Smelik, K.A.D., 'De Hebreeuwse Bijbel als historische bron', in: K.A. Deurloo (ed.), *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 8 (Kok: Kampen, 1987) pp.9-22.
- Smelik, K.A.D., 'Vertellingen in de Hebreeuwse Bijbel', in: K. A. Deurloo (ed.), *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 9 (Kampen: Kok, 1988) pp.8-21.
- Smelik, K.A.D., 'Idiolecte of formeel-equivalente vertalingen', in: H.W. Hollander (ed.), *Spectrum van Bijbelvertalingen* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1994) pp.88-101.
- Spek, W. van der, 'Exegese en Politiek', in: K.A. Deurloo en R. Zuurmond (eds.), *De*

Bijbel maakt school: Een Amsterdamse weg in de exegese (Baarn: Ten Have, 1984) pp.108-114.

- Uchelen, N.A. van, 'Bijbelexegese en literaire kritiek', *Vox Theologica* 38 (1968) pp.15-26.
- Uchelen, N.A. van, 'Bijbeluitleg volgens de zg. "Amsterdamse School", of Een goede verstaander heeft alleen aan het hele Woord genoeg', *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 79 (1979) pp.201-214.
- Velzen, N.C. van, 'Literair-wetenschappelijke kanttekeningen bij de exegese van de Amsterdamse School', in: M.J. Paul en N.C. van Velzen, *De Bijbelexegese van de Amsterdamse School* (Amersfoortse Studies 1; Amersfoort: Stichting tot Bevordering van Bijbelgetrouwe Wetenschap, 1988) pp.22-38.
- Verheij, A.J.C., "'Commune ardore ad litteras hebraicas inflammati": bij het veertigjarig jubileum van de Societas Hebraica Amstelodamensis' (Amsterdam: Societas Hebraica Amstelodamensis, 2001) 16pp.
- Wieringen, W.C.G. van, 'Over tijd, ruimte, God, mens, erven en het lezen van de Schrift: enkele vertaalbeslissingen van de "SHA-vertaalgroep Jozua" toegelicht' in: J. Dubbink (ed.), *Amsterdamse Cahiers voor Exegese van de Bijbel en zijn Tradities* 24 (Vught: Skandalon, 2009) pp.33-42.
- Willigenburg, T. en J. Dubbink, *Van aanschijn tot zaaizaad: in gesprek met de vertaler van de Naardense Bijbel* (Vught: Skandalon, 2007) 95pp.
- Zuurmond, R., 'Het bijbelse verhaal: verteller en vertaler', in: W.G. Overbosch, ' _Wie het leest, lette er op! _': Een bundel bijbelvertaal-vragen (Mededelingen van de Prof. Dr. G. van der Leeuw-Stichting 41; Amsterdam, 1970) pp.2504-2511.
- Zuurmond, R., 'Vertaling: de strijdpunten', in: R. Zuurmond, N.T. Bakker en T. de Boer (eds.), *De Bijbelvertaling* (Om het levende woord 9; Kampen: Kok, 1999) pp.16-22.
- Zuurmond, R., 'A Man of Letters: Karel Deurloo as a Theologian', in: J.W. Dyk (ed.), *Unless some one guide me... FS Karel Deurloo* (Amsterdamse Cahiers voor Exegese van de Bijbel en zijn Tradities. Supplement Series 2; Maastricht: Shaker, 2001) pp.1-8.
- Zuurmond, R., 'Goed vertalen; wat bij een gesprek over bijbelvertaling ter sprake kan komen', in: A. van Nieuwpoort en R. Zuurmond (eds.), *De beproeving: over de nieuwe bijbelvertaling* (Om het levende woord 15; Kampen: Kok, 2005) pp.33-64.
- Zwiep, I. E., 'Tussen Godgeleerdheid en Letteren: joodse studies aan de Universiteit van Amsterdam', in: P.J. Knegtman en P. van Rooden (eds.), *Theologen in ondertal: godgeleerdheid, godsdienstwetenschap, het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam* (Zoetermeer: Meinema, 2003) pp.109-124.